

Anarkistisk tidskrift

nr 12 pris 50:-

Analysen av fascismen 1922-35

AFA - historien

Att förstå rasism

Anarkistisk tidskrift nr 12 utgiven i maj 1998.

Om du vill ha gamla nummer av tidskriften

sätt in 40 kronor på pg. 722 11 – 6,

Anarkistisk tidskrift

och skriv på talongen vilket/vilka nummer du vill ha.

Vi har nummer 2–11 i lager.

Paketpris för nummer 2–11 kostar 200:- (inklusive porto).

I redaktionen för det här numret:

Börje Bergfeldt, Per Erixon, Magnus Hörnqvist

Foto omslagets framsida: Lasse Lindquist.

Omslagets baksida: affischen som prydde

alla möjliga och omöjliga affischeringsplatser

inför den stora antifascistiska demonstrationen i Stockholm

30 november 1991. För övrigt första gången namnet

Antifascistisk Aktion användes i dessa sammanhang.

Tidskriften är tryckt hos Katarina Tryck.

Vår adress är:

Box 4081

102 62 Stockholm

ISSN 1101 – 2897

Innehåll

Inledning <i>redaktionen</i>	4
Förlorade år och vunna insikter – fascismanalysen 1922–1935 <i>Magnus Hörnqvist</i>	8
Att förstå rasism <i>Ted Nordstrand</i>	40
Inga fascister på våra gator – Antifascistisk Aktion, en kort historik <i>Olle Mewling</i>	105

Inledning

Et nytt nummer av Anarkistisk tidskrift (AT) efter tre år... varför det? När det här förordet skrivs, i april 1998, finns det fler tidningar som sprungit fram ur den frihetliga vänstern än på länge. Brand, Arbetaren, Direkt Aktion, Frihetlig Press, Folkmakt... Som vi ser det finns det dock fortfarande plats för en tidskrift som AT. En tidskrift som ger plats åt längre, och ibland mer teoretiska, alster. Vilket också var ursprungstanken när AT startade i slutet av 80-talet. Ett forum för djupdykningar alltså även om det funnits plats för skrivet material som inte nödvändigtvis måste spänna över ett stort antal sidor.

Det är nödvändigt med nya krafter som engagerar sig i frihetliga publikationer. Frihetlig Press är det senaste tillskottet och första numret innehöll bland annat en initierad artikel om husockupantrörelsen i Stockholm under 80- och början av 90-talet. Det ger nya aktivister en kontinuitet och förståelse av den modernare delen av anarkiströrelsen i Sverige. Att den nya anarkiströrelse som växte fram då bar på en kombination av fantasi och militans gjorde det hela extra intressant. Det gav rörelsen en ny kraft och inspirerade till ett annorlunda tänkande och agerande. Dessutom gjorde det många oinvigda sympatiskt inställda både till anarkism och husockupationer.

Men tillbaka till AT. De flesta har väl tagit för givet att den gått i graven efter temanumret om antiimperialism (nr 11) som kom ut i april 1995. Saken är den att redan då planerades ytterligare ett nummer, ett om rasism, fascism och antifascism. Ted Nordstrand, aktivist i Stockholms anarkistmiljö sedan början av 70-talet och en av initiativtagarna till AT, arbetade under vintern 94–95 med en längre text om rasism som han hoppades skulle hjälpa till att bredda debatten. Den skrevs som en c-uppsats, men var även tänkt att utgöra en stomme i ett nummer av AT.

Ted avslutade aldrig arbetet eftersom han dog i februari 1995, men redan då bestämde vi oss för att ge ut texten i ett AT-nummer. Dels som

en hyllning till en kamrat som vi älskade och saknar, och dels för att vi anser att den är värd att spridas.

Vad Ted förklarade att han ville med texten var att hjälpa till att fördjupa debatten om rasism/antirasism och ge den nya dimensioner. Inte främst för akademiska diskussioner i ämnet utan mer som ett verktyg i den pågående kampen mot fascism och rasism.

Eftersom Ted dog innan uppsatsen var helt färdig har vi i redaktionen för det här numret tagit oss friheten att redigera texten. Principen har varit att inte ändra något i sak, bara att göra den mer lättläst, eller "färdig" om man så vill. Vissa partier i den har – av naturliga skäl – karaktären av läsanteckningar. I de partierna har vi därför gjort rent språkliga redigeringar för att ta bort till exempel upprepningar.

Ett avsnitt har vi utelämnat helt, ett relativt långt resonemang om synen på "den andre" under antiken. Avsnittet hängde lite vid sidan av och ökade inte förståelsen för uppsatsens bärande tankar i övrigt.

Åt andra hållet saknas ett avsnitt som Ted planerade att foga till uppsatsen, ett avsnitt som var tänkt att behandla rasismens ekonomiska aspekter. Det vill säga världens uppdelning i ett rikt nord och ett fattigt syd, kolonialism och imperialism, samt hur detta hänger samman med rasismen. Att detta avsnitt saknas gör att uppsatsen i sin helhet kan tyckas kantra åt psykologiska eller psykoanalytiska förklaringar eller att Ted ville ge den här typen av förklaringar företräde framför andra. Det menade han inte, tror vi, då hans övergripande syfte var att skissera ett förslag till en sammansatt förståelse av rasismen. En förståelse som kombinerar olika förklaringar. Och något annat är väl inte möjligt om man vill initi- era en förutsättningslös diskussion om rasismens grundläggande mekanismer vilket är vad vi tror Ted ville göra.

Det han också funderade över mycket under arbetet med texten var helhetssynen på de här frågorna, någonting han ansåg saknades i det som skrevs i ämnet. Utan att avskaffa den orättvisa fördelningen av jordens resurser kan vi inte få ett samhälle fritt från över- och underordning. En helhetssyn som borde ligga de flesta anarkister och frihetliga socialister varmt om hjärtat.

Magnus Hörnqvists text om analysen av fascismen i Europa under 20- och 30-talet talar för sig själv. Den tar upp en icke-stalinistisk analys av fascismen som marginaliserats och inte tidigare lyfts fram på det sätt den

förtjänar. Texten visar också att många av dåtidens teoretiker var involverade i det dagliga, praktiska arbetet mot fascismen. Kampen var nödvändig för analysen av fascismen, liksom tvärtom.

Och så texten om den antirasistiska/antifascistiska kampen i Sverige i slutet av 80-talet och under 90-talet. Eller delar av den, rättare sagt. Det som kom att utveckla sig till att bli AFA, Antifascistisk Aktion, den militanta delen av det antifascistiska motståndet.

Alldeles klart är att AFA emellanåt fungerar som ett rött skynke för delar av vänstern, även den frihetliga. Och naturligtvis finns det olika analyser av och synpunkter på vad som är den bästa formen för motstånd. Metoderna att försöka "tiga ihjäl" företeelsen eller "vända dem ryggen" är väl de flesta dock överens om att de inte fungerar även fast företrädare för diverse politiska riktningar, inklusive en del syndikalister och anarkister fortfarande envist hävdar den ståndpunkten. Något alternativ till att möta nynazismen ideologiskt såväl som fysiskt har oss veterligen inte presenterats.

Kritiken av AFA har bland annat gått ut på att grupperna inom AFAs nätverk är elitistiska och slutna och att det är fel att angripa nynazister rent fysiskt. Att man i sådana fall arbetar med samma metoder som motståndarna. Hur en seriös antifascistisk grupp som valt bland annat direkt konfrontation som metod skulle kunna agera helt öppet utan att riskera sina medlemmars säkerhet framstår för oss som en gåta.

Att AFA tar in kritik de får och bearbetar den är dock alldeles klart. Likaså att de olika grupperna arbetar med andra saker än direkta konfrontationer, som till exempel studiecirklar och propaganda. Att gruppernas arbete givit direkta resultat i form av stängda nazistbutiker och en minskning av den öppna, nynazistiska aktiviteten på gatorna är ställt utom allt tvivel. Att presentera ett alternativ till detta borde vara ett krav på de vänstergrupper som kritiserar AFA och vill framstå som seriösa antifascister.

Slutligen vill vi säga att det naturligtvis finns massor av annat att skriva om. Ämnena skulle kunna fylla hur många nummer av Anarkistisk tidskrift som helst. Idag, när de flesta politiska partier tappat sin

trovärdighet och det enda som kan störa "den nya världsordning" som håller på att skapas – en världsordning som på många sätt inte är något annat än en omskriven och maskerad variant av den gamla – är ett brett, folkligt motstånd, en social rörelse som omfattar arbetare och arbetslösa, studenter, miljöaktivister, radikala fackföreningar och fattigbönder, borde uppgiften för en anarkistisk tidskrift vara att bevaka detta och att inspirera till aktiviteter, debatter och idéer. Om det blir just den här anarkistiska tidskriften som gör det vet vi inte, men här är i alla fall det tolfte numret av AT.

Demonstration i en svart stadsdel utanför Johannesburg, Sydafrika, i början av 90-talet.

Förlorade år och vunna insikter

Fascismanalysen 1922–1935

Mussolini har precis tagit makten i Italien. På Kominterns fjärde kongress i Moskva, november 1922, talar Karl Radek¹ om "kapitalets offensiv". Borta är de självsäkra tongångarna från den andra världskongressen sommaren 1920, då Röda armén var på väg mot Warszawa och de italienska arbetarna inom kort skulle ockupera fabriker och stora jordegendomar. Radek konstaterar att "proletariatets breda massor har förlorat tron på att arbetarklassen inom en förutsebar framtid kan erövra makten".² Borgarklassen och kontrarevolutionen hade övertagit initiativet, och han uppehåller sig särskilt vid ett nytt fenomen, "fascismen".

Fascismens seger i Italien betecknas som "det största nederlaget som socialismen och kommunismen lidit sedan världsrevolutionens period inleddes".³ Det nederlaget följdes av fler, som vi vet.

Fascismen skulle komma att erövra den politiska makten i fler länder, medan arbetarrörelsens organisationer stod splittrade eller inte agerade tillräcklig kraftfullt. Men det stämmer inte, i motsats till en vanlig uppfattning,⁴ att socialister på den tiden inte skulle ha insett vad fascismen var, och att en felaktig analys av fascismen följaktligen skulle ha varit en av orsakerna till de kommande nederlagen. I varje fall är det ingen allmän sanning. Det är i själva verket anmärkningsvärt hur tidigt fascismen genomskådades och med vilket allvar den möttes från första början.

Karl Radeks tal var början på en intensiv diskussion som fördes mellan människor med inflytelserika positioner inom den internationella kommunistiska rörelsen. Clara Zetkin⁵, Gyula Sas⁶ och Antonio Gramsci⁷ var också närvarande vid kongressen i Moskva. De skulle under det kommande året utveckla en klarsynt analys av fascismen, som

även låg till grund för den antifascistiska strategin. Men klimatet förändrades dramatiskt när den planerade revolutionen i Tyskland slog fel i oktober. Stalinfalangen vände detta till sin egen fördel i fraktionsstriderna inom den ryska partiledningen.⁸ Därefter blockerades diskussionen av maktförhållandena inom den kommunistiska rörelsen.

Den ansats till analys av fascismen, som jag tänkte rekonstruera i den här artikeln,⁹ förträngdes redan av sin samtid.¹⁰ Efter 1923 var den inte längre en del av ett kollektivt politiskt projekt utan fördjupades av enskilda personer, främst Antonio Gramsci och Palmiro Togliatti.¹¹ Deras analyser hade inte längre någon inverkan på hur fascismen skulle bekämpas. Den praktiska politiken kom att utformas av andra personer, utifrån andra överväganden och en mycket grovkornig fascismanalys, fram till andra världskriget.

Det är naturligtvis av historiskt intresse att en realistisk analys av fascismen fanns tillgänglig på ett tidigt stadium och att denna kunde ha blivit vägledande, åtminstone för den kommunistiska delen av arbetarrörelsen, under andra omständigheter. Men ansatsen kan också vara av intresse idag då den efterlämnat viktiga bidrag till förståelsen av dåtidens fascistiska rörelser.

Fascismen tolkades som:

- en politisk rörelse och inte som en ren ideologi eller allmänt reaktionära tendenser.
- en politisk utmaning och ett fysiskt hot som det för en socialistisk rörelse var nödvändigt att bemöta på alla plan.
- en motsägelsefull kombination av reaktionär mobilisering underifrån (det civila samhället) och auktoritär krispolitik uppifrån (stat och kapital).
- en reaktion på såväl de revolutionära resningarna och arbetarklassens organisering som den kapitalistiska krisen..
- ett korståg mot framför allt arbetarrörelsen och en strategi att från grunden bygga en ny politisk hegemoni.
- en rörelse som när den övergick till regim i Tyskland och Italien inte skapade någon "folkgemenskap" men väl påverkade formen för de sociala motsättningarna.

Jag menar att detta är några landvinningar som gått förlorade, eller marginaliserats. Man kan fråga sig om inte ansatsen överträffar den teoretiska nivå på vilken större delen av vår tids fascismexperter befinner

sig. Den fascismforskning som för närvarande bedrivs inom ramen för statliga universitet är inte sällan upptagen med att debattera hur fascismen ska definieras på ett ideologiskt plan. Den slutar i bästa fall där analysen borde börja: med konstaterandet att det trots alla variationer går att prata om fascismen som ett allmänt begrepp.¹² Temat fascism och sociala motsättningar står inte högt i kurs i den akademiska världen.¹³

Om fascismanalysen under mellankrigstiden nådde längre, förmodar jag att det hänger ihop med att den formulerades av människor som inte var några professionella akademiker utan på samma gång aktivister och teoretiker. Fascismen undersöktes inte av nyfikenhet utan av nödvång. Den skarpa blicken formades genom praktiska erfarenheter, försöken att bekämpa fascisterna och behovet att förstå vilka som stödde dem och varför. Följdaktligen var fascismen inget specialområde, så som fenomenet idag betraktas inom den akademiska världen. Analysen av fascismen hängde på ett självklart sätt ihop med analysen av det övriga samhället, den var hela tiden kopplad till hur den praktiskt skulle bekämpas och hur fascismen skulle bekämpas var kopplat till hur revolutionen skulle genomföras.

I. Hämnden på en ofullbordad revolution

Som politisk rörelse framträdde fascismen första gången i Europa runt 1920.¹⁴ Det var uppenbart att det handlade om ett svar på revolutionen, kampen om makten över staten och kapitalet.

Men fascismen var inget direkt svar. "Den är absolut inte", understryker Clara Zetkin, "bourgeoisins hämnd på proletariatet för att det rest sig i kamp. Historiskt och objektivt sett kommer fascismen snarare som ett straff för att proletariatet inte kunnat fullfölja den revolution som inleddes i Ryssland."¹⁵

Zetkin argumenterade mot den socialdemokratiska uppfattningen att fascismen var ett bevis på borgarklassens övermakt och en följd av att arbetarna hade utmanat denna.¹⁶ Det var istället, menade hon, den socialdemokratiska politiken, att rygga undan för revolutionen, som födde fascismen.

Zetkin skrev med de revolutionära resningarna åren efter 1917 i färskt

minne. Under arbetarupproren i Tyskland, Österrike och Italien hade regeringsmakten varit inom räckhåll. De styrande skikten hade stått mer isolerade än någonsin medan människor ur mellanskikten i växande utsträckning anslöt sig till arbetarnas kamp. Men upproren knäcktes i samma stund som de socialdemokratiska partiledningarna valde att kompromissa med makteliten. Detta var betydelsefullt för fascismens framväxt, ansåg Zetkin, så betydelsefullt att hon kunde tala om "ett straff" för den ofullbordade revolutionen.¹⁷

Det var inte vilket misslyckande som helst. "Fascismens seger 1922 måste ses", fastslog det italienska kommunistpartiet, "som en konsekvens av det nederlag som de revolutionära krafterna led genom sin egen inneboende svaghet."¹⁸ Till det faktum att upproren misslyckades ska läggas det sätt på vilket det skedde. De krossades inte utifrån, utan föll samman inifrån. Nederlaget fördjupade sprickorna inom arbetarrörelsen och underminerade trovärdigheten för det socialistiska projektet.

Kampberedskapen hos arbetarklassen avtog medan grupper ur mellanskikten som för en tid attraherats av arbetarrörelsen satte sitt hopp till andra politiska krafter.¹⁹

Fascismens anlopp var nästa kritiska skede. Om inte "de första väpnade angreppen från fascisterna slås tillbaka fullständigt och med samma medel", ansåg Sas, inleds en ond cirkel. Arbetarrörelsens förfall fortsätter och fler människor ansluter sig till fascismen.²⁰

Å ena sidan är det viktigt att lägga märke till tidsskillnaden mellan upprorens höjdpunkt och fascismens entré, å andra sidan bör man se händelserna som delar av ett sammanhängande förlopp. Fascismen var en fortsättning på de krafter som sattes i rörelse under upproren. Den borgerliga staten hade varit stadd i upplösning. Men samhällsordningen var inte helt beroende av statsapparaten. Antonio Gramsci jämförde detta med förhållandena under ryska revolutionen. "I Ryssland var staten allt", men inte i Västeuropa: "när staten vacklade avslöjades med en gång det civila samhällets robusta struktur."²¹ Även i en tid då hela samhällsformationen skakades av en djup kris kunde "den härskande klassen i de utvecklade kapitalistiska länderna" gripa tillbaka på "politiska och organisatoriska resurser" som saknades i Tsarryssland.²² Borgarklassen kunde organisera maktutövningen även då de etablerade institutionerna ifrågasattes. Det innebar framförallt att repressionen mot upproren kunde organiseras på privat basis, i det civila samhället, när den regul-

jära armén och polismakten inte längre var tillförlitliga.

Frikåreerna genomförde väpnade överfall på demonstrationer och strejkande arbetare. De var det tydligaste uttrycket för "det civila samhällets robusta struktur" och en förutsättning för fascismens formering. Frikåreerna vägledades visserligen inte av någon uttalad ideologi, det handlade mest om att upprätthålla det som brukar kallas ordningen. Men de bildade den organisatoriska grunden till de fascistiska rörelserna, som från början inte var partier utan snarare ett slags politiserade miliser.

Kopplingen var iögonfallande: där fanns en kontinuitet på det personliga planet, från kriget, över frikårer, till fascistpartiet, och där fanns en väl sammanhållen manlig subkultur. Den bestod av unga män, som vuxit upp i borgerliga hem under små omständigheter, som under krigets lopp avancerat till underbefäl eller officerare och efter demobiliseringen hade stora problem att anpassa sig till de befintliga karriärvägarna. Eftersom de hyllade det militära livets dygder hyste de ett visst förakt för borgarklassens vanor. Men det var ingenting mot det klasshat som riktades mot arbetarna. De förmåddes än en gång dra ut till fosterlandets försvar, denna gång mot den inre fienden.²³

Den dubbla utmaningen

Första världskrigets brutalitet gav upphov till många spekulationer. I den socialistiska dagspressen i Italien i början av tjugotalet fanns en tendens att reducera fascismen till rövarband som uppträdde till försvaret av den rådande ordningen i utbyte mot betalning.²⁴ Men ingenting kunde vara mer felaktigt. I en studie av rörelsens framväxt argumenterade Gyula Sas mot föreställningen "att fascismens seger i Italien blott var en seger för den väpnade reaktionen, så som den vita terrorn i Finland eller i Horthys Ungern."²⁵ Kontrarevolutionen i Finland 1918 och i Ungern 1919 hade följt det klassiska mönstret. Överklassen var i stånd att krossa arbetarnas uppror, vilket den gjorde utan skrupler, ideologiska nymodigheter och utan att vara beroende av småborgerskapets aktiva medhjälp. Fascismen i Västeuropa däremot var en politisk rörelse som "lyckades dra till sig stora delar av småborgerskapet och bondeklassen, till och med en del av arbetarklassen".²⁶ Den var en politisk utmaning lika mycket som ett fysiskt hot.

I ett försök att precisera det nya med fascismen skulle August Thalheimer komma att använda det träffande uttrycket "den kontrarevo-

lutionära men utåt sett revolutionära massorganisationen”.²⁷ Det var sammansmältningen av reaktion uppifrån och folklig mobilisering underifrån – men inte från samhällets botten – som bildade fascismens styrka och originalitet. Fascismen var inte ett verktyg som överklassen kunde stampa fram ur marken när den kände sig pressad. Den fascistiska rörelsen stod också för en reaktionär mobilisering underifrån med egen dynamik.

Det som behövde förklaras var inte den brutala repressionen i sig, reaktionen uppifrån, utan uppkomsten av en folklig rörelse som i högsta grad deltog i våldsutövningen. Fascismens folkliga framtoning stod i fokus för 1923 års marxister. De noterade att rörelsen omgav sig med en radikal retorik, som inbegrep häftiga utfall mot ”storkapitalet”, ”borgerskapet” och andra allmänt impopulära institutioner. Löftet om en grundläggande förändring uppfattades som nödvändigt för att mobilisera människor och ingjuta en ny framtidstro – en andlig pånyttfödelse av nationen utan att de materiella styrkeförhållandena ändrades. Det klassövergripande, den nationella folkgemenskapen, betonades över allt annat, samtidigt som ideologin anpassades till skikt-specifika missförhållanden. Den fascistiska rörelsen erbjöd, skrev Zetkin, ”ett skenrevolutionärt program som utomordentligt smidigt knöt an till stämningar, intressen och krav hos breda sociala skikt”.²⁸

Den här förståelsen av fascismen fick direkta konsekvenser för utformningen av antifascistiska strategier. Clara Zetkin utgick från distinktionen mellan ”den vita terrorn” i Östeuropa och fascismen i Västeuropa, och sa att ”vi måste vara medvetna om dessa väsentliga skillnader om vi vill göra oss av med fascismen. Vi kan inte övervinna den enbart på militär väg – för att använda det uttrycket – utan vi måste också nedkämpa den politiskt och ideologiskt.”²⁹

Insikten att fascismen måste bemötas på flera plan samtidigt, såväl på ett fysiskt som ett ideologiskt plan, hade vuxit ur erfarenheterna i Italien. Samma insikt har även andra antifascister gjort senare under 1900-talet. Det som ändrats är de historiska förutsättningarna för att omsätta den i praktisk politik. Förhållandena i Tyskland 1923 innebar att kampen mot fascismen och kampen för revolutionen var nära sammankopplade. Att arbeta antifascistiskt var detsamma som att skapa förutsättningar för en framgångsrik revolution. Tyska kommunistpartiet försökte göra tre saker samtidigt. Det gällde att organisera upp ett fungerande självförsvar

mot fascistiska attacker, att ena arbetarklassen i en gemensam front och att desorganisera fascismens sociala bas inom mellanskikten.

Först och främst organiserades speciella självförsvarsgrupper i anslutning till arbetsplatsen eller den lokala partiavdelningen. De förbereddes på fysiska konfrontationer, skyddade demonstrationer och lokaler, samt angrep fascistiska aktiviteter. Målet att ena arbetarrörelsen skulle nås genom enhetsfronttaktiken, som lanserats av Komintern föregående år. Den innebar samarbete med socialdemokratien på alla nivåer, men tyngdpunkten låg på basplanet. De bittra sprickorna skulle överbryggas genom samarbete i de existerande arbetarråden, i kontrollutskotten³⁰ och i de gemensamma självförsvarsgrupperna, som var öppna för kommunister, socialdemokrater och partilösa arbetare.³¹

Om resonemanget som ledde till de två första strategierna var lättfattligt – fascismen krävde en enad front och en förmåga att slå tillbaka attacker – så var övervägandena mindre glasklara bakom den strategi som gick ut på att desorganisera fascismens följeslagare. Den kallades ”Schlageter-linjen”, efter en frikårssoldat som dödats av franska armén och blivit föremål för en kryptisk hyllning av Karl Radek.³² Hyllningen blev upptakten till en serie halsbrytande försök att spela på antisemitiska och nationalistiska stämningar inom mellanskikten.³³ De politiska eftergifterna rättfärdigades med att det var en central uppgift att vinna över mellanskikten i den antifascistiska kampen. För det första var det mellanskikten som bar upp den fascistiska rörelsen – denna vore ingenting utan deras stöd. Viktiga antaganden i den marxistiska analysen betonade ytterligare mellanskiktens strategiska roll. Den antifascistiska kampen sågs som en integrerad del av den väldiga kamp som utspelades mellan samhällets båda huvudklasser, proletariatet och borgarklassen. Ur den synvinkeln intog småborgerskapet och bönderna en mellanställning. På vems sida skulle de ställa sig? Det var inte klart på förhand. Nu när det drog ihop sig till ett avgörande i den historiska kampen var det särskilt viktigt att vinna mellanskiktets förtroende, eller i varje fall undvika deras aktiva fiendtlighet.

Vid denna tidpunkt rådde stor enighet om att revolutionen var oundviklig och omedelbart förestående.³⁴ Den klarsynta analysen av fascismen kombinerades med en övertro på revolutionens historiska nödvändighet. Det var inte bara den ryska revolutionens oerhörda intryck som ökade utan även ett slags historiefilosofiskt katastroftän-

Kommunistiske studenter vid Berlins universitet
i demonstration mot Hitler krigng 1930.

kande. Fascismen passade utmärkt i ett storslaget scenario där den förëbådade socialismens ankomst. Man tänkte sig att de inomkapitalistiska motsättningarna med nödvändighet ledde fram till kris, fascism och revolution. Fascismen representerade kapitalismens hittills mest perverterade form. Det handlade om borgerlighetens sista desperata försök att avvärja det oundvikliga – och som sådant ett bevis på att det kapitalistiska samhällets undergång var nära.³⁵ Därigenom minskade ironiskt nog intresset för fascismen som konkret rörelse.

II. Krispolitik och kapitalkoncentration

Fascismen uppstod som en reaktion på klasskampens radikalisering. Men på ett djupare plan var fascismen ett svar på den strukturella kris som berörde hela samhällsformationen.

Under 1900-talets två första decennier skedde en organisering, politisering och polarisering längs klasslinjer; omfattningen var med alla mått oerhörd. Med en tillspetsad formulering kunde de västeuropeiska samhällena vid krigsslutet beskrivas som så kraftigt mobiliserade längs klasslinjer att det saknar motstycke i kapitalismens historia.³⁶ Arbetarklassen var väl organiserad i fackföreningar, politiska partier, konsumentkooperativ, idrottsföreningar och andra institutioner som bildade en omfattande arbetarklasskultur. Det bidrog till klassmedvetandet, sammanhållningen och kampberedskapen.

De spontana arbetarupproren efter första världskriget utgick ur en solid klasserfarenhet. De föll på mållinjen och arbetarrörelsen splittrades, men arbetarklassens positioner flyttades trots allt fram.³⁷ Socialismen var ingalunda avförd från dagordningen. Arbetarklassen behöll en defensiv styrka genom arbetarråden och fackföreningarna, ständiga strejker och militansen på lokal nivå, parlamentsledamöter och Folkets Hus-rörelsen. Fabriksdespotin ifrågasattes, arbetsdisciplinen urholkades och lönerna steg. Sas formulerade det dilemma i vilket borgarklassen hamnat: den ekonomiska situationen "krävde en skärpt utsugning av proletariatet" medan "arbetarklassens styrkeposition" stod i vägen för alla sådana åtgärder.³⁸

För att fortbestå måste den kapitalistiska ordningen omstruktureras,

och för att den skulle kunna omstruktureras måste den organiserade arbetarklassen neutraliseras – på något sätt. Samtidigt var omstruktureringen av den kapitalistiska ordningen redan påbörjad i form av sammanslagningar av företag, statliga ingripanden i ekonomin och ökade utlandsinvesteringar.

Den analys som betonade klasskampen och styrkeförhållandet mellan klasserna samexisterade med en analys som istället lyfte fram kapitalets utvecklingsdynamik och kapitalismens inneboende motsättningar. Lenins analys av imperialismen – det vill säga kapitalismens ”sista stadium” – bildade en självklar referensram. Den omnämndes sällan i sammanhanget, men vem kunde å andra sidan göra anspråk på en förståelse av fascismen utan ett begrepp om kapitalismen? Tanken var befängd.³⁹ Lenin analyserade förändringarna av den tidigare laizze-faire-kapitalismen, som präglats av frihandel, jakt på kolonier och en bantad nattväktarstat. Kapitalkoncentrationen hade lett till att ett fåtal storföretag uppnått en dominerande ställning. Det innebar en ny fas i kapitalismen, en fas som börjar kring sekelskiftet.⁴⁰ Den kallades imperialismen och definierades av Lenin som ”kapitalismen på det utvecklingsstadium då monopolens och finanskapitalets herravälde utformats, då kapitalexporten blivit särskilt betydelsefull, då världens uppdelning mellan de imperialistiska trusterna börjat, och uppdelningen av hela jordens territorium mellan de största kapitalistiska länderna fullbordats.”⁴¹

Det var allt annat än en tillfällighet att fascistiska rörelser uppstod på detta stadium av kapitalismens utveckling. Togliatti menade att de av Lenin analyserade dragen hos imperialismen utgjorde grunden till fascismen.⁴² ”Kapitalets offensiv” var det begrepp som användes för att förstå kopplingen. Fascismen var ett uttryck för kapitalets offensiv, det var alla eniga om, oavsett vilken gren av arbetarrörelsen man tillhörde. Oenigheterna rörde frågan på vilket sätt fascismen var ett uttryck för kapitalets offensiv?

Den enkla lösningen var att sätta likhetstecken mellan båda företeelserna. Fascismen blev då en enkel förlängning av de allmänna tendenser som präglade Europa under mellankrigstiden, uppfattades som reaktionära och kunde spåras tillbaka till kapitalackumulationens diktat. De stora bankerna och industriföretagen hade utvidgat sin makt och, enligt en tolkning, lagt under sig den borgerliga staten, vilket banade vägen för

ett förtryck av proletariatet som inte hämmades av några demokratiska spelregler.⁴³ Ur den synvinkeln var fascismen en direkt förlängning av maktförskjutningen till kapitalet. Dimitrov skulle senare precisera analysen genom att urskilja ideologiska nyanser bland storföretagen. Bakom fascismen, hette det, stod "den mest reaktionära, chauvinistiska och imperialistiska delen av finanskapitalet".⁴⁴

Det var ett reduktionistiskt synsätt, som avfärdade fascismen som ytterligare en i raden av politiska masker för kapitalintressen. Men de analytiska bristerna hade man säkert kunnat leva med, om det inte hade varit för den förda politiken. Resonemanget kring finanskapitalets makt legitimerade en politik som fick förödande konsekvenser för den anti-fascistiska kampen.⁴⁵ Om det inte fanns någon anledning att skilja mellan olika former av reaktionära tendenser, så fanns ingen anledning att speciellt fästa sig vid de fascistiska rörelserna. Skillnaderna mellan fascismen och den borgerliga demokratin var i själva verket försumbara. Fascismen ansågs växa "organiskt" ur den borgerliga demokratin.⁴⁶ Den teoretiska triumfen firades av Stalin själv när han hävdade att fascismen och socialdemokratin var "tvillingar".⁴⁷

Radek, Zetkin, Togliatti med flera stod för en helt annan tolkning av förhållandet mellan fascistiska rörelser och kapitalets offensiv. De undvek propagandistiska förenklingar och utarbetade vad som var specifikt för fascismen, i förhållande till andra former av reaktionär politik i den imperialistiska epoken.

I deras analys var fascismen ett politiskt projekt som bara ofullständigt kunde förklaras genom hänvisningar till finanskapitalet eller makteliten i stort. Den kom inte enbart uppifrån och kunde inte härledas ur kapitalackumuleringen. Om imperialismen var det ena benet, så utgjordes det andra av en reaktionär folklig mobilisering. Denna folkliga mobilisering var en grundförutsättning och följde sina egna rörelselagar.

Fascismen uppfattades som en politisk rörelse och inte som reaktionära tendenser i allmänhet. Andra centrala antaganden var att det numerärt största stödet fanns inom mellanskikten, att fascismen i likhet med alla politiska rörelser artikulerade missnöje och maktambitioner samt gav dessa ett organisatoriskt uttryck, och att den reaktionära karaktären bestod i att detta skedde på (andra) underordnade grupperns bekostnad.

Det analytiska problemet var att få ihop fascismens båda sidor, den auktoritära krispolitiken uppifrån och den reaktionära mobiliseringen

underifrån. Det gällde att inte reducera, utan hitta samspelet mellan båda sidor: mellan politik och ekonomi, mellan klasskampen och kapitalets logik, mellan maktelit och folkliga rörelser. Problemet löstes visserligen aldrig på ett tillfredsställande sätt. Den marxistiska analysen under hela mellankrigstiden bestämde av en grundsyn som var fixerad vid det ekonomiska systemets inneboende motsättningar.⁴⁸ Zetkin, Radek, Togliatti med flera delade denna grundsyn med sin tids marxister. Det ekonomiska grundschema utmanades aldrig öppet, möjligen med undantag av de anteckningar Antonio Gramsci gjorde under fängelsetiden. Men i de konkreta analyserna låg tonvikten på det politiska området, klasskampens område där utfallet inte var förutbestämt. I diskussionen om fascismen, skulle jag vilja påstå, fanns en hyfsad balans mellan kapitalets logik och klasskampen samt en förståelse av krisen som inte var ensidigt ekonomisk.

Fascismen gick den långa vägen

I hela södra, mellersta och östra Europa kom auktoritära regimer till makten under mellankrigstiden, efter ett kort demokratiskt mellanspel.⁴⁹ Men i Västeuropa hindrade den starka klassmobiliseringen uppkomsten av traditionella auktoritära regimer. Gramsci, Silone⁵⁰, Togliatti med flera visade klassformeringens betydelse för fascismens nödvändighet, funktion och väg till makten.

En välorganiserad arbetarklass såg till att repressiva lösningar enligt östeuropeiskt mönster inte var ett realistiskt alternativ i Västeuropa, även om de styrande skikten själva säkert föredrog sådana⁵¹ Militärkupper innebar en överhängande risk för inbördeskrig. De få som gjordes besvarades antingen med generalstrejk och massiva demonstrationer, som i Tyskland 1920 efter Kapp-kuppen, eller väpnat folkligt uppror, som i Spanien 1936 efter Francos revolt.

Att utan något större folkligt stöd ge order om en militär lösning var äventyrligt – och i längden utsiktslöst. Även om militären hade tillåtit gripa statsmakten, och avvecklats allt vad demokrati heter, så innebar statlig repression inget svar på den samhällliga krisen. Militären är, ansåg Gramsci, ”den permanenta reserven” för den rådande ordningen medan dess styre med nödvändighet är av övergående karaktär.⁵² ”En militärdiktatur förändrar i allmänhet inte status quo i samhället”, påpekade Silone.⁵³ Men att bryta status quo var exakt vad som krävdes. Det

räckte inte med att kräva en återgång till lag och ordning, och det var inte längre klart vad den parollen innebar. Visst handlade det om att befästa traditionella maktpositioner – men det kunde inte göras utan en omfattande omstrukturering av samhällsordningen.

De fascistiska rörelsernas politik betingades av krisens natur. Denna var inte enbart ekonomisk, menade Gramsci, utan på samma gång politisk, ideologisk och ekonomisk.⁵⁴ Därför krävdes en lösning som omfattade flera plan samtidigt. Det fanns inga genvägar.

Den parlamentariska demokratin i kombination med den utvidgade rösträtten gjorde det nödvändigt att mobilisera ett visst mått av folkligt stöd för de politiska partier som gjorde anspråk på att hamna i regeringsställning. Men de traditionella borgerliga partierna var fångade i en snäv intressepolitik, saknade folklig förankring och var på det hela taget inte anpassade till de nya villkor som gällde efter kriget. De fascistiska rörelserna stod för viktiga organisatoriska och ideologiska förändringar, jämfört med de borgerliga partierna i parlamenten, och en ny förståelse av politik.

”Fascismen uppkommer ur upplösningen av det etablerade systemet av traditionella partier”, skrev Silone, ”mot vilka den är tvungen att utkämpa en intensiv politisk kamp.”⁵⁵ Togliatti kallade det italienska fascistpartiet för ”borgerlighetens ’parti av en ny typ’”. Under Mussolinis överinseende byggdes ”ett enda starkt, centraliserat och disciplinerat parti utrustat med en egen väpnad styrka”.⁵⁶ Fascistpartiet lyckades med det som de traditionella borgerliga partierna inte hade lyckats med: att ena borgarklassen och organisera en politisk massrörelse. Detta upprepades av tyska nazistpartiet under den följd av år som föregick det slutliga maktövertagandet.

Fascismen gick den långa vägen, tog konflikten med arbetarklassen, propagerade för sin politik på allmän plats, manifesterade beslutsamhet i demonstrationer, spred sitt budskap från dörr till dörr, organiserade tusentals människor och vann förtroende hos inflytelserika sociala skikt. Under en enda månad före valet 1930 ordnade det tyska nazistpartiet 34 000 offentliga möten över hela landet.⁵⁷ Den politiska arenan var gatan snarare än parlamentet. Hegemonin byggdes nerifrån och upp, utifrån konfrontationer på lokal nivå.

Det är lätt att se likheter mellan fascismens väg till makten och Gramscis allmänt hållna beskrivning av det sätt varpå politisk hegemo-

ni skapas. Gramsci utgick från att politiska partier representerar bestämda sociala klasser, men att förutsättningen för hegemoni är att det snäva klassintresset överskrids. Det sker genom en process där partierna "råkar i konflikt och konfrontation med varandra, tills ett av dem, eller i varje fall en given kombination av dem, tenderar att segra, att få överhanden, att breda ut sig i hela samhället – skapandes inte bara en förening av ekonomiska och politiska mål, utan också intellektuell och moralisk enhet".⁵⁸

De traditionella partierna saknade förmåga att upprätta en ny politisk hegemoni, i Gramscis betydelse. Den potentialen fanns däremot hos de fascistiska rörelserna, som byggde på en folklig mobilisering, en allians av sociala skikt, en politisk vision och utstrålade handlingskraft.

Fascismen representerade en utväg ur krisen. Men rörelsen var inte för den skull garanterad regeringsmakten i något land. Betingelserna för fascismens framgång härleddes direkt ur förståelsen av krisen, som betonade styrkeförhållandet mellan klasserna. Implicit i de marxistiska analyserna låg att de avgörande strukturella faktorerna, i länder med en existerande fasciströrelse, var arbetarklassens styrka och borgarklassens splittring. Togliatti nämnde Frankrike och England som exempel på länder där fascismen träder i bakgrunden. Den omedelbara anledningen var att borgarklassen kunde enas och genomföra en arbetarfientlig krispolitik utan ett "parti av ny typ".⁵⁹ Men det bör tilläggas att varken England eller Frankrike skakades av spontana arbetaruppror efter krigsslutet, att arbetarklassen inte var lika välorganiserad som i Tyskland och Italien och borgarklassen inte lika splittrad på grund av konflikterna mellan en mäktig jordägarklass och industrins män.

Socialdemokrati eller fascism?

Frågan som stod överst på dagordningen var inte demokrati eller fascism, vilket en sentida historieskrivning har fått oss att tro.⁶⁰ Överallt gick utvecklingen i samma riktning, vare sig fascistiska rörelser utövade ett inflytande eller inte. Från 20-talets början till årtiondets slut: från utvidgningen av rösträtten till inskränkningen av demokratiska rättigheter, från demokratisering av arbetsplatsen till rationalisering av arbetsprocessen, mot kapitalkoncentration, statsintervention och korporativism.⁶¹

Vid sidan av det som uppfattades genom marxistiska kategorier bör man även nämna utvecklingen på andra områden. Jag tänker på den tilltagande antisemitismen och rasismen, den patriarkala reaktionen mot kvinnorrörelsen, det ökade statliga engagemanget i befolkningspolitik, intoleransen mot handikappade, trycket mot kärnfamiljen som enda samlevnadsform och det skärpta förtrycket mot homosexuella.⁶² Repressionen drabbade långtifrån enbart arbetarrörelsen.

Samhällsutvecklingen i de utvecklade kapitalistiska länderna uppvisade förkrossande likheter. Men det fanns också skillnader som var viktiga att ta med i beräkningen, eftersom de rörde strategin att hantera arbetarrörelsens utmaning. Integration eller krossande av arbetarrörelsen? Det var huvudfrågan. Krisen handlade ytterst om hur den mobiliserade arbetarklassen skulle integreras i den kapitalistiska ordningen; via dess egna institutioner eller genom att skapa nya institutioner. Valet stod mellan socialdemokrati och fascism, uttryckt i termer av de styrande skiktens politiska alliansmöjligheter.

Det fanns inga mellanliggande alternativ. De styrande skikten var beroende av de breda mellanskiktens medverkan och "i den nuvarande epoken antar detta stöd två grundläggande former", ansåg Trotskij, "socialdemokrati eller fascism".⁶³

Vilka var skillnaderna mellan de båda alternativen? 1928 kritiserade Togliatti den inflytelserika uppfattning som innebar att all form av reaktionär politik var att beteckna som fascism och hänvisade till förhållandena i Frankrike, då det franska kommunistpartiet fyra år tidigare hade utropat att fascismen anlät till landet. Han menade att "en verklig politisk omvandling utan tvekan genomförts" vid den tidpunkten, "men inte genom en direkt mobilisering av småborgerliga skikt samlade runt de mest reaktionära grupperna inom bourgeoisin. Reaktionen tog inte heller formen av en kamp mot de gamla härskande grupperna, som stod till höger eller var mer moderata, eller mot parlamentet; den yttrade sig inte i illegala våldshandlingar mot arbetarnas organisationer. / ... / Reaktionen genomfördes på ett annat sätt, närmare bestämt genom att vänsterinriktade småborgerliga grupper [läs: socialdemokratin, min anm.] integrerades i ett reaktionärt block, lett av medlemmar ur de gamla styrande skikten. Därigenom blev komplicerade manövrer nödvändiga, som sträckte sig till parlamentariska kompromisser och även inkluderade socialisterna. Å andra sidan arran-

gerades repressionen mot arbetarna av de sedvanliga institutionerna inom den borgerliga 'demokratiska' staten."⁶⁴

I de flesta västeuropeiska länder deltog socialdemokratin i parlamentariska uppgörelser och förmedlade krispolitiken neråt till den arbetande befolkningen. Det indikerade en annan väg att återupprätta borgarklassens politiska hegemoni. De socialdemokratiska partierna och fackföreningarna i kombination med den parlamentariska demokratin utgjorde det institutionella flätverk i vilket arbetarklassen integrerades, med hjälp av dess egna organisationer, i det dåvarande samhällsbygget.

Mot den bakgrunden framhävde Togliatti, Thalheimer, Trotskij och Gramsci framförallt två saker vilka kännetecknade fascismens strategi att nå politisk hegemoni.

- Avskaffandet av parlamentet och hela partisystemet och av samtliga demokratiska rättigheter.
- Repressionen mot socialdemokratin och mot samtliga av arbetarnas egna organisationer.

Avskaffandet av demokratin och krossandet av arbetarrörelsen markerade valet av en sällsynt systematisk konfrontationslinje. Strategierna var nära sammankopplade. Det råder ingen tvekan om att avskaffandet av demokratiska rättigheter i första hand riktade sig mot den organiserade arbetarklassen. Rättigheterna avskaffades inte därför att de var demokratiska – i den meningen att de gällde så gott som hela folket – utan därför att de var arbetarnas rättigheter. Gramsci menade att fascismen "avsåg att förstöra det minimum till vilket det demokratiska systemet var reducerat i Italien; det vill säga den konkreta möjligheten att skapa organisatoriska band på lokal nivå mellan arbetarna".⁶⁵

I Tyskland var Thalheimer inne på samma tankegång. Vid en uppräknings av de demokratiska rättigheterna betonade han särskilt rätten att strejka och rätten att bilda fackföreningar och politiska organisationer.⁶⁶

Gramsci menade att fascismen attackerade arbetarklassen "inte för vad den 'gjorde' utan för vad den 'var'". Den slog mot själva roten till "arbetarnas styrka och kampberedskap".⁶⁷ Det handlade om att underminera arbetarklassens relativa maktställning genom att upphäva möjligheten att organisera sig. Även i det avseendet gick fascismen den långa vägen. Den startade "vid basen av arbetarklassens organisatoriska verk" och var från första början som allra effektivast på lokal nivå.⁶⁸ "Avskedandet av subversiva arbetare, utvisningen eller avrättningen av arbetarnas och

böndernas 'ledare', förbudet mot möten, förbudet att vistas utomhus efter arbetstidens slut, det hinder som följaktligen placerades i vägen för varje 'social' verksamhet från arbetarnas sida, och sedan förstörelsen av Folkets Hus och alla andra centra för arbetarklassens och böndernas organiska enhet. / ... / Efter tre år av den här sortens handlingar har arbetarklassen förlorat all form och all organisation; den har reducerats till en osammanhängande, fragmentarisk, splittrad massa."⁶⁹

Året detta skrevs var 1924 och Gramsci satt i parlamentet som ledamot för kommunistpartiet. Det italienska parlamentet berövades de sista maktbefogenheterna först två år senare. När de demokratiska rättigheterna uttryckligen avskaffades på central nivå var det mest en bekräftelse på något som redan var ett faktum.

Terrorn var till en början betydelsefull i Italien för fascismens effektivitet på lokal nivå, som framgår av Gramscis anmärkning. Men annars gavs inte terrorn någon central roll i analysen. För i fråga om omfattningen av terror och våldshandlingar, menade Togliatti, fanns inget som utmärkte fascismen. Antalet dödsoffer var en dålig mätare på fascism. Det karakteristiska var istället "det systematiska och totala undertryckandet av varje form av fristående organisering från massornas sida".⁷⁰ Den springande punkten var förhållandet till socialdemokratin. Om fascismen länge hade ett pragmatiskt förhållningssätt till den borgerliga demokratin så omfattade detta inte socialdemokratin. "På denna punkt skiljer sig fascismen tydligt från alla reaktionära regimer som hittills etablerats i den moderna kapitalistiska världen. Den avvisar varje kompromiss med socialdemokratin, har förföljt den hänsynslöst, berövat den varje möjlighet till legal verksamhet och tvingat den i exil."⁷¹

III. Fascismens speciella bidrag

Det fanns tydliga linjer i det fascistiska projektet, från början till slutet. Arbetarrörelsen krossades, en ny politisk hegemoni formerades och traditionella maktpositioner förstärktes. Allt detta fullföljdes efter maktövertagandet, som emellertid också ställde de fascistiska rörelserna inför nya utmaningar.

De samtida marxisterna framhävde skillnaderna mellan fascismen som rörelse och fascismen som regim. Vid Kominterns sjätte kongress 1928 utvecklades fascistanalysen på så sätt att kopplingarna till kapitalkoncentrationen och de statliga ingreppen i ekonomin för första gången blev föremål för en ordentlig undersökning.

Det har sagts att den nya tyngdpunkten inom fascistanalysen hängde samman med att intresset i första hand gällde fascismen vid makten – i motsats till fascismen som folklig rörelse.⁷² Men diskussionen handlade egentligen mer om samhället i stort än om fascismen. Ur ett klassiskt historiematerialistiskt perspektiv framstod då imperialismen som absolut central. Analysen av denna redogjorde för de ekonomiska sambanden som utövade ett avgörande inflytande över samhällsutvecklingen. Det var ljusår från den fascistiska rörelsen på gatan.

Jag tror att det är viktigt att hålla isär två frågor när fascismen vid makten studeras. Ett: vad var, i allmänhet, kännetecknande för de samhällen i vilka fascistiska rörelser under en tid kontrollerade statsapparaten? Två: vilka var fascistens speciella bidrag till samhällets utveckling och uppbyggnad, under samma tidsperiod? Den ovan nämnda ansatsen var ett svar på den första frågan. Togliatti, Gramsci med flera ställde frågan snarare på det andra sättet.

I Togliattis analys var det främst två konsekvenser av det fascistiska maktövertagandet som förtjänade uppmärksamhet:

- Skärpningen av fascistens inre motsättningar, främst klassbetingade.
- Nödvändigheten att skapa nya förmedlande institutioner.

Avskaffandet av demokratin och krossandet av arbetarrörelsen var bara den ena sidan av det fascistiska projektet. Den andra sidan var uppbyggnaden av korporativismen, det system av institutioner som skulle överbygga klassmotsättningarna samtidigt som utsugningen skärptes.

Redan efter något år tvingades Mussolini till insikten att enbart repression inte fungerade.⁷³ Den fascistiska regimen var beroende av en omfattande folklig mobilisering även efter maktövertagandet. Anledningen var inte bara att mobiliseringen av "folket", i monumentala manifestationer och institutioner, bidrog till regimen stabilitet. Det var också en förutsättning för att regimen skulle fortsätta att vara fascistisk. Den reaktionära folkliga mobiliseringen var ett konstitutivt moment i fascismen från början och utan denna skulle den fascistiska rörelsen sammansmälta med tidigare maktcentra.⁷⁴

Det mest framträdande ”vad gäller den fascistiska diktaturens förhållande till de arbetande massorna”, skrev Togliatti, var ”kombinationen av å ena sidan terror och öppet våld, å andra sidan metoder som gick ut på den mer eller mindre framtvingade mobiliseringen av massorna till institutioner som skapats av fascisterna”.⁷⁵ Han insåg tidigt betydelsen av ”den mer eller mindre framtvingade mobiliseringen av massorna” i fascistpartiet, milisen, arbetsorganisationerna, de fascistiska ungdomsorganisationerna, kultur- och fritidsorganisationerna. Men såvitt jag kan förstå var Togliatti ensam bland dåtida marxister att utförligt behandla de fascistiska massorganisationerna. Det var vanligare att korporativismen avfärdades som en propagandabluff. Vid samma tidpunkt menade Silone att det enda som fanns var ”den korporativa ideologin”, utan verklighetsförankring.⁷⁶ Och det är klart, några institutioner som upphävde klasskonflikten fanns knappast, i den mening som fascisterna själva avsåg. Men de var inte för den skull enbart papperskonstruktioner.

Togliatti la märke till att de fascistiska massorganisationerna tillkom genom mycket experimenterande.⁷⁷ De byggdes inte efter någon färdig plan. Alla formades inte heller från grunden. I många fall omskapades gamla fackföreningar, idrotts- och kulturföreningar, och i uppskattningsvis lika många fall utvecklades organisationer som inte hade någon motsvarighet före fascismen.⁷⁸

Anknytningen till det tidigare föreningslivet underlättade övergången – till den fascistiska ordningen. Men avsaknaden av historiska traditioner var ändå påtaglig. Medan de institutioner för massintegration som existerade inom ramen för den borgerliga demokratin – det gällde inte minst de socialdemokratiska organisationerna – hade utvecklats historiskt och underifrån, genom att utnyttja rätten att bilda föreningar i det civila samhället, skapades de fascistiska institutionerna artificiellt och uppifrån, genom statliga dekret

De nya organisationerna sysslade inte enbart med militär exercis utan även med sport och semesterresor, kultur och välgörenhet. Miljontals människor deltog på ett eller annat sätt i verksamheten. Enbart de separata organisationerna för kvinnor hade sammanlagt 2 miljoner medlemmar i Italien 1934.⁷⁹ Det handlade inte bara om bröd och skådespel. Mobiliseringen av massorna stämde också överens med en annan grundtanke i fascismen: att problem kunde organiseras bort. Om människor organiserades efter andra linjer än klasstillhörighet skulle

motsättningarna mellan klasserna överbryggas och den underliggande folkgemenskapen framträda, tänkte man sig. Arbetarna förbjöds att bilda fackföreningar och även kapitalägarna förmåddes upplösa sina intresseorganisationer. Istället skapades de fascistiska arbetsorganisationerna med representanter från både arbetarsidan och företagsledningen. På liknande sätt samlades människor från alla samhällsklasser i ungdomsorganisationerna, i fascistpartiet och de övriga massorganisationerna. Det gav dem en klassövergripande karaktär. Gemensamt för samtliga massorganisationer var att deras inflytande över den förda politiken var mycket begränsat. Arbetsorganisationerna hade bara en rådgivande funktion, i den mån de alls hade en existerande verksamhet.⁸⁰ Betydelsen låg på ett annat plan. Institutionerna var "en länk", menade Togliatti, "som fascismen smidit för att knyta massorna till sig" ideologiskt och organisatoriskt.⁸¹ De förmedlade statliga direktiv och fascistisk ideologi neråt i samhällshierakin och beredde "ett hem i vår stat" åt den klass vars egna organisationer hade slagits sönder.⁸²

Motsättningarnas nya uttryck

De fascistiska massorganisationerna var en förlängning av den ursprungliga reaktionära mobiliseringen, som undertrycktes och omskarpades efter makttillträdet. Utvecklingen betingades av fascismens egen motsägelsefullhet. Direkt efter Mussolinis maktövertagande hade Sas förutspått att fascismen snart skulle falla samman.⁸³ Fascismens inre motsättningar väntades bryta ut med full kraft när rörelsen hamnade i regeringsställning. Väl vid makten var den ursprungliga basen inte längre oundgänglig, den såg ut att ha fullgjort sin uppgift, samtidigt som fascistpartiet var beroende av goda förbindelser med den existerande makteliten. Mellanskiktens intressen vägde följaktligen lätt. En efter en av småborgerskapets hjärtefrågor fick stryka på foten för omstruktureringen av ekonomin till de stora kapitalägarnas förmån.⁸⁴ Det blev ingenting av med den utlovade regleringen av kapitalkoncentrationen eller andra "antikapitalistiska" åtgärder. Det existerade inget större utrymme för eftergifter åt den egna massrörelsen.

Undertryckandet av hela befolkningsskikt – inklusive mellanskiktens materiella krav – försvårades av att fascismen från allra första början byggde på en folklig mobilisering. Man måste komma ihåg att de traditionella styrande skikten endast motvilligt överlämnade den politiska

makten till den nya rörelsen. De såg i fascismen inte endast reaktionens hittills mest konsekventa uttryck utan även småborgerskapets egna maktambitioner. Med all rätt, eftersom fascismen alltid rymmer ett moment av organiserat missnöje och maktambitioner inom bredare folklager. Rörelsen hade ryckt upp åtskilliga människor ur en politisk passivitet till försvaret av sina intressen, eller vad de trodde var försvaret av sina intressen, och de var inte beredda att reduceras till betydelselöshet. Fascismen hade lovat en bättre framtid och mobiliserat kvinnor, arbetare, bönder, intellektuella och ungdomar i organisationer som tystade deras krav och tvingade dem till underkastelse. Däri bottnade många av fascismens motsägelser. Källan till fascismens styrka, sammansmältningen av reaktion uppifrån och folklig mobilisering underifrån, bar också fröet till dess undergång.

Missnöjet möttes med paroller om offervilja och maktambitioner som kanaliserades genom nya karriärvägar eller avlänkades med teorier om nationens storhet. Men i både Tyskland och Italien skärptes motsättningen mellan den folkliga rörelsen och den förda politiken efter maktövertagandet. Konflikten hanterades med samma skoningslöshet som fascismen tidigare uppvisat i konfrontationen med arbetarrörelsen. De långa knivarnas natt⁸⁵ blev symbolen för vad som väntade fascisterna som tog den antiborgerliga retoriken på allvar.

Men ingenting kunde helt undertrycka de sociala konflikter som präglar alla borgerligt patriarkala samhällen. Det enda som hände var att motsättningarna tog sig nya uttryck. Förändringarna av maktutövningen tvingade fram nya former av motstånd; nya metoder, nya strategier, nya arenor. Frågan var inte om utan hur: var någonstans och i vilken form kom de sociala motsättningarna till uttryck under fascismen?

Utifrån överväganden om var den oppositionella verksamheten skulle koncentreras, drog Togliatti slutsatsen att regimens mest sårbara punkt var de nya organisationerna som organiserade breda folklager.⁸⁶ De var inte bara märkta av den dubbelhet som alltid följer fascismen, utan även av den kapitalistiska klasskonflikten. Folkgemenskap betydde lönesänkningar, förlängd arbetstid, höjt arbetstempo och förbud mot facklig verksamhet. Men under ytan levde klasskonflikten vidare. Sedan arbetarklassens organisationer krossats fördes kampen via de fascistiska massorganisationerna. De var det enda forum i vilket underordnade grupper på laglig väg kunde ge uttryck för sina intressen. Följden blev

att elementära materiella krav artikuleras genom de fascistiska arbetsorganisationerna. Det bevisade, menade Togliatti, att "varje massorganisation av arbetare, även den mest reaktionära, oundvikligen blir en arena för klasskamp".⁸⁷

Motståndet fortsatte dessutom utanför alla institutioner. Det gick inte att organisera strejker eller andra öppna protester. Men arbetarnas kampformer anpassades efter den hårda repressionen. Kampen var "ständigt pågående även om den inte alltid kom till öppet uttryck", skrev Togliatti.⁸⁸ Det fanns ett utbrett men stillatigande missnöje som formulerades i till synes opolitiska handlingar, som sjukskrivningar och maskning. Den bristande arbetsdisciplinen utgjorde, tillsammans med de mer eller mindre förtäckta sabotagen, ett massivt problem i myndigheternas ögon.⁸⁹

Under hela fascisttiden var också illegala motståndsgupper verksamma, trots att de som valde den vägen ofta fick betala ett högt pris. De illegala grupperna tryckte flygblad, spred information, diskuterade politik och utförde aktioner. Det stora flertalet var socialistiska, med en flytande gräns till arbetarnas spontana protester. Sabotage i alla former var en utbredd praxis och ett direkt svar på repressionen mot andra protestyttringar.⁹⁰

IV. Några steg mot en teori om fascismen

Enligt den analys som granskats i den här artikeln var fascismen en politisk rörelse som föddes ur de sociala striderna efter första världskriget. I motsats till den gryende kommunistiska ortodoxin uppfattades den inte som identisk med summan av reaktionära tendenser. Skillnaderna jämfört med samtida reaktionära rörelser och regimer avsåg framför allt strategin att skapa politisk hegemoni. I fascismens fall innebar denna en systematisk konfrontation, istället för integration, av arbetarklassen; en reaktionär mobilisering, istället för passivisering, av "folket"; en utvidgning av området för statliga ingripanden, istället för den liberala tilltron till det civila samhället; avskaffandet av den borgerliga demokratin och uppbyggnaden av nya förmedlande institutioner.

Jag menar att flera av mellankrigstidens marxister var inne på rätt spår.

Det gäller framför allt ansatsen att analysera fascismen som en politisk rörelse, som å ena sidan knyter an till omfattande maktstrukturer och å andra sidan till sociala grupper i relativa maktpositioner, och befinner sig i konkurrens och konflikt med andra politiska rörelser.

Jag vill också lyfta fram det bakomliggande antagandet om vad som är den riktiga domänen för en teori om fascismen. Det handlar om en teori på mellannivå, som täcker området mellan struktur och handling. Fascistiska rörelser ska placeras in mellan samhällseliga maktstrukturer och enskilda maktrelationer på lokal nivå. Fascismen ändrar inte de grundläggande maktförhållandena i samhället. De motsättningar som är konstitutiva för kapitalismen präglar därmed även samhällen med fascistisk diktatur. Samtidigt, och som en följd av detta, genomför den fascistiska staten en omfattande rekonstruktion av hela det institutionella planet i samhället. Det medför i sin tur att klasskonflikterna modifieras. Motsättningarna tar sig nya uttryck på nya platser, inte minst inom de fascistiska institutionerna själva.

På vilka punkter kan ansatsen kritiseras? Dels finns det brister som har att göra med att den genomfördes ofullständigt. Stalins riktlinjer, en ekonomistisk slagsida och andra omständigheter gjorde att ansatsen aldrig utvecklades till en egen teoribildning. Men det fanns också andra problem, som berörde själva ansatsen. Gramsci, Togliatti, Zetkin, Sas med flera utarbetade de fascistiska rörelsernas koppling till kapitalismen och klasskampen. Den avgörande bristen var att fascismen inte relaterades till andra maktstrukturer och sociala konflikter. Som jag ser det bildas det relevanta sammanhanget inte bara av styrkeförhållandet mellan klasserna och borgarklassens försvarsstrategier. De fascistiska rörelserna var lika tätt knutna till patriarkala strukturer och rasistiska hierarkier. Det vill säga, de artikulerade förhållandet mellan män och deras strategier att försvara maktpositioner i förhållande till kvinnor, och mellan vita européer och deras strategier att bevara privilegier på andra folkgruppers bekostnad, till exempel judar, slaver, nordafrikaner, zigenare.

Fascismen under mellankrigstiden var en del av en patriarkal reaktion mot kvinnorörelsen i Västeuropa. Denna hade efter flera decenniers kamp nått viktiga framgångar i fråga om medborgerliga rättigheter för kvinnor, tillgång till utbildning och bestämmanderätt över sin egen kropp. Framför allt män attraherades av de fascistiska rörelsernas löfte att upphäva den kvinnliga frigörelsen och återupprätta den borgerliga

familjen. I botten av det fascistiska projektet låg en konsekvent genomförd uppdelning av hela samhället i "manligt" och "kvinnligt". Männerna skulle ta hand om de offentliga angelägenheterna medan kvinnorna skulle sköta den privata sfären.⁹¹ Fascismen stod för en radikalisering av den manliga överordningen och en ökad repression mot kvinnor som inte fogade sig. Men eftersom feministiska positioner under 20-talet hade trängts tillbaka även inom den kommunistiska rörelsen blev följden att reorganiseringen av patriarkatet så att säga skedde i tysthet.

När det gäller den tyska nazismen undervärderade samtidens marxister antisemitismens styrka och rasideologins innebörd. Hetsen mot judar och talet om raser betraktades som ett grundlöst och övergående fenomen.⁹² Men efter 1933 skulle den ideologiska konstruktionen "ras" göras till en av samhällets ordningsprinciper. Myndigheterna fyllde rasbegreppet med konkret innehåll och fördrev stora befolkningsgrupper, inskränkte deras medborgerliga rättigheter och möjlighet att arbeta. Det var en fallande skala, med judar underst och "riktiga" tyskar överst och däremellan en mängd folkslag (polacker, vitryssar, serber, letter osv.).⁹³ "Rasovärdiga" element och "fientliga raser" utgränsades och förintades. Även under den tidsperiod som den här artikeln omfattar gick det att urskilja förberedelserna för massmordet på judar, zigenare, homosexuella, luffare, funktionshindrade, ryska krigsfångar med flera.⁹⁴ Men antisemitismen och utgränsningen av dem som inte passade in i samhällets normer föll utanför dåtidens marxistiska kategorier. Klassperspektivets totala dominans ledde alltså till att stora delar av samhället aldrig blev föremål för undersökning. Dessutom medförde det att fascismens stabilitet som regim – och dess styrka som rörelse – förblev oförklarad. Utifrån den dåvarande teoribildningen väntades de fascistiska regimerna bryta samman efter en kort tid vid makten på grund av de klassbetingade motsättningarna. De befolkningskikt som förlorade på fascismen, däribland småborgerskapet, skulle inte längre medverka; de antogs revoltera när de insåg vad de fascistiska parollerna betydde i verkligheten. Så blev det nu inte, och det är inte enbart historien om massiv repression och skicklig propaganda. Det undgick dåtidens marxister att fascismen kanaliserade maktambitioner och förstärkte privilegier som var knutna till strukturella bestämmingar som inte var klassmässiga. Regimens stabilitet kan inte förklaras utan hänvisning till att den byggde på samt befordrade andra maktrelationer och intres-

segemenskaper. Fascismen hade – och har fortfarande – något att erbjuda män såsom överordnade kvinnor, fäder såsom familjens överhuvud, vita européer såsom exploatörer av andra folk, tjänstemän med högre ställning än vanliga arbetare, alla som inte är homosexuella eller subkulturella, kriminella eller funktionshindrade, judar eller zigenare. En teori om fascismen måste innehålla antagandet att rörelsen knyter an till samtliga maktstrukturer i samhället.⁹⁵

Trots alla invändningar som i efterhand kan riktas mot Gramsci, Togliatti, Zetkin, Sas med flera, är insatsen som de gjorde ovärderlig. Deras ofta kortfattade analyser visar prov på en djup kännedom om fascismen under mellankrigstiden och förmedlar viktiga insikter, som vi kan dra nytta av när det gäller att förstå situationen idag. Men erfarenheterna från mellankrigstiden kan inte utan vidare överföras på dagens fascistiska rörelser. De teoretiska förutsättningarna för en tolkning har förändrats. Dessutom är de samhällseliga förutsättningarna annorlunda, och vi måste utgå från att fascismen förändras i takt med samhället. Den bör tolkas historiskt; ”fascismens väsen i sig existerar inte”, för att tala med Gramsci.⁹⁶ På den tiden, 1922–35, riktades angreppen framför allt mot en stark arbetarrörelse. Under 90-talet har det rasistiska inslaget varit mer framträdande. Även homosexuella har drabbats hårt av fascistiskt våld. Framtidens fascistiska rörelser kommer kanske att prioritera antifeminism. Just därför att fascismen rymmer en mängd olika maktintressen kan fokus hela tiden förskjutas. Analysen av fascismen måste följa denna utveckling, och sätta den i samband med de rörelser som ifrågasätter de maktpositioner som fascismen försvarar.

Magnus Hörnqvist

Noter

1. Karl Radek (1885-1939) kom ursprungligen från Polen. Han var bland annat verksam som journalist och deltog i 1905 års ryska revolution. Anslöt sig till det ryska bolsjevikpartiet strax före oktoberrevolutionen. Efter revolutionen blev han diplomat och hade en ledande position inom den kommunistiska internationalen, även kallad Komintern. Skickades till Tyskland på uppdrag av den ryska partiledningen och fungerade under några år som det tyska kommunistpartiets gråa eminens. 1924 fördömdes han som bundsförvant till Trotskij och fråntogs alla uppdrag. Beviljades återinträde i partiet 1929 efter avbön. Dömdes för förräderi i skådeprocesserna i Moskva 1937 och dog efter en kort tid i fängläger.

2. Radek 1922, 1642

3. Aa, 1640

4. Se exempelvis Ceclair 1987, 13, 30f

5. Clara Zetkin (1857-1933) var aktiv i arbetar- och kvinnorörelsen från 1880-talets början fram till sin död. Var med och grundade andra Internationalen 1889 i Paris. En av initiativtagarna till den socialistiska kvinnorörelsen. I tjugoem år var hon redaktör för kvinnotidskriften *Die Gleichheit*. Bildade tillsammans med Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht Spartakistgruppen 1917, kärnan till det tyska kommunistpartiet, KPD. Under 20-talet satt hon med i Kominterns styrelse och exekutiva kommitté, där hon öppet kritiserade stalinismen.

6. Gyula Sas (1893-1943) anslöt sig till det ungerska kommunistpartiet samma år som revolutionen i landet, 1919. Sedan den ungerska rådsrepubliken krossats, efter fyra månader, gick han i exil och hamnade i Italien. Efter Mussolinis maktövertagande flyttade han till Berlin, där han bland annat arbetade med Kominterns särskilda kommission om fascism. 1934 flydde han Tyskland och började jobba med dagstidningen *Izvestija* i Moskva, tillsammans med bland

andra Radek. Arresterades 1937, dömdes i Moskvarättegångarna och avled i fängelse.

7. Antonio Gramsci (1891-1937) blev aktiv i arbetarrörelsen strax före första världskriget. 1919 grundade han tillsammans med bland andra Togliatti (se nedan) den kommunistiska veckotidningen *L'Ordine Nuovo*. Året därpå deltog han i fabriksokkupationerna och arbetarråden i Turin. Var med och grundade PCI, det italienska kommunistpartiet, men motsatte sig partiledaren Bordigas så kallade ultravänsterlinje. På partikongressen i Lyon 1926 avsattes denne och Gramsci valdes till ordförande. Arresterades senare samma år. Under fängelsetiden nedtecknade han oavbrutet sina funderingar och lämnade ett viktigt bidrag till den marxistiska teoribildningen, trots svår sjukdom. Avled i fängelse.

8. Den 23 oktober stormades samtliga polisstationer i Hamburg av kommunistiska arbetare, i förvisningen att samma sak hände i hela landet. Men i sista stund hade aktionen avblåsts från centralt håll. Det isolerade upproret i Hamburg – det sista i raden av revolutionsförsök i Europa – höll ändå ut i över ett dygn mot regeringsrupporna. (Reissner 1925, 441ff) Eftersom han givits uppdraget att leda planeringen av den tyska revolutionen fick Karl Radek bära hundhuvudet för misslyckandet. Detta kopplades till Stalinfalangens kampanj mot Trotskij, som egentligen handlade om vilka som skulle ta över efter Lenins död. Under vintern och våren 1924 blev dåvarande ledningen för tyska kommunistpartiet tvungen att göra Trotskij sällskap ut i kylan. (Angress 1963, 468ff; Deutscher 1972, 99f, 106ff)

9. Några ord om hur jag har rekonstruerat analysen. Låt mig först säga att det inte går att hitta en enhetlig fascismanalys hos de citerade författarna. De var på många punkter oeniga med varandra. Ambitionen med den här artikeln är inte främst att ge en korrekt idchistorisk bakgrund. Jag har valt att söka efter författarnas genuina bidrag till för-

ståelsen av fascismen under åren 1922 till 1935. Det är givetvis en avvägningsfråga. Angående dispositionen. Första avsnittet ägnas beskrivningen av fascismen som en reaktion på klasskampens radikalisering, med betoning på den reaktionära politiska mobilisering som skedde i det civila samhället. Andra avsnittet tar upp fascismen i förhållande till imperialismen och den strukturella kris som skakade samhällsordningen i Västeuropa; där ligger tonvikten på de fascistiska rörelsernas strategi att övervinna krisen. Tredje avsnittet handlar om fascismens bidrag till samhällets uppbyggnad efter maktövertagandet i Italien respektive Tyskland, speciellt med avseende på hur regimen påverkade formen för de sociala motsättningarna.

Min egen kritik av den analys som rekonstrueras sparar jag till sist. Jag har försökt ge de kritiska synpunkterna en konstruktiv karaktär. Målet är att antyda hur senare tiders teoridiskussion kan integreras i framtida teorier om fascismen, snarare än att skjuta straffspark på gamla marxister. Den grundläggande inställningen från min sida är att det inte var något större fel på vad mellankrigstidens marxister sa, problemet var snarare vad de inte sa.

10. Luks 1985, 78ff, 177

11. Palmiro Togliatti (1893-1964) deltog som Gramsci i fabriksokupationerna i Turin efter kriget. Generalsekreterare i det italienska kommunistpartiet efter Gramscis fängslande. Undkom arrestering; exil i Sovjetunionen där han underkastade sig Stalin. Mellan åren 1924-1943 hade han viktiga poster inom Komintern. Förespråkade folkfrontspolitiken och fungerade som Kominterns samordnare under inbördeskriget i Spanien. Återvände till Italien efter fascismens fall och ledde PCI till sin död 1964.

12. Se exempelvis Hainsworth 1992, 6f

13. Timothy Kirk noterar kritiskt att dagens historiker i allt mindre omfattning

intresserar sig för klassbaserade tolkningar av den tyska nazismen. (Kirk 1996, 6). De teoretiska bristerna inom fascismforskningen har, menar Karl Heinz Roth, under de senaste tio åren öppnat dörren för en historieskrivning som mer eller mindre öppet rehabiliterar nazismen genom att framhålla dess "moderna" och nödvändiga reformer av det "efterblivna" tyska samhället. (Roth 1995, 34ff)

14. Men enskilda komponenter i fascismen existerade tidigare. Zeev Sternhell menar till exempel att de flesta fascistiska idéer fanns formulerade i Frankrike redan före första världskriget, utan att man ännu kunde tala om en politisk rörelse. (Sternhell 1986, 27, 29)

15. Zetkin 1923, 69

16. Aa, 690, 692

17. Aa, 695ff; se även Sas 1923, 4ff

18. Gramsci 1978, 349. Påståendet är från de så kallade Lyonteserna, som författades av Gramsci och Togliatti och antogs av partiets exilkongress i Lyon, januari 1926.

19. Zetkin 1923, 697f; Radek 1922, 1641; Sas 1923, 25f; Trotskij 1932, 82; Silone 1934, 91

20. Sas 1923, 11

21. Gramsci 1971, 238. De av hans fängelseanteckningar som citeras i den här artikeln författades åren 1930-34

22. Gramsci 1926, 408; se även Silone 1934, 77

23. Trotskij 1933, 400f; Gramsci 1971, 214, 229

24. Silone 1934, 80

25. Sas 1923, 8

26. Aa, 8f

27. Thalheimer nr 19/1930, 300, emfas borttagen; se även Gramsci 1924a, 260

28. Zetkin 1923, 699

29. Aa, 690

30. Kontrollutskotten bildades som ett försök att mildra konsekvenserna av den oerhörda inflationen. Genom kontrollutskottens försorg tvingades köpmän och

storbönder att sälja livsmedel och andra förnödenheter som lagrats i spekulationssyfte. (Gast 1956, 440f)

31. Böttcher 1923, 941f

32. Radek 25/6-23, 885f

33. Angress 1963, 332ff

34. Kinner 1990, 61

35. Se till exempel Kominterns resolution i juni 1923, där fascismen sågs som ett symptom på förfallet, som ett "uttryck för den fortskridande upplösningen av den kapitalistiska ekonomin och sönderfallet av den borgerliga staten." (Inprekorr 5/7-23, 989; se även Zetkin 1923, 728f; Zetkin 1924, 342)

36. För en beskrivning av klassformering- en inom arbetarklassen, borgarklassen och bondeklassen; se Luebbert 1991, passim

37. I nästan alla västeuropeiska länder genomfördes sociala reformer som en direkt eller indirekt följd av det politiska trycket underifrån. Det handlade om avsevärda förbättringar i fråga om pension, arbetslöshetsersättning och sjukvårdsförsäkring samt en kraftigt utvidgad rösträtt, som förutom i några länder även omfattade kvinnor. (Horn 1996, 4f)

38. Sas 1923, 5

39. Detta var marxismens guldålder. (Anderson 1984, 23ff) Max Horkheimers berömda yttrande – "den som inte vill tala om kapitalismen borde även tala om fascismen" – stammar från en annan tid, då detta inte längre var en självklarhet utan måste sägas. (Horkheimer 1939, 308f) Det har visserligen ifrågasatts hur väl bevandrade 20-talets marxister egentligen var i de ekonomiska imperialismanalyserna från 10-talet. (Haferstroh 1990, 101) Men oavsett hur det var ställt med detaljkunskapen; man måste ha klart för sig på vilken ideologisk nivå som Lenins teser befann sig. Det handlade om djupt rotade antaganden som bekräftade det historiefilosofiska katastrof-tänkande som genomsyrade både teori och praktik hos aktiva marxister på den tiden. Det måste ha varit nästintill överflödigt att

läsa böckerna.

40. Lenin 1916, 621f

41. Aa, 673f

42. Togliatti 1935, 4

43. Schmidt 1990, se citat 112, 117

44. Dimitrov 1935, 58.

45. Detta gällde framför allt under den så kallade tredje perioden, 1928–35. Kominterns kongress 1935 innebar en omsvängning, som motiverades med Dimitrovs teser. Eftersom hela finanskapitalet inte slöt upp bakom fascismen, utan enbart "den mest reaktionära, chauvinistiska och imperialistiska delen", var det möjligt att samarbeta med andra delar av borgarklassen. Folkfrontspolitiken var född. Men den bakomliggande analysen var densamma som tidigare.

46. Manuil'skij 1931, 157

47. Stalin 1924, 154

48. Poulantzas 1973, 34ff

49. Blinkhorn 1990, 2

50. Ignazio Silone (1900-1978) var med och grundade PCI 1921. Blev redaktör för den kommunistiska veckotidningen *L'Avanguardia*. Exil i Schweiz. Kom i konflikt med Komintern under Stalins ledning och lämnade partiet 1930. Under andra världskriget blev han återigen politiskt aktiv; som socialdemokrat hjälpte han till att organisera motståndet mot Mussolini. Ägnade sig sedan åt ett omfattande skönlitterärt författarskap.

51. Hobsbawm 1996, 129

52. Gramsci 1971, 215

53. Silone 1934, 276

54. Gramsci 1971, 178, 184, 210, 275f

55. Silone 1934, 277

56. Togliatti 1934, 138. Det är en anspelning på Lenins kommentar att det ryska bolsjevikpartiet är proletarietets "parti av ny typ", men även på Mussolinis egna uttalanden. (Aa, 45) Se även Thalheimer nr 4/1930, 66; Zetkin 1923, 715 och Gramsci 1925, 306.

57. Weber 1969, 17

58. Gramsci 1971, 181
59. Togliatti 1926, 131
60. Se exempelvis Löw 1990, 7, 22f
61. Maier 1975, 9ff, 582f
62. Beträffande Tyskland under Weimarrepubliken: Usborne 1992, 204ff; Haug 1987, 13ff; Plant 1987, 22ff
63. Trotskij 1930, 58
64. Togliatti 1928, 25f
65. Gramsci 1924b, 268
66. Thalheimer nr 17/1930, 262
67. Gramsci 1924b, 268
68. Aa, 268f; se även Silone 1934, 113
69. Gramsci 1924b, 269
70. Togliatti 1928, 26
71. Aa, 30
72. Schmidt 1990, 109, 119
73. de Grazia 1981, 3, 6
74. Det skulle innebära att fascistregimen återbildades till ett konventionellt auktoritärt styre. Det var vad som hände i Spanien i början av 40-talet. (Preston 1990, 140ff) Men både i Italien och Tyskland uppgick den fascistiska rörelsen bara ofullständigt i den tidigare makteliten. Det gav upphov till ständiga motsättningar mellan de nya fascistiska myndigheterna och gamla maktcentra
75. Togliatti 1934, 143
76. Silone 1934, 227
77. Togliatti 1935, 97f
78. Togliatti 1935, 76f
79. de Grazia 1992, 248
80. Beträffande Tyskland: Mason 1993, 153, 165. Beträffande Italien: Sarti 1990, 26
81. Togliatti 1935, 42f, 76
82. Uttrycket "ett hem i vår stat" kommer från Robert Ley, som var chef för den nationalsocialistiska arbetsorganisationen, DAF. Cit ur Mason 1993, 97
83. Sas 1923, 53ff; se även Jacobsen 1922, 304
84. Winkler 1976, 107f
85. Under några dagar kring 30 juni 1934 lät Hitler mörda hundratalet företrädare för oppositionen inom rörelsen, bland andra Ernst Röhm, ledaren för partimitisen som vid den tidpunkten var en egen maktfaktor.
86. Togliatti 1935, 69, 81ff
87. Aa, 61
88. Togliatti 1934, 146
89. Mason 1981, 120 ff; Salter 1983, 88ff
90. Kirk 1996, 102ff, 13
91. de Grazia 1992, 20 ff; Koonz 1987, 70ff. Men denna strikta uppdelning förverkligades aldrig helt, framför allt eftersom kvinnor hela tiden behövdes i produktionen. (de Grazia 1992, 2; Nolan 1997, 331)
92. Luks 1985, 202, 279. Över huvud taget betraktades den fascistiska ideologin enbart i egenskap av en sorts täckmantel. Togliatti kallade den för "en kamelcont" som skiftade färg efter omgivningen. (Togliatti 1935, 10)
93. Aly/Heim 1995, 144f, 164, 210, 289, 428; se även Peukert 1993, 208ff och Burleigh/Wippermann 1991, passim
94. Haug 1987, 11ff; Röhr 1995, 140ff
95. Det finns ännu knappt några analyser av fascismen som utgår från ett sådant antagande. Mary Nolan menar att de historiker som under de senaste decennierna skrivit om fascismen ur ett kritiskt perspektiv antingen har argumenterat för kvinnoförtrycket, rasismens eller klasskampens överordnade betydelse, istället för att undersöka hur förtrycken samverkar med varandra. (Nolan 1997, 312) Ett undantag är Jessie Daniels studie av konstruktionen av "vitthet" i nutida amerikanska högerextrema tidningar, där hon visar att denna inte kan förstås utan hänvisning till klass, kön och heterosexualitet. (Daniels 1997, 6f, passim)
96. Gramsci 1924a, 260

Litteratur

- Götz Aly/Susanne Heim, *Vordenker der Vernichtung*, Frankfurt/M 1995 (1991)
- Perry Anderson, *Om den västerländska marxismen*, Malmö 1984
- Werner T Angress, *Stillborn Revolution. The Communist Bid for Power in Germany 1921-1923*, Princeton 1963
- Martin Blinkhorn (red), *Fascists and Conservatives. The radical right and the establishment in twentieth-century Europe*, London 1990
- Michael Burleigh/Wolfgang Wippermann, *The Racial State: Germany 1933-1945*, Cambridge 1991
- Paul Böttcher, "Der Kampf gegen den Faschismus und neue Erfahrungen der Einheitsfronttaktik in Deutschland", *Internationale Presse-Korrespondenz* (Inprekorr) Berlin 29 juni 1923
- Larry Ceplair, *Under the Shadow of War: Fascism, Anti-Fascism and Marxism*, New York 1987
- Jessie Daniels, *White Lies. Race, Class, Gender, and Sexuality in white supremacist discourse*, New York/London 1997
- Isaac Deutscher, *Den avväpnade profeten*, Mölndal 1972
- Georgi Dimitrov, "Arbeiterklasse gegen Faschismus" (1935); ur: Reinhard Kühnl (red), *Texte zur Faschismuskussion*, Hamburg 1974
- Helmut Gast, "Die proletarische Hundertschaften als Organe der Einheitsfront im Jahre 1923", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, nr 3/1956
- Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, London 1971
- "The Italian Crisis" (1924a), ur: *Selections from Political Writings (1921-1926)*, London 1978
 - "Democracy and Fascism" (1924b), ur: *Selections* 1978
 - "Elements of the Situation" (1925), ur: *Selections* 1978
- "A Study of the Italian Situation" (1926), ur: *Selections* 1978
- Victoria de Grazia, *The Culture of Consent*, Cambridge 1981
- *How Fascism Ruled Women*, Berkeley/Los Angeles 1992
- Peter Haferstroh, "Imperialismus und Faschismus", ur: Helga Grebing/Klaus Kinner (red), *Arbeiterbewegung und Faschismus*, Essen 1990
- Paul Hainsworth (red), *The Extreme Right in Europe and the USA*, London 1992
- Wolfgang Fritz Haug, *Die Faschisierung des bürgerlichen Subjekts*, Hamburg/Berlin 1987
- Eric Hobsbawm, *Age of Extremes*, London 1996
- Max Horkheimer, "Die Juden und Europa" (1939), ur: *Gesammelte Schriften* band IV, Frankfurt/M 1988
- Gerd-Rainer Horn, *European Socialists respond to Fascism*, New York 1996
- A Jacobsen, "Der Faschismus" ur: *Die Internationale*, nr 10/1922
- Klaus Kinner, "Imperialismstheorie und Faschismusanalyse in KPD und Komintern", Helga Grebing/Klaus Kinner (red), *Arbeiterbewegung und Faschismus*, Essen 1990
- Timothy Kirk, *Nazism and the working class in Austria*, Cambridge 1996
- Kominterns exekutivkommitté, "Über den Faschismus", *Inprekorr*, 5 juli 1923
- Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland*, London 1987
- V. I. Lenin, "Imperialismen som kapitalismens högsta stadium" (1916), ur: *Valda verk i tre band* band I, Moskva/Stockholm, 1974
- Gregory M Luebbert, *Liberalism, Fascism or Social Democracy*, New York 1991
- Leonid Luks, *Entstehung der kommunistischen Faschismustheorie*, Stuttgart 1985
- Heléne Löw, *Hakkorset och Wasakärven*, Göteborg 1990
- Charles S Maier, *Recasting Bourgeois*

Europe, Princeton 1975

Dmitrii Manuilskij, "On Fascism" (1931), ur: David Beetham (red), *Marxists in the face of Fascism*, Manchester 1983

Timothy Mason, "The Workers' opposition in Nazi Germany", *History Workshop Journal*, nr 11/1981

- *Social Policy in the Third Reich*, Providence/Oxford 1993

Mary Nolan, "Work, gender and everyday life: reflections on continuity, normality and agency in twentieth-century Germany", ur: Ian Kershaw/Moshe Lewin (red), *Stalinism and Nazism*, Cambridge 1997

Detlev Peukert, *Inside Nazi Germany. Conformity, opposition and racism in everyday life*, Harmondsworth 1993 (1987)

Richard Plant, *The Pink Triangle*, Edinburgh 1987

Nicos Poulantzas, *Fascism och diktatur*, Stockholm 1973

Paul Preston, "Populism and parasitism: the Falange and the Spanish establishment 1939-75", ur: Blinkhorn 1990

Karl Radek, "Die Offensive des Kapitals", *Inprekorr*, 30 nov 1922

- "Leo Schlageter, der Wanderer ins Nichts", *Inprekorr*, 25 juni 1923

- "Der Faschismus, wir und die deutschen Sozialdemokraten", *Inprekorr*, 6 juli 1923

- "Die internationale Faschismus und die Kommunistische Internationale", *Inprekorr*, 9 juli 1923

Larissa Reissner, "Hamburg auf den Barrikaden" (1925), ur: *Oktober*, Regensburg 1979

Karl Heinz Roth, "Historisierung des Nationalsozialismus?", ur: Sabine Blum-Geenen m fl (red), *"Bruch und Kontinuität" - Beiträge zur Modernisierungsdebatte in der NS- Forschung*, Essen 1995

Werner Röhr, "Rassismus und Neuordnungsplan", ur: Sabine Blum-Geenen m fl (red), *"Bruch und Kontinuität" - Beiträge zur Modernisierungsdebatte in*

der NS- Forschung, Essen 1995

Stephen Salter, "Structures of Consensus and Coercion: Worker's morale and the maintenance of work discipline, 1939-1945", ur: David Welch (red), *Nazi Propaganda*, Totowa/New Jersey 1983

Roland Sarti, "Italian fascism: radical politics and conservative goals", ur: Blinkhorn 1990

Gyula Sas (pseud. Giulio Aquila), *Der Faschismus in Italien*, Hamburg 1923

Thomas Schmidt, "Die Faschismusdiskussion auf dem VI. Kongreß der Kommunistischen Internationale", Helga Grebing/Klaus Kinner (red), *Arbeiterbewegung und Faschismus*, Essen 1990

Ignazio Silone, *Der Faschismus. Seine Entstehung und seine Entwicklung*, Zürich 1934

Josef Stalin, "The Period of Bourgeois-Democratic Pacifism" (1924), ur: David Beetham (red), *Marxists in the face of Fascism*, Manchester 1983

Zeev Sternhell, *Neither Left nor Right. Fascist Ideology in France*, Berkeley/Los Angeles, 1986

August Thalheimer, "Über den Faschismus", *Gegen den Strom. Organ der KPD-Opposition*, nr 2-4/1930, ur: band II, *Vollständiger Nachdruck*, Hamburg 1985

- "Grundlagen und Wege der faschistischen Entwicklung in Deutschland", *Gegen den Strom*, nr 17/1930 ur: band II, *Vollständiger Nachdruck*

- "Die Entwicklung des Faschismus in Deutschland", *Gegen den Strom*, nr 19/1930 ur: band II, *Vollständiger Nachdruck*

Palmiro Togliatti, *Lectures on Fascism* (1935), New York 1976

- "Where is the Force of Italian Fascism?" (1934), ur: *Lectures* 1976

- "Über den Faschismus" (1928), ur: *Ausgewählte Schriften*, Frankfurt/M 1967

- "The Contradictions of Fascism in

in Power" (1926), ur: David Beetham (red), *Marxists in the face of Fascism*, Manchester 1983

Leo Trotskij, *Kampen mot Hitler* (1932), Stockholm 1983

- "The Turn in the Communist International and the German Situation" (1930), ur: Trotsky, *The Struggle against Fascism in Germany*, New York 1987

- "What is National Socialism?" (1933) ur: *The Struggle* 1987

Cornelie Osborne, *The Politics of the Body in Weimar Germany*, London 1992

Alexander Weber, *Soziale Merkmale der NSDAP Wähler*, Freiburg 1969

Heinrich August Winkler, "Mittelstandsbewegung oder Volkspartei? Zur sozialen Basis der NSDAP", ur: Wolfgang Schieder (red), *Faschismus als soziale Bewegung*, Hamburg 1976

Clara Zetkin, "Der Kampf gegen den Faschismus" (1923), ur: *Ausgewählte Reden und Schriften* band II, Berlin/Ost 1960

- "Zur internationalen Lage" (1926), ur: *Ausgewählte Reden und Schriften* band III, Berlin/Ost 1960

Årtalen inom parentes anger det år då texten första gången publicerades, om det inte framgår på annat sätt.

Fotomontage
av John
Heartfield

Att förstå rasism

– en skiss

För några år sedan strök en maskerad man med lasersikte omkring i Stockholm och Uppsala och sköt på invandrare. Samtidigt började det dyka upp allt fler uttalat nazistiska och fascistiska grupper som på olika sätt spred sina budskap: Nattetid attackerades flyktingförläggningar med brandbomber, ensamma invandrare på väg hem misshandlades, homosexuella har vid ett par tillfällen bragts om livet, demonstrationer organiserades för att hylla Kristallnatten, Hitlers födelsedag eller Karl den XII och så vidare. De intellektuella överraskades, som vanligt. Det här ska inte hända här! En del bagatelliserades. Molotovcocktailbevärade ungdomar som brände ned moskéer eller attackerade flyktingförläggningar eller stack knivar i invandrare sades ha för lite vettiga sysselsättningar. Eller också hade de druckit för många öl. Rasistiska handlingar, hur omedvetna de än kan te sig, förvandlades till busstreck och det hotfulla och skrämmande kunde förklaras med vardagliga termer igen. Och de som bagatelliserade det hela var advokater, journalister, politiker...

Men den ökande rasismen och främlingsfientligheten var inte några uttryck för pojkstreck eller tillfälligt dåligt omdöme. Eller även om det möjligen var det på det personliga planet, i det enskilda fallet, förklarar det inte mängden av liknande händelser. Plötsligt börjar ungdomar, och även äldre, runt om i landet begå en ny typ av bus! Åtminstone kan man få intrycket att så är fallet om man nöjer sig med dagstidningarnas rapportering. I så fall: varför tar pojkstreck sig uttryck i en viss, ny typ av handlingar? Varför har de ungdomar som utför handlingarna i många fall

intresserat sig för nazistiska idéer? Varför har de hakkorsflaggor hemma på väggen? Varför ligger det nazistiska tidningar på bordet? Hur kommer det sig att de flesta av dem är uniforma i betydelsen att de klär sig symboliskt på ett sätt som identifierar dem med nynazismen? En del som skinheads, andra med svarta byxor, svarta kepsar och jackor med nazistsymboler på jackärmarna? Och även om många av dem hänger med kompisarna, hur många hängde med kompisarna under Kristallnatten? Hur många hängde med kompisarna in i NSDAPs ungdomsorganisationer på 20- och 30-talen? Är psykologiska förklaringar ursäkter? Eller bör vi ta de psykologiska förklaringarna på allvar i stället för att försöka förstå varför rasistiska och fascistiska rörelser åter börjar göra sig till en självklar del av vår vardag?

Andra avfärdade det hela på andra sätt. Rasisterna och nazisterna är dumskallar, helt enkelt. Visa dem inte den uppmärksamhet som de längtar efter. Tysta ned dem så tröttnar de.

Antingen man uppfattat dem som dumskallar eller inte har uppfattningen att bästa sättet att bekämpa rasismen ofta varit att "vända dem ryggen".

Rasisterna uppmärksammas

Åsikterna om hur fascismen/rasismen bäst ska bekämpas har gått brett isär. Det har genomförts kampanjer, demonstrationer, motdemonstrationer när rasister demonstrerat och så vidare. Resultatet har blivit ett mycket splittrat antirasistiskt motstånd. En del av debatten har handlat om frågan om "yttrandefrihet". Vissa har hävdat att antirasister som aktivt, genom blockader, motdemonstrationer och så vidare, hindrat fascisterna från att demonstrera själva är antidemokrater. I vissa fall har "anti-fascister" jämförts med fascisterna och ansetts som "lika goda kålsupare" genom sina militanta utomparlamentariska metoder.

Under ett antal år uppmärksammades rasismen på flera sätt. Dels skapade rasisterna själva rubriker genom sina demonstrationer eller genom sin "organiserade" våldsamhet (det främsta exemplet är fenomenet Vitt Ariskt Motstånd, VAM). Dels uppmärksammades antirasisters manifestationer. Dessutom utkom ett antal böcker som diskuterade rasismen, bland andra Julia Kristevas bok *Främlingar för oss själva*, 1991, Sven Lindqvists *Utrota varenda jävel*, 1992, Stefan Jonssons *De andra – Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism*, 1993, Lasse Bergs

Världens ålder, om rasism, människans godhet och livets mening, 1994 och Hertha Hansons Alkemi, romantik och rasvetenskap, samma år. (Samtliga dessa böcker kommer att diskuteras i denna uppsats.) Också debatten om Sveriges roll under andra världskriget (feg eftergiftspolitik eller inte?) blossade upp tillsammans med ett antal undersökningar om svensk rashygien och steriliseringspolitik. Gunnar Broberg & Mattias Tydén publicerade boken Önskade i folkhemmet, 1991 och samma år utkom Bosse Lindquists Förädlade svenskar. Utsatta grupper som zigenarna uppmärksammades. Likaså de svenska tattarnas historia. Och invandringens historia. Men har vi blivit klokare? Fortfarande i slutet av 1994 frågar sig många vad rasism egentligen är för någonting. Ordet används i en mängd skiftande sammanhang med en mängd olika bibetydelser. Man talar om biologisk, social och kulturell rasism, "äkta" och "dold" rasism, strukturell och institutionell rasism och så vidare.

En som ifrågasatt det jag skulle beskriva som en mångfald av betydelser är docent Anders Lange. Det gör han i boken Reflektioner kring rasism, 1992, med målsättningen att skapa ordning och reda bland begreppen och finna en universell förklaringsgrund för rasismen. Likaså pågick under en tid en intensiv debatt om rasism och om vilka metoder som var tjänliga i kampen mot den, i dagspressen, i radion och i vissa veckotidningar.

Samtidigt som debatten avklingat och samtidigt som antalet fascistiska och anti-fascistiska manifestationer minskat (men inte antalet rasistiskt inspirerade attentat, misshandelsfall och så vidare) har Sverige stiftat nya och betydligt hårdare lagar mot invandring och anslutits till EU. Det innebär att EUs invandrarpolitik nu också är Sveriges.

Högervågen växer

Det som händer i Sverige är inte någon isolerad företeelse. Fascistiska och nazistiska grupper växer upp runt om i Europa och på en del platser har de gått från att vara små grupper som håller till i hemliga källarlokalerna till att bli respekterade politiska partier. De sitter i kommunalstyrelser (i Sverige) och i parlament, i Italien, Frankrike, Ryssland, Österrike, Serbien, Kroatien.

I Italien befann sig de högerextrema partierna i majoritet 1994. På några få år har det fascistiska MSI mer än fördubblat sina röster, från 5,5% till 13,5%. Tillsammans med de övriga extrema högerpartierna

(Berlusconis Forza Italia, det klart fascistiska Alleanza Nazionale och Lega Nord) fick de 42,9% av rösterna för att öka ytterligare, till 49% (16,3 miljoner väljare), i valen till Europaparlamentet. Trots försök att visa en mer respektabel fasad för att utåt tona ned anknytningen till fascismen råder inga tvivel om att MSI och Alleanza Nazionale står kvar i den fascistiska traditionen. Den så kallade förnyelsen av MSI genom uppgåendet i AN är, som professor Piero Ignazi uttrycker det i en DN-intervju, "tomma ord" och innebär inte någon radikal ideologisk förändring. (DN 950125) Tillsammans med det separatistiska Lega Nord utgör de en högervåg som tycks fortsätta att växa. Konkret har det ökande inflytandet inneburit försök att ändra grundlagen, en ökad kvinnofientlig ståndpunkt i abortfrågan (italienarna gjorde gemensam sak med de islamska fundamentalisterna från Iran under befolkningskonferensen i Kairo 1994) och vissa steg har tagits för att erövra den politiska kontrollen över den statliga radion och televisionen. Antijudiska uttalanden har blivit vardagsmat bland fascistiska parlamentariker. Ett exempel är när arbetsmarknadsminister Clemente Mastella anklagade "New Yorks judelobby" och "internationella judiska bankintressen" för att ligga bakom lirens fall. Likaså har man återupplivat gamla fascistiska territoriella krav på att införliva Dalmatien och Istrien med Italien.

I Tyskland har över 75 människor fallit offer för fascistiska mord sedan 1990. Under de första nio månaderna 1993 undersökte den federala kriminalpolisen 18 619 fall av brott begångna av högerextremister. Av dessa har 1 500 lett till fällande domar.

Den nazistiska terrorn har riktats mot invandrare och zigenare, men även handikappade och bostadslösa har varit legitima offer. För att få en historisk jämförelse kan nämnas att under den första halvan av 1993 begicks fler antisemitiska aktioner än under den femårsperiod som föregick Hitlers maktillträde. Enligt tysk säkerhetstjänst finns mellan 40–45 000 organiserade fascister/nynazister i Tyskland. Till detta kommer ytterligare mer än 20–25 000 medlemmar av det högerextrema och rasistiska Republikanska Partiet. Dessutom finns c:a 6 500 nazistiska skinheads och ett nätverk – AntiAntifa – vars uppgift är att spåra, registrera och oskadliggöra antifascister. Och att de tyska nazisterna går synnerligen våldsamt fram behöver knappast exemplifieras ytterligare.

I valet till Europaparlamentet fick extremhögern mer än två miljoner

röster. De högerextrema patrierna har ännu inte lyckats ta sig in i Förbundsdagen. Kanske beror det på att de traditionella högerpartierna CDU och CSU själva har gått starkt till höger och därigenom sugit upp många av de väljare som annars skulle rösta på till exempel Republikanska Partiet eller DVU (Deutsche Liga für Volk und Heimat).

I England uppskattar inrikesministeriet antalet trakasserier mot etniska, religiösa och kulturella minoriteter till 140 000 om året. Antalet öppna våldshandlingar uppgick, enligt polisen, till 7 793. I England har de fascistiska partierna, BNP (British Nationalist Party) och National Front, misslyckats med att vinna några framgångar i val, förutom vid några enstaka tillfällen och då endast lokalt. Men karaktäristiskt för England är i stället ett antal mycket våldsamma fascistiska grupper, bland andra skinheadnätverket Blood and Honour och terrorgruppen Combat 18. Också i England har flera personer mördats på grund av sin invandrarbakgrund. Flera av dessa mord har skett i direkt närhet till BNP:s lokaler.

I det forna Jugoslavien slåss fascistisk milis, och "etnisk rensning" har blivit en vardagsterm. (Fakta och siffror är hämtade från Franz Glucksman, Högerextremismen i EU-länderna – en inventering. Socialistisk Debatt nr 4-5 1994).

För Sverige finns, så vitt jag vet, ingen officiell statistik. De brott som begås av fascister kategoriseras enligt brottsbalken och tillskrivs inte det politiska innehåll de faktiskt har. Att försöka spåra handlingar utförda av personer med fascistiska motiv låter sig därför inte göras för att få en tillförlitlig bild av antalet brott av liknande slag som begåtts i Sverige. Tyvärr. Dock tyder de uppgifter som finns på att antalet rasistiskt/fascistiskt motiverade brott har ökat. Även om de högerextrema grupperna i Sverige utgör en försvinnande liten del av befolkningen, och även om de endast nått små, än så länge marginella framgångar i vissa kommuner, utgör de ett reellt hot mot en stor grupp människor.

Här som i övriga Europa är extremhögern uppdelad i två delar. En del som försöker dölja det fascistiska innehållet med hjälp av "respektabla" politiska fasader och en del som arbetar i små, underjordiska, men mycket våldsamma, grupper. Det råder heller ingen tvekan om att det finns starka band och täta kontakter mellan de olika organisationerna och grupperna, både nationellt och internationellt. Sverigedemokraterna har till exempel goda kontakter med engelska fascistgrupper, grupper-

Demonstration i Köpenhamn i mars -92 efter ett nazistiskt spränggattentat mot en vänsterbokhandel som dödade en person. Foto: Modlys

som i sin tur samarbetar med italienska terrorister. Men den organiserade fascismen och rasismen utgör en sida av problemet rasism. Att endast fokusera på den organiserade eller uttalade rasismen kan, tyvärr, hjälpa till att dölja de mekanismer som uttrycker rasism och det sätt att tänka rasistiskt som genomsyrar samhället och därigenom förflytta gränserna för vad som betraktas som "äkta" rasism allt längre ut i marginalen.

Samtidigt ökar klyftorna mellan nord och syd. Europa bygger murar mot den så kallade Tredje världen i form av skyddstullar och nya invandrarlagar. Rasismen och de nya fascistiska och nazistiska rörelserna har återkommit och de tycks ha kommit för att stanna. Hur länge till? Och till vilket pris?

Men vad är rasism och vad är det som gör oss till rasister? Det är de två frågor som följande text avser att diskutera. Ämnet är stort och jag har begränsat mig enligt följande: Hur har olika rasteorier vuxit fram i vår kultur? Vilket är förhållandet mellan rasteoriernas framväxt och

naturvetenskapen? Var nazismen unik? Det är några av de frågor jag avser att diskutera i uppsatsens första del (Vad är rasism?) som följer efter denna inledning. Där hänvisar jag till delar av forskningen kring rasismens historia samt en lösning av några av de viktiga klassikerna, såsom till exempel Darwin och Spencer.

I uppsatsens andra del (Att möta kaos – psykoanalys, kaosteori och rädslan för det främmande) går jag för det första igenom olika psykologiska/psykoanalytiska teorier kring frågeställningen ”Varför blir vi rasister?” Avsnittet bygger i första hand på läsning av Wilhelm Reich, Erich Fromm, Thomas Böhm, Alice Miller, Harald Ofstad, Julia Kristeva samt Joanne Wieland-Burston.

För det andra följer jag ett urval av aktuell litteratur kring olika historiska och sociologiska förklaringar till rasismens och fascismens framväxt. Är människan ond eller god? Vilken är kopplingen mellan kolonialism och rasism? Mellan framväxten av den kapitalistiska marknadsekonomin och rasismen? Vilken betydelse hade byråkratins framväxt för nazismen?

Meningen med den här delen av uppsatsen är att presentera olika teorier kring rasism och fascism, teorier som på ett eller annat sätt har betydelse för den aktuella debatten. Förutom Lindqvist, Jonsson, Hanson, Berg och Lange som redan nämnts bygger detta avsnitt också på Zygmunt Baumanns bok *Auschwitz och det moderna samhället*. I del 3 slutligen – som jag valt att kalla *Rasism idag* – de andra i det moderna samhället – avser jag att knyta samman det som sagts i del 1 och 2. De konkreta frågor jag har för ögonen i detta avsnitt är: Var finns rasismen? Och ett anti-rasistiskt handlingsprogram? Finns ett sådant?

Vad är rasism?

Svenska akademins ordlista (tionde upplagan 1981) ger följande definition: rasism är ”en politisk åskådning som betonar rasens betydelse för samhället; överdriven o. oresonlig raslära.” I följande upplaga (1986) har formuleringen ändrats till ”åskådning som hävdar att olika människoraser (har olika värde o.) bör ha olika ställning i samhället (m m.)” I 1994 års ordbok från Bonniers är ”rasism det att man

värderar o. behandlar människor efter deras ras o. förmenta rasegenska-
per." I den enkla ordboken (Colliander, Ordhandboken, 1979) är rasism
"stridbar rasförkunnelse; rasfördomar".

Rasbegreppet

Dessa begreppsdefinitioner har det gemensamt att de utgår från att det finns olika raser. Och föreställningen att mänskligheten kan delas upp i olika raser är naturligtvis förutsättningen för rasismen. Men nu är det så att vi alla har samma ursprung. Med tanke på mänsklighetens historia, vår gemensamma vagga i Riftdalen i Afrika, myntade någon uttrycket att "under huden är vi alla svarta". Men våra biologiska likheter till trots har fenotypiska skillnader som till exempel hudfärg, fått tjäna som ursäkt för teorier om mänsklighetens uppdelning i olika raser. I en anonym artikel från 1684 finner vi för första gången en uppdelning av mänskligheten i raser. Begreppet ras är ett sent påfund och dyker upp för första gången i Europa på 1600-talet. Ungefär samtidigt skrev kinesen Wang Fuzhi om den rena gula färgen och de övriga, de orena. Författaren tänkte sig att det fanns fem olika sorters människor: vita, svarta, asiater, lappar och hottentotter. Francois Bernier (1620-1688), en fransk läkare och forskningsresande, som tros vara författaren, hymlade inte med att uppställningen också följde en värdeordning. Först de vita och sist lappar och hottentotter.

Johann Gottfried Herder (1744-1803) protesterade mot användningen av ordet ras som han ansåg ovärdigt som benämning på människor. Men vid 1700-talets slut var ras ett gängse begrepp inom antropologin.

I Diderots Encyclopédie (1751-1780) används "race" på två sätt, dels om djur och dels inom genealogin. Hos Diderot är rasbegreppet positivt och hänvisar till härkomst och Noblesse, det vill säga för privilegierade samhällsgrupper och familjer med goda anor. Och fortfarande idag används ibland "race" på detta sätt, som ett uttryck för "god klass". I samma Encyclopédie finns däremot ingen koppling mellan "neger" och ras. Men inom antropologin blir rasbegreppet ett sätt att skilja olika folkgrupper från varandra. Linné fortsatte klassificeringen efter Bernier. För honom var människan självklart ett djur. Men vi skilde oss från de övriga djuren genom vår tankeförmåga och han myntade begreppet Homo Sapiens för att understryka detta. Homo Sapiens – den tänkande människan. Linné var den förste som delade upp arten människa i olika

undergrupper. Utgångspunkten var olika geografisk utbredning, världsdelarna, tillsammans med fenotypiska skillnader. Linné delade också han upp mänskligheten i fem olika grupper:

1. **Homo americanus**, rödgul, rak och kolerisk och dessutom envis, glad och fri. Behärskas av vanan.
2. **europæus**, vit, muskulös och sangvinisk, uppfinningsrik, behärskas av sin moder.
3. **asiaticus**, gul, trög och melankolisk, girig, behärskas av inbillning.
4. **afæ**, svart, slapp (kvinnorna har bröst som räcker ned till knäna) och flegmatisk, lat, behärskas av godtycke.
5. **monstruosus**, olika underliga väsen men även hottentotter, patagonier, lappar, och europeiska kvinnor med snörda liv. (Den här gruppen tillskrivs Linnés läggning för drastisk satir. Men det är i så fall en satir som sätter sig i halsen.)

Linnés uppdelning är en "vetenskaplig" rasindelning. Utan tvekan tillskriver Linné de olika grupperna olika psykiska och fysiska egenskaper. Uppdelningen är också listad i en hierarkisk ordning. Linné var monogenist, det vill säga han anslöt sig till den bibliska läran om ett gemensamt ursprung hos Adam och Eva. Vi kommer alla ursprungligen från samma stam och från samma plats. Vi är skapade för att leva i tropikerna men har tvingats ut över jordklotet. För bedömningen av människogrupperns olikheter utgick Linné inte bara från fenotypiska skillnader som hudfärg. Också klimatet hade en avgörande betydelse. Den starka värmen förslappar människan och i vissa fall är Linné tveksam till om vissa grupper verkligen tillhör människosläktet. Eller rättare, att det fanns människosläkter som inte tillhör Homo Sapiens. Vid människans yttersta gräns mot de övriga djuren stod för honom hottentotterna (som vid denna tid oftast innefattar även bushmännen) vid Godahopsudden:

Somlige folkslag likwäl, e.g. wid Caput bonæ Spei, och annorstedes, äro ej bättra än få. De lefwa af örter och fruckt, som de finna närmast för hand, och göra dessutom ingenting, utan ligga, sola sig och sofwa, tänkandes litet efter hwad det måtte wara för en stor, wis och konstig mästarte som gjort alt detta.

I sina vidare studier berättar Linné i *Antropomorpha* (1760), på svenska *Menniskans cousiner*, om de mest fantastiska skapelser som han snappat upp från olika resenärer. Linné beskriver fyra grupper av människor som för oss framstår som mer än fantastiska, framför allt eftersom de inte stammar från sagoböcker från fablernas värld. Linné förtäljer om *Homo troglodytes*, nattmänniskor, förmodligen, skriver Berg, med härstamning från berättelser om spökande albinos. *Homo Caudatus* är satyrer med händer till fötter som rövar bort kvinnor i skogen och *Homo pygmaeus* är aplika pygméer som antogs vara en halvmeter långa (eller korta) som lär ha funnits i tropikernas skogar. Enligt Berg tycks inte Linné ha tvivlat på deras existens. Det är viktigt att hålla i minnet när vi bedömer den tidens vetenskap.

Darwin och rasismen

Darwins evolutionsteori och Darwin själv befrias ofta från alla kopplingar till rasismen. Den vanligaste uppfattningen tycks vara att som George L Mosse hävda att Darwin själv inte var någon rasist, men att hans tankar kring det "naturliga urvalet" och "de lämpligastes överlevnad" togs över av rasistiska teoretiker, att Darwins "good reliable facts" blev en del av rasteoretikernas kamp för överlevnad för den dugligaste rasen.²

Vad gäller Darwin som person framställs han ofta som den gode liberalen och det finns exempel som styrker hans kritik av slaveriet. I *Voyage of the Beagle*, skriver Darwin till exempel:

Nära Rio de Janeiro levde jag mitt emot en gammal dam som hade tumskruvar för att krossa fingrarna på sina kvinnliga slavar. Jag har bott i ett hus där en ung mulatt ständigt bespottades, slogs och förföljdes tillräckligt för att knäcka livsmodet hos det lägsta djur.

Jag har sett en liten pojke, sex eller sju år gammal, slagen tre gånger med en hästpiska (innan jag hann ingripa) på sitt nakna huvud för att ha givit mig ett glas vatten som inte var riktigt rent / ... / Och dessa gärningar utförs och ursäktas av män som påstår sig älska sin nästa såsom sig själva, som tror på Gud och som ber att Hans vilja skall ske på jorden! Det får blodet att koka, men hjärtat att darra, att tänka sig att vi engelsmän och våra amerikanska ättlingar, med sitt skrytsamma rop om frihet, har varit och är så skyldiga.³

Men att vara liberal och motståndare till slaveriet är inte detsamma som att inte vara rasist, varken som person eller vetenskapsman. För en helhetsförståelse av rasismen, dess rötter och framväxt och mångfalden i dess olika uttrycksformer, måste vi förstå vetenskapens roll och om hur naturvetenskapliga analyser i allra högsta grad var en del av, och inte bara påverkade, av den tid de växte fram i. Det räcker inte att som Stepan mena att "Darwin var aldrig rasist i ordets vedertagna mening".⁴

Som Hanson konstaterar saknar Stepan en definition av både rasism och vad som menas med "vedertaget". Eftersom Darwin uttrycker sig positivt om "negrer" och negativt om slaveriet och eftersom detta inte är förenligt med rasismen menar Stepan att Darwin som privatperson inte kan kopplas till rasismen. Dessutom menar hon att han som vetenskapsman inte heller medvetet uttrycker någon rasism. Darwins "vetenskapliga" argumentation och ståndpunkter räcker för att förneka en koppling till rasismen.

För Stepan måste tydligen epitetet rasist vara kopplat till en explicit negativitet, eller som Hanson uttrycker det, "... att vara rasist är alltså för Stepan mer en fråga om att hysa vissa känslor än att ha vissa uppfattningar om verkligheten."⁵

Darwins vetenskaplighet försvaras av Stepan med att rasteorin fyllde en funktion i utvecklingsläran och att dess hierarkiska uppdelning av raser (och dess typologi) är nödvändig för att beskriva utveckling genom gradvis förändring och allt levandes sammanhang. Men, som Hanson träffande uttrycker det;

*"Den underförstådda förutsättningen för detta resonemang hos Stepan måste vara, att om man på vetenskapliga grunder kommer fram till samma resultat som den fördomsfulla på grund av sina fördomar, så är detta inte verklig rasism. En vetenskaplig teori kan då aldrig vara rasis-tisk."*⁶

Darwins rasism är i själva verket tydlig.

Även om Darwin menar att det är svårt att avgränsa arter eller raser från varandra och se tydliga kännemärken mellan dem och hellre hänför ras till kategorin underart uttrycker han förhoppningen om att de tydligaste mellanskillnaderna mellan människa och apa kommer att dö ut i framtiden.⁷

Klyftan skall då hafva blifvit vidare, ty den skall finnas mellan menniskan

på ett, såsom vi böra hoppas, mera civiliseradt stadium än caucasiska racen och någon så lågt stående apa som babianen i stället för som i närvarande stund mellan negern eller australiern och gorillan.⁸

Dessutom anknyter Darwin till kusinen Francis Galtons uppfattning att samhället måste lämna utrymme för kampen för tillvaron och de bäst lämpades framgång. Darwin har tydligen tagit intryck av Galtons *Heredity Genius* (1869) och dennes eugenik, något som Galton själv också påpekar i sin självbiografi. Men Darwin inspirerades från flera håll, bland annat av Malthus populationsteori men också av Adam Smiths *laissez faire*-ekonomi. I en Smith-biografi, som Darwin läst, finns följande passage:

”Den mest effektiva planen för att ge ett folk framgång...går ut på att varje människa, så länge hon lyder lagens regler, tillåts verka på sitt eget sätt för sina egna intressen, och låta både sin flit och sitt kapital helt fritt konkurrera med motsvarande tillgångar hos sina medmänniskor.”⁹

Och att Darwin påverkats av detta tänkande påpekades av Karl Marx i ett brev till Friedrich Engels:

Det är anmärkningsvärt hur Darwin bland djur och växter igenkänner sitt engelska samhälle med dess uppdelning av arbetare, konkurrens, skapande av nya marknader, ”uppfindingar” och den malthusianska ”kampen för tillvaron”. Det är Hobbes *bellum omnium contra omnes* (allas krig mot alla).¹⁰

Att Darwin själv ser det på detta sätt framkom redan innan publiceringen av ”*On the origin of species*”, när han lägger fram en sammanfattning av sin forskning inför Linnésällskapet i London den 1 juli 1858. Darwin inleder sin sammanfattning med påståendet att ”hela naturen befinner sig i ett krigstillstånd, att den ena organismen kämpar med den andra eller med den yttre naturen... Det gäller därvid den i de flesta fall tiofaldigt förstärkta användningen av Malthus lära.”¹¹ Vad gäller Darwins personliga uppfattning om ”vildar” kan hänvisas till följande stycke i *Människans härledning* (1871):

Den, som har sett en vilde i hans hemland, skall icke känna mycken blygsel, om han nödgas tillstå, att någon lägre varelses blod flyter i hans ådror. För min egen del skulle jag lika gärna vilja härstamma från den hjeltemo-

diga apa, som trotsade sin fruktade fiende för att rädda sin väktares liv, eller från den gamle babian, som steg ned från berget och i triumf förde bort sina unga kamrater ur en hop förvånade hundar, som från en vilde, hvilken finner nöje i att plåga sina fiender, framlägger blodiga offer, utan samvetsqual utövar barnamord, behandlar qvinnor som slavar icke känner någon ärbarhet och oroas af de gröfsta villfarelser.¹²

Darwin delar in mänskligheten i mer eller mindre tydliga raser som skiljer sig åt i fysiska och psykiska avseenden. Det framkommer också att Darwin anser dessa skillnader som ärftliga, även om han på vissa ställen genom utvecklingstanken tycks mena att olika folk också kan resa sig genom civilisation, men i botten finns en tydlig åtskillnad mellan olika raser i hierarkisk ordning. Bland annat återkommer Darwin gång på gång till Eldsländarna som ett exempel på den lägst stående rasen.

Självklart är den kaukasiska, vita rasen den som står högst på utvecklingskedjan. Och att vissa raser kommer att utrotas som ett led i utvecklingens gång, som en följd av rasernas inbördes tävlan, är en normal företeelse. Vem som kommer att segra i denna kamp avgörs av graden av civilisation rasen uppnått. Så vi västerlänningar kan vara lugna, vi har inget att frukta ens från Österns barbarer. Vad gäller den segrande rasen ansluter sig Darwin till Galtons eugenik:

”alla, som icke kunna fritaga sina barn från det största armod, borde afhålla sig från giftermål... om de förståndiga undvika att gifta sig, under det att de sorglösa göra det, skola å andra sidan, som hr Galton har anmärkt, de sämre medlemmarna tendera att uttränga de bättre i samhället.”¹³

Den ”civiliserade” rasen kan förädlas med hjälp av eugenik, men åtminstone en avgörande skillnad finns även inom rasen och det är den mellan män och kvinnor. Kvinnan, liksom vildarna, skriver Darwin i *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* är vekare, mindre självisk och ”själsförmögenheterna öfver hufvud taget måste vara högre hos mannen än hos qvinnan”.

Mannen är intelligentare och har en större uppfinningsförmåga. Men människan är en social varelse och det är altruismen inom arten och människans (det vill säga mannens) intelligens som gjort att vi blivit det mest spridda och mest härskande djur som någonsin uppträtt på jorden. Viktigt att uppmärksamma är att det vi idag kallar sexism är en integrerad del i Darwins hierarkiska världsuppfattning. Rasernas hierarki och

den patriarkala ordningen är ett resultat av den naturliga utvecklingen. Och för Darwin är könsurvalet den avgörande mekanismen för det naturliga urvalet, ett urval som stärker arten i kampen mot elementen eller mot andra arter.

Hos Darwin kan vi finna till synes motstridiga uppfattningar. Vi kan, om vi vill, ställa den humana liberalismen mot rasismen som vi känner den i dess mest extrema former. Det går också att se eugeniken endast som ett uttryck för vad vi i dag skulle kalla befolkningspolitik eller social ingenjörskonst och blunda för att denna måste bedömas i relation till Darwins syn på de olika raserna och hans utvecklingslära. Men om vi inte vill blunda ser vi att alla komponenter som konstituerar rasismen finns för handen i den vetenskapliga diskursen så tidigt som under 1700-talet.

Konstruktionen "ras"

Först ett citat. Anders Lange, docent på CEIFO (Centrum för invandrarforskning) skriver följande i sin bok *Reflektioner kring rasism*:

"... Först när negativa värderingar föreligger börjar man närma sig det som kan kallas rasism. Men negativa värderingar av en "racialiserad" kategori av människor kan variera längs ett helt spektrum som möjligtvis även är flerdimensionellt. Med det menar jag att det inte främst är negativiteten i värderingarna som utgör det avgörande kriteriet. Man kan ha starkt negativa uppfattningar om en "racialiserad" kategori utan att detta kvalificerar uppfattningarna som en instans av äkta rasism. För detta krävs det sista steget, nämligen en särskild värde- och föreställningsdimension som jag i brist på bättre kallar dehumanisering. Den "racialiserade" kategorin uppfattas som så negativ och hotfull att man i ett slags mental "partiell förintelseakt" diskvalificerar kategorins medlemmar som människor. Därefter är allt tillåtet."¹⁴

Langes definition skiljer sig från andra forskares på en avgörande och mycket viktig punkt. Uppdelningen av människor i olika raser tas inte för given utan definitionen utgår från att "ras" är en konstruktion, en "racialiserad kategori". Att det förhåller sig så är utgångspunkten för den här texten, det är alltså även min egen uppfattning, men historiskt har ras framförallt uttryckts med termer lånade från fysik och biologi. Idag vet vi att det inte finns någon fast biologisk gräns mellan norrmän och japa-

ner medan man däremot kan mäta en genetiskt betingad skillnad mellan människor med olika skonummer.¹⁵ Sen spelar det ingen roll om storlek nr 38 är från Korea medan storlek nr 43 är stockholmare sedan generationer tillbaka.

Enligt Stuart Hall definierar den senaste forskningen "raser efter den frekvens med vilken bestämda genkombinationer uppträder. Men det har visat sig att skillnaderna inom en grupp som definierats som genetiskt homogen är minst lika stora som skillnaderna mellan två grupper som definierats som genetiskt olika."¹⁶ Att tillskriva människor en viss ras-tillhörighet handlar om att "objektiva, synliga biologiska skillnader tillskrivs innebörder (bland annat förklaringar av skillnadernas ursprung och av deras samband med icke direkt synliga egenskaper) som delas av många människor och tyvärr används som kriterier för ömsesidiga relationer i termer av värde, status och emellanåt – dessvärre – existensberättigande."¹⁷ Langes analys av vad rasbegreppet uttrycker är klar och tydlig. Definitionen av rasism blir dessvärre mindre klar. Hur man än vrider och vänder på Langes text kvarstår faktum, trots hans egen reservation "att det inte främst är negativiteten i värderingarna som utgör det avgörande kriteriet", att det just är negativiteten som är avgörande, så avgörande till och med att den i sin förlängning leder till en dehumanisering av en bestämd kategori människor. För vad som kännetecknar dehumaniseringen är just en utdefiniering av en "racialiserad kategori" som uppfattas som negativ och hotfull. Vad som måste till är alltså en ytterligare, eller en förstärkt extrem negativitet. Langes definition är en tautologi, helt enkelt. Det är som om Lange missar poängen med vad han själv skriver. Den "värde- och föreställningsdimension" som i sista instans uttrycker en dehumanisering, en extremt negativ uppfattning om de andra är i främsta rummet ett uttryck för det värdehierarkiska tänkande som speglar samtliga samhällen där vissa människor utdefinierats enligt "ras" – eller liknande begrepp. Men i uppfattningen att "ras" är en konstruktion snarare än något essentiellt är vi, som sagt, överens om.

En annan som "definierar" rasism som ett uttryck för i första hand starka negativa känslor riktade mot "mindervärdiga raser" är Nancy Stepan. Med Stepan's och Langes definitioner följer att det visst kan finnas rasister, men, menar Hertha Hanson med hänvisning till Stepan, utan att det skulle behövas en rasistisk teori. Med denna snäva definition föl-

jär att en sammankoppling eller en förståelse av sambandet vetenskap och rasism blir problematisk, om inte omöjlig. Vetenskap och rasism hör inte ihop och ett sökande efter rasismens rötter måste ta sin utgångspunkt någon annanstans.¹⁸

Lange, och många med honom, tenderar att söka en universell förklaringsgrund för rasismen. Till denna förklaringsgrund hör att rasismen finns latent inom oss. Det är de samhälleliga omständigheterna som sedan ligger till grund för om denna "protorasism" kommer att blomma ut i "äkta rasism" eller inte. Ett sådant rasismbegrepp, som till slut finner rasismens rötter i människans biologi, får sina bestämda konsekvenser.

Rasismen är inte ett uttryck för västerländsk kolonialism eller kapitalistisk expansion. Inte heller behöver man studera den västerländska naturvetenskapens historia som (bland annat) historien om rasismens framväxt eller den västerländska kolonialismen som ett uttryck för denna rasism.

Langes definition tycks leda till en ny biologism i sökandet efter "ett proto-rasistiskt föreställningssediment" som förutsätts ligga till grund för vad Lange sedan kallar "äkta rasism".^{18b} Men för att få en historisk förståelse av rasismens framväxt räcker det inte med att ringa in de värderande moment som ingår, även om det negativt värderande, utdefinieringen av de andra, otvivelaktigt måste ses som rasismens kärna. Vill vi förstå och studera rasismen inte bara som ett socialt fenomen med rötter i vår egen biologi eller psykologi måste det finnas ett sakinnehåll. Rasismen är inte bara ovidkommande känslor eller till ideologi omvandlad frustration. Rasisten uttrycker en uppfattning om verkligheten och för att få en minimidefinition att utgå ifrån för en förståelse av rasismen som ideologi har Hanson formulerat följande:¹⁹

"Med rasism kommer här i fortsättningen att förstås uppfattningen:

- (1) att mänskligheten kan indelas i mer eller mindre tydliga raser och att dessa raser skiljer sig åt i fysiska och psykiska avseenden,
- (2) att dessa skillnader beror av ärftliga egenskaper som överförs från generation till generation.
- (3) att på grundval av dessa skillnader förutsätts eller konstrueras en värdehierarki.

En teori eller uppfattning som omfattar dessa synsätt kallar jag rasistisk oberoende av om den hämtar sina argument från vetenskapen eller från

annat håll. En person som ansluter sig till en sådan teori eller uppfattning benämnes här rasist.”²⁰

Föråldrade definitioner

Men inte heller denna definition räcker för en helhetsförståelse av rasismen. Hansons definition fyller framför allt funktionen att förstå rasismen ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv, rasismen som raslära och förhållandet vetenskap och rasism, som är ämnet för hennes studie *Alkemi, romantik och rasvetenskap*.

Att ringa in rasismens sakinhåll är förutsättningen för att förstå sambandet mellan den västerländska vetenskapens utveckling och rasismen. Men för att förstå dagens rasism är dessa definitioner föråldrade. För att förstå dagens rasism eller rasismen som förevändning eller legitimering av kolonialism, aggressionshandlingar riktade mot olika folk, eller för att försvara innehavet av privilegier behövs andra, eller bredare, definitioner.

De rasläror som låg till grund för rasismen som vi sett den utvecklas genom historien, från Gobineau till nazismen eller ännu senare, spelar en allt mindre roll för dagens rasism, förutom för mindre grupper av rättrogna nazister eller enskilda uttalade rasister eller rasistiska grupper. Att idag begränsa rasismen till dessa historiska begrepp riskerar att förflytta rasismen till marginalen. Endast små grupper av renläriga rasister, nazister och andra, hänvisar idag till den vita rasens medfödda överlägsenhet eller till teorier utvecklade av Chamberlain eller Rosenberg.

För att gå vidare med ett annat exempel kan vi ta Albert Memmi, vilken menar att rasism är att ”vissa verkliga eller inbillade skillnader blir föremål för en generaliserande och definitiv värdering, som i syfte att legitimera aggression eller privilegier länder förövaren nytta och offret till skada.”²¹ Utdefinieringen av de andra med rasistiska förtecken finns kvar även om de idag inte längre vilar på biologiska rasläror som numera, förhoppningsvis, endast är historia.

Rasen som en biologiskt avgränsad folkgrupp får idag mer och mer ge vika för icke-biologiska definitioner utifrån kulturella och sociala aspekter. Rasläroorna höll inte måttet. Det finns inga ”raser”, åtminstone inte definierade utifrån de kriterier baserade på fysiologiska, fenotypiska och biologiska skillnader som rasteoretikerna traditionellt gjort gällande. Men rasismen finns fortfarande. Utan en processuell historisk förståelse av rasbegreppet kan detta kanske verka förvirrande. Och det är det all-

deles uppenbart för en del forskare som bestämt sig för att rasism är teori baserad på ett på biologiska grunder utvecklat rasbegrepp. Utan den biologiska rasen kan det inte finnas någon rasism, eller? Men att förstå rasismen handlar om att förstå utdefinieringens, uteslutandets politik. Det handlar om att förstå rasismen som diskurs, och rasismens diskurs är utdefinieringens och uteslutandets praxis. Denna har varierat under historiens gång. Rasismen är historiskt specifik och har tagit sig olika uttryck under olika perioder, under olika samhällsformer och på olika platser. Detta innebär, menar till exempel Hall, att vi i stället för att tala om rasism bör tala om rasismer och han exemplifierar detta genom att skilja ut genetisk och kulturell rasism från varandra.

Under slaveriets tid betraktades de svarta som en "totalt annorlunda, icke-mänsklig art." Men under den postkoloniala perioden har den genetiska rasismen fått ge vika för en kulturell rasism, menar Hall. De underlägsna, slavarna, plantagearbetarna som befann sig på andra sidan jordklotet har nu börjat invadera de västerländska metropolerna. Idag uttrycks inte rasismen med ett biologiskt nedvärderande utan med termer som med ett snällt uttryck kan låta som en kulturkrock, som när premiärminister Margaret Thatcher sa att "det brittiska sättet att leva hotas av ett främmande element".²²

Den vita medelklassen vill ha segregerade skolor för att förvalta det kristna arvet, alltså "vissa kulturella värden". Uteslutningspraktiken är tydlig ock mångfaldig. Invandrare får de sämsta jobben, de har usla bostadsförhållanden och går i de sämsta skolorna och så vidare. Att integreras i västerlandet innebär att förneka det egna ursprunget, eller som Hall träffande uttrycker det beträffande England, att anpassa sig till "the english way of life". Och den utveckling Hall beskriver är inte specifik engelsk. Samma typ av utdefiniering och uteslutning sker överallt i väst. Att försvara "The american way of life" eller den franska livsstilen, eller varför inte den svenska, vad är det annat än uttryck för rasism? Men det är inte bara invandrarna, eller de sedan generationer tillbaka invandrade andra, som är en del av samma uteslutningsprocess.

I takt med att marknaden breder ut sig så som nu sker över västvärlden är den kulturella rasismen ett uttryck för samma process som Backlash. Hall pekar på en av de grundläggande mekanismer som sker i väst idag. I takt med att marknadsindividualismen forceras fram och solidaritet och sammanhållning bryter samman behövs en annan grund-

val för nationens konsolidering. Så söker man en ny engelsk, fransk, svensk och så vidare, identitet, byggd på imaginära föreställningar om den egna kulturella gemenskapen. En gemenskap som förutsätts stå över de inre samhällseliga spänningar och motsättningar som samtidigt växer sig allt starkare i de västeuropeiska länderna. Den gemensamma kulturella identiteten står över klassmotsättningar och sexism.

Genom att skapa en berättelse om oss själva som kulturell gemenskap genom uteslutandets process skapas en binär polaritet, uteslutningsmekanismerna tjänar inte bara syftet att utestänga de andra från vissa materiella och kulturella resurser. De andra utesluts också "symboliskt" från "nationens familj". Hall skriver:

Den rasistiska diskursen har en märklig struktur: den buntar ihop de karakteristiska, som tillskrivs de respektive grupperna, i två binärt motsatta egenskapsgrupper. Den utestängda gruppen förkroppsligar motsatsen till de dygder som utmärker identitetsgemenskapen. Det betyder alltså att eftersom vi är rationella så måste de andra vara irrationella, eftersom vi är kultiverade så måste de vara primitiva, vi har lärt oss att disciplinera våra drifter medan de är offer för lust och omätliga begär, vi är behärskade av vårt psyke, de har en speciell förmåga att röra sig, vi tänker, de dansar och så vidare. Denna systematiska uppsplätning av världen i binära motsatser är överallt rasismens fundamentala kännetecken. Det är detta jag har i tankarna när jag talar om konstruktion av skillnad genom den rasistiska diskursen.²³

Rasismens diskurs har förskjutits från ett "biologiskt paradigm" till ett kulturellt och socialt. I denna process har begreppen ras och etnisk grupp alltmer börjat förväxlas med varandra. Vad finns det för likheter och skillnader? Som jag ser det finns det en hel del poänger med Halls resonemang.

Etnicitet – ett rasbegrepp?

Medan rasbegreppet historiskt uttrycker en uppdelning av mänskligheten i olika raser vars psykiska och fysiska egenskaper skiljer sig åt och överförs genom arv har den etniska gruppen definierats utifrån sociala kategorier. Så definierar till exempel den sovjetiske etnologen Dragadze en etnisk grupp enligt följande:

”Etnos... kan definieras som en väl sammanhållen samling människor, som historiskt rotat sig i ett visst territorium och delar en relativt stabil egenart vad gäller språk och kultur, och som också förstår sin enhet och sin skiljaktighet från andra liknande grupperingar (självmedvetande) och uttrycker detta genom ett namn de själva givit sig (etnonym).”²⁴

Medan rasbegreppet traditionellt förutsätter biologiska skillnader som överförs från generation till generation genom arv kan den etniska gruppen visserligen referera till släktskapsrelationer, men det betyder inte att den etniska gemenskapen på något sätt sammankopplas med föreställningar om genetiskt bestämda fysiska egenskaper. Släktskap och härkomst samt språkgemenskap och ibland även en religiös gemenskap är grundläggande för den etniska gruppen, samt att gruppen är medveten om sig själv och har ett namn på sig själv – en etnonym.

Ett exempel på en etnisk grupp var grekerna. Sokrates definierade inte grek utifrån biologiska raskategorier. I stället underströk han grekernas kulturella gemenskap och att vara grek innebar främst att ha tagit del av grekisk uppfostran, att ha uppfostrats, socialiserats, till grek. Även om Sokrates inte ansåg att den gemensamma härkomsten var väsentlig var det patrilineära släktskapet av stor betydelse i de grekiska stadsstaterna. Grekerna själva betraktade sig som hellener och endast infödda greker betrodde som fullvärdiga medborgare. Endast greker fick delta i de olympiska spelen och det var infödda medborgare som utövade demokrati på Atens agora.

Även de som inte bodde i städer identifierade sig som greker och det är från dessa stamgrupper som begreppet etnicitet härrör – ethnos. Medlemmarna av de olika stamgrupperna, de olika ethne, anslöt sig också till den grekiska gemenskapen genom att delta i krigen mot perserna.

Den grekiska kulturen visar hur en mängd samhällsbyggnader tillsammans utgjorde en etnisk grupp. Å andra sidan kan stora stadsbyggnader omfatta flera olika etniska grupper. Ett historiskt exempel på det är romarriket. Etnicitet och politisk struktur behöver inte nödvändigtvis sammanfalla med varandra, inte heller etnicitet och bestämda territoriella områden. Det viktiga är, som Colin Renfrew uttrycker det, att när ”vi talar om etniska grupper menar vi alltså folkgrupper som själva uppfattar sig som särskilda och som ser denna egenart som en medfödd rätt.”²⁵

Den etniska gruppen definierar sig själv medan rasen är en genom

utdefiniering och uteslutning avgränsad grupp. Det betyder inte att den etniska gruppen är fri från rasistisk diskriminering. Tvärtom finns en mängd historiska exempel på etniska grupper som diskriminerats och förföljts på grund av sin etniska sammanhållning. Men det kvarstår en viktig skillnad genom att den etniska gruppen väljer sin särart och dessutom ofta kämpar för att bevara den medan begreppet ras är det språkliga uttrycket för en grupp människor som på grund av fysiologiska, fenotypiska, biologiska eller andra skäl utesluts och definierats av andra..

Att möta kaos

psykoanalys, kaosteori och rädslan för det främmande

Att hamna i en svår kris, en depression, en mitt-i-livet-kris eller att drabbas av svår sorg kan få ödesdigra konsekvenser. Ibland kan vår oförmåga att anpassa oss till en ny livssituation, till en kris eller andra stora förändringar i våra liv uttrycka en avsaknad av flexibilitet och anpassningsförmåga som kan förklaras psykoterapeutiskt. Man kan kalla det att i rädslan för att möta kaos – avgrunden, det okända främmande och skrämmande – bygger vi upp försvarsmekanismer.

Kanske bottnar de i borträngningar, i en oförmåga att våga ta itu med inre smärtor och rädslor som man burit på sedan tidig barndom. Men genom att bryta igenom försvaren och möta kaos finns också utgångspunkten för en ny ordning och nya förhållningssätt till livet, till verkligheten. I kaos finns mönster som går att skönja, mönster som går att förstå. Genom att lära oss dessa mönster genom ord, bilder eller på andra sätt uttrycka vår individuella historia av förträngd ångest, kan vi också finna handledning för nya förhållningssätt till oss själva och vår omgivning, till våra liv. Det är vad som sker i en fungerande terapeutisk situation.

Vad som emellertid kan hindra oss själva från att gå in i kaos för att finna en ny ordning, genom att på olika sätt lära oss förstå de inre mekanismer som styr oss omedvetet, är vad som kallas bortträngning, att vi på olika sätt hindrar oss själva från att möta de inre konflikter, den ångest eller sorg som vi måste lära känna för att kunna gå vidare. Bortträngningen kan fungera som en stark spärr. Hellre än att möta kaos kan vi projicera våra egna inre spänningar bort från oss själva och utåt. Det kan innebära att vi i stället för att bearbeta till exempel separationsångest eller auktoritetskomplex, så transformerar vi våra egna problem till en problematik som vi riktar utåt, bort från oss själva, ofta mot våra närmaste.

Om det är dags att förändra sin vardag på något sätt – i en familj kan man ju utvecklas åt olika håll och det kan uppstå nya behov eller situationen på en arbetsplats kan förändras, som exempel – kan projektionen fungera som den avledare som tillfälligt håller det egna inre kaoset stängd och i stället förlägger problematiken utanför en själv. Vi kanske av olika skäl inte är redo för en förändring av oss själva eller våra liv.

Det kaleidoskopiska perspektivet

Förändringar på en arbetsplats, med ökad stress till följd av nedskärningar eller andra skäl, kan leda till en ångest vi inte är mäktiga att bära. Det kan leda till att vi reagerar irrationellt. Kanske anklagar vi vår omgivning, våra arbetskamrater eller vår käresta istället för att bearbeta den egentliga problematiken.

Om vi istället för att vara rädda för kaos förmår utveckla den flexibilitet som livet kräver skulle vi kunna hantera vår inre problematik bättre och utvecklas med, istället för mot, vår omgivning eller oss själva; vi kanske skulle ha ifrågasatt förhållandena på vår arbetsplats och omvärderat vad vi vill med vårt arbete och inte låtit vår bortträngda ångest gå ut över våra arbetskamrater. I stället för att hacka på svartskallarna eller andra skulle vi förmå att ta tag i *vår* egentliga problematik, eller *den* egentliga problematiken.

Ökad stress på grund av nedskärningar inom till exempel sjukvården kan för en redan överlastad personal leda till en mängd problem. Men i stället för att tillåta att vi stressar oss till magsår, i stället för att slutförda och irriterade ta med oss problemen hem måste vi inse att det som kan upplevas som ett personligt problem i sin förlängning kanske är ett poli-

tiskt problem. Och den ökande arbetslösheten kanske inte beror på att invandrarna tar våra jobb. Och så vidare.

Ett viktigt steg kan vara att försöka se på verkligheten utifrån ett kaleidoskopiskt perspektiv, se det positiva i att utvecklas och försöka sluta projicera vår inre problematik utåt, bort från oss själva. Begreppet kaleidoskopisk använder biologen Paul Weiss när han beskriver naturen. Han menar att naturliga organismer ständigt "befinner sig i ett tillstånd av flöde och omlopp. Öppna för inflytanden utifrån och inifrån förnimmer de även små förändringar och anpassar sig till dem i sökandet efter de nya livsbetingelsernas optimala ordning."²⁶

Wieland föreställer sig att vi människor också har en sådan inneboende organisk ordning. Men för att vara flexibla och anpassningsbara förutsätts att vi är uppmärksamma, lyhörda och känsliga för nya behov. Genom bortträngningar får vi en skev självbild. Bortträngningar kan fungera som förnekelse av egenskaper vi bär på men inte vill veta av. Weiss kallar den här ordningen, när den fungerar, för kaleidoskopisk. Men begreppet kan också betyda ett odogmatiskt förhållningssätt till verkligheten. Att vi tillåter oss att se på saker utifrån olika perspektiv, i en förening av empiri och hermeneutik/empati. Skärvor av kunskap och insikt från livets mångfald kan hjälpa oss att utveckla vår flexibilitet och vår förmåga till empati. Dessutom kan ett sådant perspektiv få oss att inse att sanningen inte är en och odelbar. Det betyder inte att vi för den skull hänger oss åt en fullständig relativism. Men kanske kan vi med Nietzsche förstå att "vårt förhållande till tingen förmedlas av perspektivet, det vill säga av interpretationen"²⁷. Men medan Nietzsche ser interpretationen, perspektivismen, som ett sätt att bemäktiga sig tingen och inte som en process för att få kunskap, kan vi kanske vända på steken. Med hjälp av perspektiven kan vi utveckla vår förmåga till empati. Med den förmågan kan vi befria oss från bortträngningarnas och förnekelsens bojar. Så kan vi nå kunskap om oss själva och om varandra, genom att relativisera oss själva. Mario Jacoby har beskrivit hur en sådan process kan gå till och använder cirkelsymbolen för att åskådliggöra hur vi kan förstå konflikter, hur vi mediterar och reflekterar över dem, cirklar runt dem och ser hur saker ter sig annorlunda från olika punkter. Så kan vi lära oss att förstå saker ur flera perspektiv. Vi kan "relativisera den medvetna, jagiska ståndpunkten och /det/ ger oss en upplevelse av större flexibilitet och frihet."²⁸

I uppsatsens föregående del var begreppsdiskussionen i fokus. En genomgång av ett antal definitioner av rasism gav vid handen att de flesta är behäftade med mer eller mindre allvarliga brister. Ett gemensamt problem är att det, oavsett definition, saknas en helhetsförståelse av rasism och fascism. I den här delen av uppsatsen vill jag därför föreslå ett synsätt som kombinerar ett politiskt synsätt – i vid mening – med ett psykoanalytiskt. Syftet är att utifrån ett personligt perspektiv inleda ett antal kapitel som diskuterar olika perspektiv på aktuella teorier och forskning kring temat rasism och främlingshat/främlingsrädsla och dess psykologiska botten rädslan för det främmande och de psykologiska förutsättningarna för fascistiska rörelser. Jag kommer att vandra genom psykoanalytiska, psykologiska, sociologiska och historiskt-ekonomiska perspektiv som bidragit och bidrar till debatten om rasism idag, perspektiv som på ett eller annat sätt visar sig, dolt eller uttryckligen, i den allmänna debatten.

Utgångspunkten är en genomgång av några psykologiska/psykoanalytiska förklaringar till rasism. Därefter är tanken att vi tillsammans ska resa genom ytterligare ett antal olika teoretiska utgångspunkter och kritiskt granska dessa för att slutligen återigen landa i ett jagperspektiv, men ett mer politiskt och handlingsinriktat sådant än det psykoterapeutiska jag här inleder med.

Att jag valt att diskutera de psykologiska förutsättningarna för fascistiska rörelsernas uppkomst kan kanske väcka en del frågetecken. En fascist behöver ju inte nödvändigtvis vara rasist, även om en av grundstenarna hos fascismen är utdefinierandet av de svaga, de andra. Då samma psykologiska processer ligger i botten för såväl rädslan för det främmande, förakt för svaghet, underkastelse under auktoriteter eller sadistiska behov att härska över andra finns all anledning, tycker jag, att studera rasism och fascism samtidigt. Idag är det ofta fascistiska rörelser som suger upp främlingsfientlighet i sina strävanden efter etnisk rensning till exempel. Det förefaller därför självklart att i en genomgång som denna presentera den diskussion som finns angående de psykologiska rötterna till rasism, fascism och nationalsocialism, som är en explicit rasistisk variant av fascismen. Min förhoppning är att kunna erbjuda fruktbara frågeställningar för en förnyad, levande debatt. Avsikten är alltså inte att ge de rätta svaren. Förhoppningsvis kommer jag dock att lyckas ställa en del av de frågor som kan vara av betydelse för den fortsatta debatten.

Det personliga, psykologi och anti-rasism – en utgångspunkt

Jag har varit aktiv anti-rasist under många år. Det anti-rasistiska perspektiv jag omfattat har fram till nu varit strikt politiskt och jag har engagerat mig främst som aktivist genom att vara med och organisera demonstrationer, dela ut flygblad och sälja tidningar och så vidare. Under de decennier jag varit politiskt aktiv har det politiska initiativet flyttats från vänster till höger och den anti-rasistiska kampen har marginaliserats eller urvattnats till en slags luddig och välvillig humanism. Idag anser jag att de politiska perspektiv som legat till grund för det anti-rasistiska arbetet ofta har varit ensidiga. Jag vill inte med det mena att de varit felaktiga i sig, men de har varit begränsade och begränsande. Den marxistiska debatten under 70- och 80-talen siktade in sig på en antikapitalistisk, anti-kolonial och antiimperialistisk kritik som i allra högsta grad var relevant. Mycket av det kritiska perspektiv som den marxistiska vänstern levererade strandade dock i en förenklad analys där antirasismen underordnades ”klasskampen”. Man lusläste Marx som Ulf Ekman läser Bibeln och kapitalets logik stod över partikulära problem som ”ras” eller ”kön”. Kapitalismen skulle vara både färg- och könsblind. Rasismen har varit ett av uttrycken för den västerländska kapitalismens förtryck av den tredje världen. Punkt. Men, som Stuart Hall skriver, det finns ingen enkel identitet mellan klassintressen och rasmässigt bestämda intressen. Men kapitalismen utnyttjar och bygger på att människor delas upp efter specifika kön- och rasegenskaper. Men det är inte så enkelt att rasismen är ett uttryck för de härskande klassernas och dominerande samhällsgruppers förtryck:

”Jag är rädd att fenomenet /rasism/ har en vidare utbredning än vad vänstern under lång tid intalat sig genom att berätta historien om den logiska omöjligheten av en rasistisk arbetarklass. Erfarenheterna från den postkoloniala världen visar att denna historia har blivit ohållbar. Vi borde ha erkänt det för länge sedan, ty ytterst har arbetarklassen i imperialismens centrum formerat sig inom ramarna för kapitalismens etablering som världssystem. Följaktligen blev imperialismens och den rasmässiga överlägsenhetens och mindervärdighetens ideologier en inneboende beståndsdel i arbetarrörelsens kultur: de formade och påverkade alla underordnade och alla dominerande klassers kulturella och sociala liv i den europeiska världen. Att vi så länge kunnat hålla fast vid bilden av en

arbetarklass som är immun mot rasism beror bara på att vi har konstruerat våra nationers historia i efterskott och isolerat från resten av världen. De underordnade klasserna sympatiserar varken mer eller mindre än några andra med den rasistiska världen.”²⁹

Med det menar inte Hall att den väserländska arbetarklassens rasism uttrycker ett ”falskt medvetande”. Deras rasism är lika autentisk som vilket annat socialt medvetande som helst. Underordnade gruppers rasism kan vara ett sätt att leva ut sin underordning. Rasismen kan fungera som ett autentiskt uttryckssätt för en identitetsförstärkning hos grupper som tillhör nationen och vill identifiera sig med den men är utestängda från välfärdssamhällets rikedomar.

Det har visserligen varit viktigt att försöka se samband mellan det personliga och det politiska i de miljöer jag vistats i men för det mesta har det stoppat vid det yttre, synbara och mätbara. Det som handlat om individualpsykologiska processer har fått ge vika för allmänna politiska analyser. Förklaringen till det är naturligtvis enkel. För att ta tag i det personliga måste man vara beredd att se sig själv. Idag tror jag att ett av vänsterns största misstag var att man misslyckades med att integrera det personliga med det politiska. Och jag har en känsla av att det ofta är en brist inom olika politiska rörelser att man gör det, och här har vänstern knappast varit något undantag, även om intresset för till exempel psykologi och psykoanalys har ökat.

Genom att ta psykologin på allvar kan vi börja genomskåda oss själva, det vill säga genom att börja förstå vår egen psykologi och hur vi genom rädslan för det främmande i oss själva projicerar utåt i stället för att möta rötterna till våra egna rädslor, till våra egna livshistorier. Det är – och det var jag inne på tidigare – en vanlig psykologisk försvarsmekanism som vi alla använder oss av, mer eller mindre. Den feministiska rörelsen har tillfört en stor förståelse för den politiska betydelsen av konstruktionen av könsskillnader. Genom en bredare debatt och analys av rasismen kan vi förhoppningsvis lägga grunden till en större förståelse av det samhälle vi lever i idag. Då kan vi också finna strategier för en aktiv antirasism och genom att möta det främmande i oss själva kan vi förhoppningsvis förstå en del av de mekanismer som gör att vi kan bli rasister..

Det ökade intresset för psykologi och psykoanalys har dock inte uppstått ur tomma intet. Så inte heller mitt eget förslag om ett kombinerat synsätt. Det finns trots allt en tradition från Wilhelm Reich och framåt att försöka integrera olika psykologiska perspektiv i en socialistisk helhets-syn. Reich kritiserade det han kallade "vulgärmarxism", som skilde på det samhälleliga, och då framförallt det som i marxistisk terminologi kallas den ekonomiska basen, som ensidigt menar att "ideologin" och det mänskliga medvetandet endast och direkt bestäms av det "ekonomiska Varat", och det ideologiska, individuella och själsliga.

Vulgärmarxismen leder, enligt Reich, till en mekanistisk samhällssyn, med följden att man ser på relationen mellan ekonomi och ideologi, mellan "bas" och "överbyggnad" som en rent mekanisk, enkelriktad relation. Det leder dels till att man kommer att sakna en förståelse av "ideologins struktur och dynamik", och att man likaledes överlåter förståelsen av "den subjektiva faktorn" till "reaktionens metafysiska idealism", som å sin sida, som till exempel hos Alfred Rosenberg, en av nazismens ideologer, låter "Anden och Själens ensamma göra historia". Vi måste förstå växelverkan mellan det ekonomiska Varat, det samhälleliga och det individuella, det själsliga, psykologin:

"Marx sats, att det materiella (att vara) omsätter sig till ideellt (i medvetandet) i människohuvudet och inte omvänt ursprungligen, lämnar två frågor öppna: för det första, hur det så uppkomna medvetandet (från och med nu kommer vi att tala om psykisk struktur) återverkar på den ekonomiska processen. Denna lucka utfylls av den analytiska psykologin, i det att den avslöjar det mänskliga själslivets process, som bestäms av existensbetingelserna, och därmed verkligen uppfattar den subjektiva faktorn."³⁰

Reich utgick från Freud och Marx. Han ansträngde sig för att förena psykologi och marxism och försökte förstå ideologins roll i samhället, "ideologin som materiellt våld", för att förklara hur fascismen kunde uppstå som ett massfenomen.

Förenklat uttryckt kan Reich teori sammanfattas med att förtryckt och bortträngd sexuell energi kunde sugas upp av fascistiska rörelser och av militarismen genom att de erbjöd surrogatlösningar för människans verkliga och egentliga behov, vad han kallade "sublimering av libidinös

energi” efter Freuds Libidobegrepp. Tillsammans med auktoritetskomplex, skuldkänslor gentemot fadersgestalter producerar det sexuella förtrycket undergivna och lydiga medborgare:

”Den moraliska hämningen av barnets naturliga könsliv, vars sista etapp utgörs av det svåra inkräktandet av det lilla barnets genitala sexualitet, görs barnet ängsligt, skyggt, auktoritetsfruktande, lydigt, i borgerlig mening snällt och uppfostringsbart. Den förlamar, eftersom numera varje aggressiv retning är laddad med svår ångest, de upproriska krafterna i människan åstadkommer genom det sexuella tankeförbudet en allmän tankehämning och en oförmåga till kritik. I korthet är dess mål framställningen av det till den privatägda ordningen anpassade, att trots nöd och förnedring få vara en tålig medborgare. Som försmak därtill genomgår barnet den auktoritära miniatyrstaten i familjen, till vars struktur barnet framför allt måste anpassa sig, för att senare kunna inordna sig i den allmänna samhällsramen.”³¹

Bortträngda behov försvinner inte. Bortträngningar finner utlopp på andra sätt och detta var en av förutsättningarna för fascismen som massrörelse. Förträngd naturlig aggression kan bli brutal sadism och utnyttjas av militarismen.

Reich menade att så också skedde, att den bortträngda aggressionen utgjorde en ”väsentlig del av den masspsykologiska grunden” för kriget. Militarismen utgjorde surrogat också för andra bortträngda behov: ”Uniformens sexuella verkan, den erotiskt retande verkan av paradmarscherna (på grund av deras rytmiska fulländning)”... Värvingen sker genom attraktiva kvinnor och marinen gör reklam för sig själv genom att erbjuda de unga männen en möjlighet att se världen och ”de främmande länderna framställs genom exotiska kvinnor.” Den sexuella inskränkningen skapar en sexualhunger som fångas upp av militären eller av de fascistiska rörelsernas kollektiva gemenskap.³²

Reich påvisar sambandet mellan det patriarkala samhället, sexismen och fascismen, samband som är av avgörande betydelse för en helhetsförståelse av fascism och rasism. Jag kommer att peka på dessa samband fortlöpande i texten för en mer utförlig diskussion i det avslutande kapitlet. Också andra har förenat psykologiska perspektiv och marxism, om än från andra utgångspunkter. Ett av de i mitt tycke mest intressanta exemplen på det är den tyska så kallade kritiska teorin (Frankfurtskolan)

med Erich Fromm, Max Horkheimer, Teodor Adorno och Herbert Marcuse. Med en hel del olika uppfattningar och analyser av fascismen förenades Frankfurtskolan i en gemensam uppfattning, nämligen att nationalsocialismen inte innebar ett brott med liberalismen eller monopolkapitalismen. Nationalsocialismen var istället det logiska resultatet av den kapitalistiska världsmarknaden och av liberalismen. Här finns, som jag ser det, också anledning att stanna upp vid Erich Fromm, vilken är den från Frankfurtskolan som tydligast formulerar ett psykologiskt perspektiv.

Förlust av frihet

Det moderna samhället, kapitalismen, har "befriat" individen från medeltidens hårda kollektiva sammanhang, ståndssamhället. Befrielsen från ståndssamhällets förmynderskap och den nya "jämlikheten" hette emellertid pengar. Att förlora sin givna plats i en hierarkisk kultur innebar också att man förlorade tryggheten i en given plats i en sluten värld. Med det följde en ny ensamhet, ett tvivel på syftet med sin tillvaro och på sig själv. Fromm skriver visserligen att "pengar blev jämlighetens starkaste förespråkare och visade sig mäktigare än börd och stånd". När jag sammanfattar genom att skriva att den nya jämlikheten hette pengar är det för att understryka det Fromm försöker få oss att förstå, nämligen hur tveggad den nya friheten var:

"Individen blev fri från ekonomiska och politiska hämningar, han vinner större frihet genom den aktiva och oberoende roll han intar i det nya systemet. Men samtidigt berövas han de förankringar som förut skänkte honom trygghet och en känsla av samhörighet. Livet levs inte längre i en liten värld där människan rör sig i centrum, världen har blivit utan gränser och därigenom också skrämmande. När hon förlorar sin givna plats i en sluten värld, förlorar människan syftet med sin tillvaro och börjar anfäktas av tvivel på sig själv och på livets mening. Hon hotas av mäktiga opersonliga krafter, kapitalet och marknaden. Hennes förhållande till medmänniskorna, som alla är eventuella konkurrenter, har blivit fientligt och främmande. Hon är fri – det vill säga ensam och isolerad, hotad från alla håll och sidor."³³

Fromm följer i sin bok framväxten av den moderna, ensamma människan, från medeltiden till nazismens reaktion. Vad han beskriver är den individuationsprocess som till slut leder till "en panikartad flykt från friheten till nya fjättrar eller fullständig likgiltighet".³⁴

Vår förståelse av den moderna människan underlättas, enligt Fromm, av studiet av ursprunget till de nya elementen i personligheten och han visar både på olikheterna i karaktärstyp mellan medeltidens människa och nutidens, men han påvisar också likheten mellan 1500-talet och vår egen tid. Likheten ligger i "frihetens dubbelaspekt". Med det menar Fromm att om vi samtidigt som vi vinner den nya friheten förlorar de förankringar som gav oss trygghet utan att finna nya utgångspunkter för vår individualitet, då "uppstår en tomhet som gör friheten till en outhärdlig börda. Den blir identisk med tvivel, med ett liv som saknar mening och riktning, och det uppstår starka tendenser att fly från en sådan frihet och att välja underkastelse eller söka ett förhållande till världen och människorna som lovar bot mot otryggheten, även om det skulle kosta friheten".³⁵

Många av nutidens idéer om frihet och autonomi stammar från reformationen. Men det finns en annan sida hos reformationen också, nämligen framhävandet av människans ondska, individens ringhet, vanmakt och behovet av underkastelse under en högre makt.³⁶ Det var uppfattningar som återkom i Hitlers ideologi.

Ensamma med vår ångest...

Individuationsprocessen är historien om människans herravälde över naturen, den är historien om hur vi går från stamsamhällets band, från känslan av att vara ett med naturen till att lösgöras från den och bli dess herre. Historien om hur vi blir "enskilda individer" är historien om hur vi lämnar våra rotfästen i ett ordnat helt där var och en har en given plats och där våra liv följer ordnade mönster, där vi ingår i en religiös gemenskap som skänker trygghet och mening. Att vi blir "enskilda individer", individuationsprocessen, är alltså en historisk process som också är historien om hur vi samtidigt som vi ökar vår styrka och vårt herravälde över naturen stegrar vår isolering, otrygghet, ensamhet och därmed börjar ställa de frågor som sedan följer oss: Vad är meningen med livet? Hur liten är jag inte i universum? Vilken roll är min? Har jag någon? Hur liten och obetydlig är jag inte inför Allt!

Från att i första hand ha varit del i någonting, av någonting, blev vi avskilda från allting. Från att ha varit en del av stammen, en del av en religiös gemenskap, en del av en viss social ordning som gav oss trygghet och mening blev vi avskilda delar som var och en får skaffa sig sin egen mening, sin egen religion, sina egna sociala sammanhang.... Vi blev individer. Kvar står vi ensamma med vår ångest, besjungen av poesin, bortdrömd av utopierna, eller itutagen med genom självmordet eller dess ställföreträdare till Morphevs ära. Eller till maschosistisk underkastelse eller sadistiskt herravälde.

I en nyutkommen studie visar historikern Arne Jansson hur det här kunde ta sig historiskt faktiska uttryck. En undersökning av förändringar i antalet självmord i Stockholm under tidig modern tid, visar att dessa ökade i samband med att kyrkans inflytande minskade och upplysningen började påverka människors föreställningsvärld på 1600–1700-talet.

Dessförinnan hade den ökande ensamheten och utslagningen (främst av kvinnor) i storstaden lett till de så kallade suicidalmorden. Det var människor som ville ta livet av sig själva men inte vågade eftersom den religiösa föreställningsvärlden hindrade dem. En utväg var att mörda någon annan, helst ett barn som syndfri skulle komma till himlen, för att den vägen dömas till döden, få syndernas förlåtelse på vägen till bodeln och förhoppningsvis ytterligare förlåtelse av skaparen själv, som hon var på i väg för att möta.³⁷

Men för att gå tillbaka till en mer generell nivå. Theodor Adorno, en annan medlem av Frankfurtskolan, menar att människan fått genomgå en ”fruktansvärd självstympning för att jaget, människans identiska, målinriktade manliga karaktär, skulle kunna utbildas, och en del av processen återupprepas alltjämt i varje barndom”. Det mänskliga herraväldet över den yttre naturen har varit möjlig endast till priset av ett undertryckande av den inre naturen. Men den undertryckta inre naturen strävar utöver civilisationens rigida manliga jag. Hand i hand följer rädslan för jag-förlust och vår strävan efter att hålla ihop jaget följs av ”lockelsen att bli det kvitt”. Självmordet var en väg. Narkotikaruset är en annan, ”som kräver sin botgöring av dödsliknande dvala för en eufori där identiteten är upphävd... /det/ är en av de äldsta av de samhällsliga institutioner som sköter förmedlingen mellan självbevarelsen och självförintelsen, jagets försök att överleva sig själv. Skräcken för att mista sin identitet och tillsammans med den upphäva gränsen mellan sig själv och annat liv,

tillbakaryggandet inför döden och förintelsen, har till tvillingsyster ett löfte om lycka som utgjort ett ständigt hot mot en civilisation vars väg varit lydnadens och arbetets, en väg över vilken uppfyllelse och förlösning har strålat blott som ett sken, som oskadliggjord skönhet”.³⁸

Protestantismen ”befriade” den enskilda individen andligen. Ingen stod längre mellan henne och Gud och kyrkans auktoritet fick ge vika för individens direkta och omedelbara förhållande till Gud genom den egna tolkningen av texten/Bibeln. Det protestantismen inledde andligen, förde kapitalismen vidare genom den politiska, ekonomiska och sociala ”friheten”.

De dominerande skriver berättelsen

Från ett samhälle där skomakaren förväntades bli vid sin läst, skapades nu en inställning/förväntning på den enskilde att genom flit, initiativrikedom, sparsamhet och intelligens lyckas eller förlora på det ekonomiska slagfältet. Var och en skulle nu vara sin egen lyckas smed.

I det feodala samhället var den enskildes liv utstakat från födelsen till döden medan under kapitalismen, åtminstone som ideologi, som berättelse om sig själv, var och en hade möjligheten att slå sig fram genom egen förtjänst.

Och det var sant, åtminstone till en viss del och för vissa inom den framväxande medelklassen. Men även om samhället var uppdelat i klasser där de verkliga förutsättningarna att delta i det ekonomiska kriget, i den allmänna konkurrensen, var olika, var kapitalismens berättelse om sig själv allmängiltig, det vill säga att om du misslyckades var det ditt eget fel. Alla kan lyckas, bara man verkligen vill och lägger manken till. Och det är en berättelse som fortfarande är stark, och mest extrem lever den vidare i ”den amerikanska drömmen.”

Men det fanns en positiv frihet, menar Fromm. Och utan tvivel växte under denna tid en allt starkare medelklass med den enskilda företagssamheten där var och en fick stå på egna ben till skillnad från feodalsystemet där var och en hade sin bestämda plats. Friheten från gamla tvångsband gav frihet till den enskildes egen initiativkraft och i förlängningen också politisk och religiös frihet. Men samma utveckling tenderade att slita varje band mellan individerna. I protestantismen blev den enskilde ensam med Gud. Den andliga och den ekonomiska individualismen växte fram parallellt och i båda fallen är individen ensam.

Ensam med Gud eller ensam mot konkurrenterna eller opersonliga ekonomiska krafter. Ekonomisk verksamhet gick från att vara ett medel under medeltiden till att bli ett mål – ekonomisk vinning – under kapitalismen. Det asketiska arvet från Luther och Calvin stämde väl överens med förutsättningarna för kapitalismens framväxt: kapitalackumuleringen. Vinsten skulle inte spenderas på lyx utan investeras för ytterligare vinstmaximering.

I varje samhälle är det de dominerande grupperna/klasserna som skriver berättelsen/sagan om det egna samhället. Så den berättelse som växte fram omfattades även av arbetarklassen. Den omfattades, enligt Fromm, av samma asketiska livsstil som medelklassen. Marknadens lagar blev inte bara ett socialt regelverk för ekonomiska förhållanden utan kom att genomsyra oss som människor. Personliga förhållanden har mer och mer blivit opersonliga förhållanden. Inom produktionen är det idag inte så viktigt vad man producerar, kapitalisten behöver inte ha någon personlig relation till den produkt som ska få hans företag att växa. Under medeltiden var produktionen direkt relaterad till ett personligt förhållande mellan hantverkaren och hans produkt.

Idag ter sig alltfler förhållanden som opersonliga. Det handlar om att köpa och sälja varor eller att köpa och sälja arbetskraft. Förhållanden mellan människor har alltmer börjat likna förhållanden eller relationer mellan ting. Våra mänskliga relationer har förtingligats eller reifierats. Marknaden bestämmer vilket värde vi har. Behövs vi inte på marknaden så har vi inget värde. Att vara eller icke-vara en vara, det är frågan. Våra självförtroenden, vår självkänsla i marknadssamhället står på så sätt i en direkt relation till vad andra tycker om oss. Är vi eftersökta på marknaden betyder vi någonting, då är vi värda någonting. Om inte, tack och adjö. Därför, menar Fromm vidare, har populariteten fått en så enorm betydelse i det moderna samhället. På den beror vår självaktning. Vid avsaknad av den störtas vi i en avgrund av mindervärdeskänslor.

Med kapitalismens utveckling till monopolkapitalism har den enskildes möjligheter kringkurits. Många av de möjligheter som fanns för den enskilde entreprenören har försvunnit eller starkt begränsats. Det privata initiativet har minskat och känslan av vanmakt och ensamhet ökat. Under kapitalismens tidigare skeden fanns ett visst personligt förhållande kvar, både mellan konkurrenter och mellan arbetare och arbetsgivare. Ett förhållande som försvunnit i de gigantiska koncerner

som finns idag. Och det senaste steget är att arbetsplatsen avskaffas. Vi sitter helt ensamma med våra datorer, faxar och modem. Det ger en ny känsla av frihet från bundenhet och en frihet till en större rörlighet och autonomi. Men också till en större ensamhet. Vi är också ensamma som kunder idag. I det gamla samhället, i den lilla butiken, fanns utrymme för personliga relationer och en personlig kontakt, ett "Hej" eller "God dag". Idag har handla blivit shopping, en ensam handling.

Ensamhet, fruktan och osäkerhet genomsyrar oss moderna människor, menade Fromm, och syftade på 40-talsmänniskan. Vi har knappast blivit mindre ensamma, mindre rädda eller osäkra idag. Friheten från yttre tvång och medeltidens reglerade tillvaro där vi ingick i en bestämd ordning, där var och en hade sin bestämda plats, har fått ge vika för det moderna samhället där vi alla är som isolerade atomer, och där individen som självständig atom till och med blivit ett ideal, en frihetssymbol, som hos nyliberalismen. Och nyliberalismens berättelse om verkligheten griper in och påverkar vår vardag genom att den politiska kontrollen av marknaden minskar och att den offentliga sektorn skärs ned alltmer.

Men som berättelse om verkligheten motsvarar inte, och kan inte nyliberalismen motsvara verkligheten. Den är en saga. Allt som luktar beroende är fult och skrämmande. Men människor står inte ut med ensamhet, fruktan och osäkerhet hur länge som helst. Istället kanske vi flyr friheten helt och hållet och en av de flyktmöjligheter som återstår är underkastelse under en ledare. Det var vad som skedde i de fascistiska länderna. Så kan vi kasta oss över De andra, "förblindade människor som berövats sin subjektivitet släpps lösa som subjekt" skrev Adorno, och "med enfaldigt okynnesdräpande hyllar man det glädjelösa liv man har accepterat".³⁹

När Fromm diskuterar begreppen normal kontra neurotisk konstaterar han att samhället tenderar att kategorisera anpassningsnivå snarare än om individen är frisk eller inte. En icke anpassad individ anser mindre-värdig, medan en välanpassad medborgare som förlorat all spontanitet och all individualitet betraktas som normal.

För att undvika den fällan föredrar Fromm att tala om "samhällen som ogynnsamma för mänsklig lycka och fulländning".⁴⁰ Där Reich beskriver en process där individens förtryckta sexualitet leder till bortträngningar som sublimeras till underkastelse, beskriver Fromm en process där individen skaffar sig "sekundära band" där de primära gått

förlorade. Denna mekanism uttrycks i masochistiska och sadistiska tendenser, i behovet att underkasta sig eller i att härska. Dessa tendenser finns i olika grad hos normala och neurotiska människor och båda är en flykt från en outhärdlig ensamhet och maktlöshet. Masochisten strävar efter att bli fri från sig själv och från frihetens börda. Han vill bli kvitt sin egen individualitet och söker efter att förlora sig själv hos någon annan/något annat. Masochisten gör konststycket att försöka bli fri från sin egen obetydlighet genom att öka den. Genom att reducera det egna jaget till intet kan masochisten övervinna känslan av att vara en isolerad individ, menade Fromm.⁴¹ Att försöka undkomma sin ensamhet och maktlöshet genom "sekundära band", till exempel genom att underkasta sig en föhrer eller att bli en, kan aldrig lyckas. Man kan visserligen känna tillhörighet, "men i grund och botten förblir han en maktlös atom, som lider av att hans jag går under. Han och den makt vid vilken han klamrar sig fast blir aldrig en enhet; det kvarstår alltid en fundamental motsättning och därvid en, låt vara alls icke medveten, impuls att övervinna det masochistiska beroendet och bli fri".⁴²

Hos sadisten ligger njutningen i att vara herre över någon annan eller över andra levande varelser. Men gemensamt för både masochism och sadism ligger samma grundläggande behov som bottnar i ett försök att undfly det egna jagets isolering, den egna svagheten och maktlösheten – genom symbios. Det handlar om en psykologisk process där det egna jaget flyter samman med det andra eller med en makt utanför en själv. Härigenom förlorar båda sina jags oberoende för att i stället bli fullständigt beroende av varandra. Masochisten och sadisten uppslukas av respektive uppslukar den andre. Båda av samma psykologiska orsaker, att undfly en egen inre smärta som blivit outhärdlig. Ingen av dem kommer att lyckas.

Men på vägen kan det leda till att de går över lik. Anslutningen till fascistiska rörelser under 30- och 40-talet hade sålunda sin psykologiska botten i människors panikartade flykt från friheten, enligt Fromm.

Kanske ser vi en liknade process upprepas idag, när människor, just befriade från den auktoritära stalinismens ok och besvikna på den västeuropeiska kapitalismens oförmåga att erbjuda en ny trygghet, söker sig till nya former av fascistiska rörelser, anpassade efter 90-talet och de omvälvningar som pågår i vår tid. Återigen är man redo att offra friheten på fascismens altare på grund av den tomhet som uppstått efter

stalinismens sönderfall och den nya ordningens/oordningens oförmåga att erbjuda ett förverkligande av människan som fria och självständiga individer.

Rädslan för friheten kan bara övervinnas av solidaritet. En frihet i nyliberal mening är en illusion. Det finns ingen fullständig frihet utan beroende. Men visst skulle vi kunna bli självständiga och fria människor om vi, som Fromm menar, inser att det inte finns någon väg tillbaka till ett förlorat paradys. Men vi kan bli fria genom aktiv solidaritet, självständighet och beroende där vi återförenas med världen genom kärlek och arbete som fria individer.

Inte som vi

Men vad är det då som skyddar oss från att bli rasister med tanke på allt hat, alla fördomar, all avund, alla avgrunder och all destruktivitet som vi bär inom oss? Enligt Tomas Böhm utvecklar de uttalade rasisterna sina åsikter och handlingar av psykologiska orsaker. Den egna problematiska bakgrunden blir grogrunden för rasism när omständigheterna möjliggör det. För oss andra, medlöparna, de "diffust fördomsfulla" behövs ett starkare tryck utifrån.⁴³ Den problematiska bakgrunden är vår kontakt med och upplevelse av separationer, rivalitet, begär, förödmjukelser, ensamhet och så vidare som också ger upphov till en rad föreställningar.

Tillsammans med de identifikationer vi gör under vår uppväxt, med våra föräldrar som överför till exempel könsrollsmönster eller med andra auktoriteter som är viktiga för oss, och de myter, fördomar och liknande vi möter, formas våra egna fördomar/föreställningar. De är produkten av inre drivkrafter och konflikter i samverkan med den egna livshistorien.

Böhm tar sin utgångspunkt i två viktiga begrepp, formulerade av den österrikisk-ungersk-engelsk-judiska psykoanalytikern Melanie Klein. De två begreppen handlar om det lilla barnets psykiska "positioner" som utvecklas under det första levnadsåret. En position är ett läge som vi sedan, mer eller mindre, återvänder till under hela vår levnad och beroende av vår livshistoria kommer vi i olika grad att pendla mellan dessa

positioner. Det har diskuterats och ifrågasatts åtskilligt hur den här typen av komplicerade psykiska processer kan uppstå så tidigt i människans liv, men det tycks som om det finns fler och fler argument för att så faktiskt är fallet. Det går långt utanför min kompetens att diskutera den saken, men det väsentliga här är att konstatera att mycket tidiga upplevelser kommer att ha stor betydelse för oss under resten av våra liv och att vi återkommer till dessa, om och om igen, medvetet eller omedvetet. Följande beskrivning av de två positionerna bygger helt på Böhm och Friday.⁴⁴

Den första positionen kallar Klein den schizo-paranoida (klyvning och förföljelse) och denna dominerar under det lilla barnets första fyra månader. I den här positionen, skriver Böhm, "finns de aggressiva eller förstörande driftstendenserna avskilda, sida vid sida med de kärleksfulla. Den andra personen, 'objektet', klyvs i två delar, den onda och den goda personen. De utmärkande psykiska processerna är introjektion (att ta in) och projektion (att förlägga ut). Ångesten, som kan vara intensiv, är av förföljelsetyp, att förstöras av det onda objektet eftersom det onda hos mig själv förläggs ut till den onda delen av den andre, medan det goda hos den andre läggs till det goda hos mig själv". Efter sexmånadersåldern tar en ny position form. Nu kan barnet se hela den andra personen och förföljelseångesten minskar. Det innebär att barnet kan sammanföra den goda och den onda personen till en hel person. Barnet kan integrera den andra som har både goda och onda sidor. Det leder till en konfliktsituation genom att motstridiga känslor (ambivalens) riktas mot den andre. Barnet kan nu känna omtanke om hela den andra personen och i stället för att känna rädsla för att förintas av den andre växer rädslan för att förlora henne (det är ju oftast modern) genom separation. Klein kallade denna position för den depressiva positionen. Med depressiv menas att barnet får en beredskap till sorg över att förlora den andra personen, men också att förmågan till omtanke, skuld och reparation utvecklas. Under en normal utveckling utan allför många störningar kommer så tilliten till att dess kärlek blir starkare än hatet. Det blir kreativt, reparativt och förmår, som Böhm uttrycker det, "bygga och återskapa helheter av delar".⁴⁵

Om behoven inte fylls, menar dock Nancy Friday pessimistiskt, kommer "senare försök att tillfredsställa dem till hjälp men byggs inte lika grundligt in i karaktären. En planta som inte får tillräckligt med sol eller

vatten på ett tidigt stadium växer aldrig till sin fulla höjd, hur mycket gödningsmedel vi än ger den senare".⁴⁶

I den schizo-paranoida positionen klyvs onda och goda upplevelser från varandra. Den ångest som kommer ur detta, menar Klein, är förföljelseångesten från det avskilda onda. För att skydda oss själva och för att hålla avstånd från det onda kan vi idealisera det goda. Men vi kan också förlägga det onda till någonting utanför oss själva, eller som Ludvig Igra skriver, "Det onda måste lokaliseras någon annanstans än inom mig själv, annars går jag under..."⁴⁷ Böhm menar att den psykologiska utgångspunkten för att vi kan bli rasister bottnar i denna konflikt. Samtidigt som den schizo-paranoida positionen är grunden för att vi lär oss skilja på gott och ont och att den mänskliga existensen är fylld av skillnader och så vidare, kan vår problematiska bakgrund göra det svårt för oss att stå ut med att tillvaron kan vara motsägelsefull och svårtolkad. När vi bär på alltför många trauman inom oss är det lättare att förlägga det onda utanför oss själva, att vi går tillbaka till den schizo-paranoida positionen. Det onda kan då vara andra trossystem, andra "raser" eller andra individer, allt beroende på omständigheter och behov.

Om jag förstätt Böhm rätt, menar han att vi genom Melanie Kleins positioner kan förstå hur vi bygger förståelsestrukturer där ondskan får en plats i vår föreställning om tillvaron, en plats som egentligen bottnar i att våra egna, personliga problem blivit oss övermäktiga. Böhm kallar dessa föreställningar mytiska eftersom de bygger på fördomar, att de är konstruktioner eller rationaliseringar, som till exempel begreppet "ras".

Alla människor tillhör samma ras. Men vi är olika, både till personlighet och utseende. "Ingenting talar för att det skulle finnas olika raser med olika begåvning, moralisk integritet eller något annat som skulle ge dem olika värde. Olikheterna är dels individuella och utseendemässiga, som mellan olika taxindivider, och grupp-mässiga, som mellan olika sorters taxar, till exempel långhåriga och strävåriga."⁴⁸ Med en mer normal utveckling för individen skulle det inte växa fram ett behov av dessa mytiska föreställningar. I den depressiva positionen pågår en integrativ process, det vill säga en process där vi lyckas sammanfoga det som splittrats, förmågan att skapa helheter av delar. Den integrativa processen är smärtsam. Böhm citerar Igra: "Varje sammanfogande av det som varit skilt åt leder till smärta i den meningen att vi ständigt tvingas ge upp illusioner om oss själva och världen, ständigt tvingas ompröva,

ständigt måste brottas med de tvivel som 'den som vet' aldrig behöver anfäktas av (annat än i projicerad form, när en sådan människa måste lägga ned så mycket kraft på att jaga avfallingar, avvikare och förrädare.)" Det är när vi glömmet att alla delar hör ihop med helheten, när vi splittrar bort ondskan, som vi går tillbaka till den schizo-paranoida positionen. Till vetenskapen om att allt hör ihop, att allting är sammanhängande hör förmågan att sörja förlusten av enskilda förlorade delar. I den depressiva positionen utvecklar vi vår förmåga till omtanke. Vi står ut med att den vi älskar (i Kleins analys om det lilla barnet gäller det modern) också är föremål för vårt hat. Att positionen kallas depressiv betyder därmed att "ångesten speglar rädslan för att det egna hatet kan komma att förgöra den älskade andre."⁴⁹ Omtanke betyder att vi tar ansvar för våra känsloliv.

Böhm hävdar inget ensidigt psykologiskt perspektiv. Han begränsar sig till att belysa psykologiska aspekter och menar att psykologin spelar en central roll för en förståelse av rasismen. Det betyder inte att han motsätter sig andra perspektiv, eller att han hävdar psykoanalysen som det enda botemedlet mot rasism.⁵⁰ Psykoanalysen är en del, men Böhm understryker också vikten av samhällliga motkrafter – de integrativa krafterna uppstår inte av sig själva, medan de schizo-paranoida mycket lättare uppstår spontant:

"Rasism är ett mått på politisk och mänsklig omognad i ett samhälle och hos dess invånare. Det är en politisk, social och psykologisk 'sjukdom', som tar fart om vi inte motarbetar den psykologiskt, socialt och politiskt."⁵¹

I begynnelsen var uppfostran...

" Det erbjuder oss en speciell hemlig njutning
att se hur människorna i vår omgivning inte anar
vad som verkligen sker med dem. "

Adolf Hitler

Psykoanalys behöver emellertid inte nödvändigtvis vara befriande. Den kan också vara ett maktmedel. Psykologin kan exempelvis ge "förödande bidrag till betingning av enskilda, familjer och hela folk. Betingning och manipulation av andra är alltid ett vapen och ett instrument för maktutövning, även om den maskeras med ord som 'uppfostran' eller 'terapeutisk behandling'." ⁵² Den svarta pedagogiken, som går ut på att göra oss fogliga, handlar om dolda maktförhållanden och det enda positiva som kan göras är att stödja människor att bli medvetna om sin foglighet. Det viktiga är att hjälpa till att ge redskap för att vi ska kunna artikulera våra egna känslor och därigenom få kraft att försvara oss mot det "själamord" vi utsätts för genom uppfostran och undervisning. Centralt hos till exempel Alice Miller är att det inte nödvändigtvis är de smärtsamma upplevelserna i sig som utgör grunden för utvecklandet av neuroser, utan tvånget att tränga bort dem. Fråntas vi möjligheten att reagera på vårt eget sätt som barn, om vi på grund av omgivningens tryck inte förmår artikulera våra känslor betyder inte det att smärtan försvinner av sig själv, att tiden läker alla sår. Ju tidigare vi utsätts för smärtor vi tränger undan, ju svårare blir det för oss att längre fram se spåren av det förtryck vi utsatts för. "Det är", skriver Miller, "som om en människa fått ett brännmärke på ryggen som hon aldrig kan se utan spegel." ⁵³ Det är en sådan spegel psykoanalysen kan erbjuda när den fungerar som en befriande terapeutisk situation. Centralt för Miller är att beskriva konsekvenserna av den uppfostran vi utsätts för av våra föräldrar och av samhället. Hon har skrivit skrämmande skildringar och försöker få oss att se det "upprepningsstväng" som gör att vi generation efter generation förstör generation efter generation genom tydliga eller dolda härskartekniker och förtryck. Den inställning som finns i de fascistiska ideologierna genomsyrar samhället på många nivåer som en klappjakt på det svaga:

”Förakt och förföljelse av svaga barn och strävan att undertrycka det levande, kreativa och emotionella hos barnet och i det egna självet går igen på så många områden av livet att vi knappt lägger märke till det. Tendensen att så fort som möjligt bli kvitt vårt barnsliga, dvs vill säga svaga, hjälplösa och beroende väsen för att bli stora, självständiga och duktiga personer som förtjänar aktning dyker upp överallt, mer eller mindre intensivt och med skiftande motiveringar. När vi sedan stöter på detta svaga väsen hos våra barn så förföljer vi det med liknande medel som vi använt mot oss själva, och det kallas ‘uppfostran’.”⁵⁴

Medan Böhm frågar sig hur det kan komma sig att vi inte blir fascister med tanke på allt hat och all frustration vi bär inom oss sedan barndomen beskriver Miller den process som faktiskt gjorde att miljontals människor blev fascister och nazister.

Utan att överdriva lever samma mekanismer kvar i vår egen tid och vi behöver knappast mer än att blippa mellan tv-kanalernas nyhetsprogram för att se hur samma processer upprepas idag, gång på gång, även om uppfostran idag ser annorlunda ut.

Genom att studera bortträngnings- och projektionsmekanismerna kan vi förstå massmordet som fenomen. I det Tredje rikets historia kan vi se följderna av den svarta pedagogiken. Om vi förstår omfattningen av bortträngningen av våra barnsliga känslor som uppfostran innebär, menar Miller att det är:

”nästan lätt att förstå att män och kvinnor kunde leda en miljon barn till gaskamrarna som bärare av de fruktade elementen i deras egna själar. Man kan rentav tänka sig att de har skrikit åt dem, slagit dem eller fotograferat dem och här äntligen kunnat få utlopp för hatet från sin tidigaste barndom. Deras uppfostran var från början inriktad på att utplåna allt barnsligt, lekfullt och levande i dem. Den grymhet man utsatte dem för, själamordet på det barn de än gång var, måste de ge vidare på samma sätt: egentligen var det det barnsliga i sig själva de om och om igen dödade, förkroppsligat i de ihjälgasade judiska barnen.”⁵⁵

Med en genomgång av texter om barnuppfostran, uppslagsverk och handböcker, biografier och annat material, beskriver Miller hur den svarta pedagogiken föregick det Tredje riket. Texterna visar med all tydlighet uppfostrans mål och mening, att tygla och dressera barnen, oss

alla, även om de främst var riktade till våra föräldrar och förfäder. Även om många texter vittnar om en extrem syn där bestraffning och aga står i centrum för uppfostran menar Miller att vi genom vårt upprepningstväng för vidare innehållet i uppfostran, generation efter generation, nämligen att kuva barnet i oss, att ta kål på det barnsliga och svaga. I vår tid har idealen förändrats. "Lydnad, tvång, hårdhet och känslolöshet gäller inte längre som absoluta, allmänt erkända värden. Men vägen till förverkligande av de nya idealen blockeras ofta av nödvändigheten att hålla den egna barndomens lidande bortträngt, och det leder till brist på empati."⁵⁶

Genomgående i de texter Miller refererar till handlar det om att bestraffa barnets "halsstarrighet", egensinne och trots. Verklighetens uppfostran befann sig långt från Rousseaus Emile. I en 200 år gammal handbok i uppfostran heter det sålunda att "alla som har att göra med barnuppfostran att ta det som sin huvuduppgift att driva ut egensinne och elakhet." Då det inte går att resonera med barn måste detta ske på mekanisk väg, med riset. Målet är att "Ett barn som är vant att lyda sina föräldrar kommer också när det blir fritt och får styra sig självt att gärna underkasta sig förnuftets lagar och regler, emedan det redan har blivit vant att inte handla efter sin egen vilja. Denna lydnad är så viktig att hela uppfostran egentligen inte är annat än inläring av lydnad."⁵⁷ Hundra år senare har ingenting förändrats. Det är disciplinen, i Guds namn, som ska knäcka "den förvända viljan". Det må ske genom "livshämning, eller åtminstone inskränkning av livsaktiviteten så tillvida att denna inte får utvecklas godtyckligt utan hålls inom bestämda gränser och binds av en bestämd ordning. Allt efter omständigheterna kan disciplin också vara inskränkning, det vill säga delvis upphävande av livsnjutningen, av livsglädjen..." Och "där mänskliga auktoriteter inte räcker till för att upprätthålla disciplinen där träder den gudomliga auktoriteten in med makt och böjer den enskilde liksom folken under den egna ondskans outhärdliga ok".⁵⁸

Och den svarta pedagogiken lyckades. Det kan vi se hos personer som Adolf Eichmann och Rudolf Höss. De uppfostrades så tidigt och så konsekvent till lydnad och underkastelse att de utan att tveka utförde de mest fruktansvärda befallningar. Det handlade inte om vad de tyckte eller inte tyckte. En befallning ska utföras helt enkelt därför att det är en befallning.

Resonemanget känns igen. Hur ofta har vi inte hört frasen: ”Jag gjorde bara mitt jobb” eller att man ska skilja på den egna uppfattningen och den uppgift man är ålagd att utföra, till exempel vid förfrågningar hos byråkrater på invandrarverket om varför människor utvisats till länder i krig, till osäkra öden med tortyr, försvinnanden eller tvångsinkallanden till militärtjänstgöring.

Idag handlar dessa ärenden ofta om Jugoslavien, där vi vet vad som händer och det finns inga ursäkter i stil med ”vi visste ingenting”. Den absoluta lydningen gör oss oansvariga. Lydningen inför auktoriteter, att utföra befallningar, är ett sinnrikt system där ansvaret alltid finns någon annanstans. ”Därför kunde”, menar Miller, ”Eichmann under processen mot honom lyssna till de mest skakande berättelser från vittnena utan att röra en min, men när han glömde att resa sig då domen avkunnades och det påpekades för honom rodnade han förläget.”⁵⁹

När Höss i fängelset skriver om sin barndom berättar han att: ”Jag fick lära mig att det var min främsta plikt att hjälpa till överallt där det behövdes. Framför allt påpekades det alltid för mig att jag ofördröjligen skulle uppfylla eller utföra alla önskemål eller föreskrifter som föräldrarna, läraren, prästen, ja alla vuxna, även tjänstefolket, gav uttyck åt, och inte låta någonting hindra mig. Vad dessa sade var alltid rätt. Dessa uppfostringsprinciper har gått mig i blodet.” Och även uppgiften att skriva om sitt liv utförde Höss troget och samvetsgrant, och tackade för att han fick förkorta tiden genom att sysselsätta sig med denna ”intressanta sysselsättning”.⁶⁰

I sin genomgång av det Tredje rikets ledare har Miller ”inte funnit en enda som inte fått en sträng och hård uppfostran”. Och hon undrar: ”Ger inte det anledning till eftertanke?”⁶¹

Den auktoritära vänsterns tragik

Miller visar med några påpekanden också hur viktigt det är att vi analyserar våra egna, personliga, motiv för politiskt engagemang. 60% av medlemmarna i Rote Armee Fraktion, den så kallade Baader-Meinhofligan, härstammade från prästhem.

Utän att ifrågasätta att deras föräldrar hade de bästa avsikter med sin uppfostran, att de ville att barnen skulle ”bli goda, förstående, rättskaffens, snälla, anspråkslösa, hänsynsfulla, ej egoistiska, behärskade, tacksamma, ej egensinniga eller hårdnackade eller trotsiga, och framför

allt fromma. De ville med alla medel inplantera dessa värden i sina barn, och när det inte gick på annat sätt måste de använda våld för att nå detta goda mål med sin uppfostran. Om dessa barn blev unga våldsverkare, så betydde det att de gav uttryck åt den aldrig utlevda sidan av sin barndom men också åt föräldrarnas outlevda, undertryckta, endast av det egna barnet kända, fördolda sida".⁶²

Miller menar att när politiska aktivister med vapen i hand agerar för en stor idé, för det goda, men med metoder som drabbar till exempel oskyldiga kvinnor och barn, då upprepar de det våld de själva en gång blivit utsatta för. Härigenom, genom upprepningstvävet och genom sina metoder, kom den anti-fascistiska kampen, i handling, att hos RAF ibland bli förvillande lik den ideologi de en gång organiserade sig för att bekämpa. Och det hör till tragiken hos de auktoritära vänstergrupper som dominerade det ideologiska fältet på 70- och 80-talet, att de i sin världsbild inte bara upprepade arvet från sina egna personliga livshistorier. Den auktoritära världsbilden (marxism-leninismen) och de hierarkiska organisationsmodeller de presenterade var många gånger spegelbilder av det auktoritära samhälle de gjorde uppror mot.

Att vi tillgriper våld, att vi får ett behov av att slå en annan människa botten i att vi inte har kontakt med våra känslor, att vi inte förstår vår egen vrede, menar Miller. Det är kanske inte en rimlig förklaring för de som reser sig mot ett outhärdligt förtryck, eller de som försvarar sig mot övergrepp. Men Miller går utan tvivel långt i sina psykologiska förklaringar.

För mig utmynnar förklaringsmodellen lätt till uppgivenhet, om vi med Miller stannar vid att det enda som kan göras är att ge de miss-handlade redskap att förstå sin livshistoria och att ge de förträngda händelserna ett språk för att därigenom befria oss själva. Men, som Miller skriver: "Människosjälen är nämligen praktiskt taget outrotlig och dess chans att uppstå från döden finns kvar så länge kroppen lever."⁶³ Så länge det finns insikt finns det hopp.

Historien är otvivelaktigt full av människor vars livsöden undgått oss, de är den tysta ström av människor som betrampats och tystats under välputsade stövlar eller faders piskrapp. Att så den västerländska historien också är historien om kuvandet av livsviljan och livsglädjen genom uppfostran borde, självklart, få oss att med Alice Miller stanna upp och tänka efter. Vad finns det för samband mellan den svarta pedagogiken,

den patriarkala hierarkin, mellan uppfostran och anslutningen av tusentals och åter tusentals människor till trampande arméer av slagna människor på väg att slå igen?

Just nu våldtar och dödar de i små byar i det forna Jugoslavien. Etnisk rensning har blivit ett medel för lokala krigsherrar att bygga upp sina maffialiknande samhällen. I det forna öst har fasaderna rämnat. Där bakom vittrar långsamt ett antal gamla tunga industrinationer sönder. Och gamla, nattsvarta, ideologier går igen. Det är inte kommunismens spöke, som Marx skrev om i det Kommunistiska manifestet 1848. Det är snarare fascismens spöke som dammar av sina svastikor och brunskjortor för att sätta kulsprutor i händerna på revanchsugna unga män, än gång själva nedtryckta, slagna och förnedrade. Nu är de på väg att med bestämda steg göra samma sak mot de som råkar komma i deras väg.

I över tre år varade belägringen av Sarajevo. En multietnisk stadskultur sköts sönder. Här ruiner i Dobrinja, Bosnien, januari 1997. Foto: Ulf B Andersson

Förakt för svaghet

Till det problematiska i att bara anlägga ett psykoanalytiskt perspektiv bör också läggas att den nazistiska ideologin i sig är motsägelsefull och osammanhängande. Som Harald Ofstad redan understrukt var det för nazisterna inte heller det väsentliga att presentera ett vattentätt och sammanhängande ideologiskt system. Nazismen bröt mot allt vad objektivitet heter i sin alltigenom antiintellektuella "världsåskådning". Det handlar om att "tjäna sin egen sak", som Adolf Hitler uttryckte det i *Mein Kampf*".⁶⁴ Det som gäller för den ariska rasen gäller för den och den allena. Och arierna har rätt till allt, till liv, till egendom, till makt. De starka har sina regler och de svaga sina. En av grundstenarna i den nazistiska åskådningen är föraktet för svaghet. Hitler uppfattade världen som en krigsskådeplats där alla är rivaler och där alla strider mot alla, en kamp mellan de starka och de svaga. Och så bör det också vara:

"Den starke måste härska, inte låta sig smältas samman med den svagare och sålunda offra sin egen storhet. Bara den födde veklingen kan känna detta som grymt, men därför är han också bara en svag och inskränkt människa. Ty om inte denna lag härskade skulle ju varje högre utveckling av alla levande väsen vara otänkbar..."⁶⁵

Men när Hitler ska beskriva vem som är stark och vem som är svag trasslar han till det för sig. Ett kriterium på styrka är att man faktiskt är starkare än andra. Den som vinner är stark och den som förlorar svag. Å andra sidan, som Ofstad påvisar, följer "av nazismens raslära... att den 'ariska' rasen är den yppersta, och därför också den 'starkaste'". Alla andra är svagare. Samtidigt hävdar Hitler i sin nationalism att kriteriet på styrka är att man är tysk. Men alla arier är inte tyskar. Samtidigt hävdas att de som är biologiskt bäst rustade är de starkaste. Men det är klart, för nazisterna är tyskarna de verkliga arierna och de är dessutom de bäst biologiskt rustade. De är eliten.

Hitler fann stöd för sina åsikter hos Darwin. Den centrala tanken i "The origin of species" var ju just att evolutionens motor var kampen för tillvaron, där de som bäst anpassade sig segrade och där de andra gick under. Som jag skriver i mitt avsnitt om Darwin förutspådde ju också Darwin de underlägsna människorasernas undergång. Det var den natur-

liga utvecklingen, helt enkelt. Och Darwin underströk att den hårdaste kampen var den inom arten, eftersom man där konkurrerar om samma föda, samma land och är utsatta för samma faror. Här sker urvalet så att de bäst rustade, de med de för de givna förhållandena bästa egenskaperna, segrade och att dessa egenskaper sedan gick i arv.

Ofstad vill inte dra några värderingsmässiga slutsatser av Darwins teori, såtillvida att Darwin skulle menat att det är de bästa som överlever. Å andra sidan kan inte Ofstad låta Darwin gå helt fri från "ansvaret för tendensen att dra värderingsmässiga slutsatser som vi finner hos många av de så kallade 'socialdarwinisterna', ty Darwin skriver till exempel: 'När vi tänker på denna kamp kan vi trösta oss med övertygelsen att... de starka, de friska och de lyckliga överlever och förökar sig'". Och Ofstad citerar vidare: "Det kan i bild uttryckas så att det naturliga urvalet var dag och var timme, över hela världen, granskar de minsta variationer; förkastar dem som är dåliga, föredrar och lägger till allt som är gott."⁶⁶

I nationalsocialismens världsåskådning förklaras att den överlägsna rasen, arierna, kommer att vinna över alla andra, svagare raser, i kampen om herravälde och utrymme. Men det handlar också om att förädla den egna rasen. Eugeniken är en självklar del av nazismens handlingsprogram. Enligt Hitler och Rosenberg har vi satt naturlagarna ur spel, vi har rentav, som Rosenberg uttrycker det, "gjort uppror mot naturen".

Först kan vi naturligtvis fråga oss hur de kan betraktas som naturlagar över huvud om vi kan reglera dem efter behag, som Hitler menade att man gjorde när "tidens falska humanism" utifrån löjligt sentimentalt struntprat införde sociala hjälpprogram för att hålla liv i "ynkliga varelser".⁶⁷ Man måste alltså upphöra med socialhjälp till exempel. Och NSDAP gjorde också så. De minskade dessutom arbetslöshetsundestöd, pensioner, invalidpensioner, stöd till handikappade, blinda, döva etcetera. Hälsovårdsbudgeten i Berlin minskade från 125 miljoner 1930 till 65 miljoner 1933.

Självklart kan man se på ett samhälles syn på förhållandet till svaghet genom att studera olika samhällens socialskyddsprogram. Och utan att ha några siffror eller några studier i ryggen vågar jag ändå påstå att det även idag är dessa program som skärs ned så fort det pratas om "ekonomisk kris", eller i takt med att den traditionella arbetarrörelsens inflytande över politiken minskar och som en parallellrörelse i takt med

att det politiska inflytandet över marknaden minskar.

Nåväl, vore den kamp för tillvaron en naturlag, som Hitler menade, ja då vore den en naturlag oavsett vilka olika former av sociala hjälpprogram eller skyddsnät vi skaffar oss. Som Ofstad påpekar är "stark" och "svag" relativa begrepp och alltefter omständigheterna kan styrkeförhållanden förändras. Genom att förändra samhällsförhållandena kan grupper som är svaga utifrån vissa givna utgångspunkter bli de starkare och så vidare. Om det fanns en sådan naturlag, då är det meningslöst att göra en politisk diskussion av den. Men vad nazismen gör är att man försöker kamouflera ett politiskt program och en människosyn genom att hänvisa till biologiska "fakta". Det urval det handlar om är det urval nazisterna själva vill utföra och "lagen" är deras handlingsprogram. De svaga föraktades inte av nazisterna av pragmatiska skäl, att de inte gjorde nytta, utan de föraktades, eller som Ofstad understryker, de hatades till en längtan att pina, plåga, tillintetgöra och döda dem helt enkelt därför att de var svaga.

Den nazistiska ideologin förvissas sig om att det som egentligen är den egna ideologin, nazisternas värderingar helt enkelt, så långt det är möjligt "objektifieras" och kläs i naturvetenskapliga termer. På så sätt undkommer Hitler i *Mein Kampf* att det är hans egna subjektiva värderingar han uttrycker. Medan det i själva verket är något hos Hitler själv, som person, som gör att han uppvärderar kampen och striden har hans värdering vävts in i en världsåskådning som han i möjligaste mån uttrycker "faktuellt", i biologiska och naturvetenskapliga termer. För att förstå nazismen kan vi byta ut ordet "ska" mot "bör", till exempel vid läsningen av *Mein Kampf*. Det som i en naturlag till exempel är på ett visst sätt – släpper vi ett äpple mot marken ska det falla neråt också och inte stanna kvar i luften – är hos Hitler och nazismen ett bör: de starkare *bör* segra över de svagare, ett bör som de byter ut mot ett *ska* för att ge sken av objektiv sanning.⁶⁸

Och här kommer vi till det skrämmande. Hur främmande är den typen av värderingar egentligen? Hur genomsyras inte vår kultur i alla dess former av en mansbild symboliserad av tuffhet, styrka, våld? Av förakt för svaghet? Det nazismen uttrycker är en extrem variant av det förakt för svaghet som vi växer upp med, som finns överallt runt omkring oss: "Vi godtar det och tystar vår inre oro med diverse hjälpaktioner och behandlingar som vi delar ut soppa åt sjuka hundar, på samma sätt som

industrier som släpper ut avfall i insjöar tystar sitt onda samvete med att ge bidrag till dyrbara annonser om att miljöförstöringen måste hejdas. Vårt förakt för den socialt misslyckade, den socialt onyttiga, för den som förlorar och lider nederlag, är en del av den kraft som driver vårt samhälle till större effektivitet. Det är inbyggt i själva systemet.”⁶⁹

Främlingar för oss själva och Ordning ur Kaos

Vänstern begick definitivt ett misstag då man proklamerade nationens död och att den nationella idén och kulturen var överspelad. Att undertrycka människornas behov av en nationell identitet skapar bara utrymme för fascismen.

I detta avseende har Julia Kristeva lanserat en tankeväckande idé vilken hon beskriver som ”en mjuk idé om nationen som på en och samma gång erkänner traditionen och tillåter den att gå upp i en högre dimension”. Kristeva hänvisar till den franska upplysningstraditionen som enligt henne erbjuder denna möjlighet.

I den skriver således om en ”övergångsnation” som en psykoanalytisk parallell till barns behov av fetischer som övergångsobjekt ger individen möjlighet till identitetsskapande, till en ”bekräftande rymd” som samtidigt är en övergångszon till det kosmopolitiska.⁷⁰ Tanken är, om jag förstått Kristeva rätt, att integrera invandrarna i övergångsnationen, att de universella idéerna med rötter i fransk upplysning kommer att vara starkare än inskränkt nationalism, och att vi behöver främlingen ”för att påminnas om att vi alla är främlingar inför oss själva och i vårt förhållande till de andra, att vi alla är olika. Utbytet berikar idén om nationen, jag skulle vilja kalla den multination”.⁷¹

Kristeva frågar sig vad främlingskapet ytterst handlar om och menar att: ”Den ursprungliga och mest radikala skillnaden är den mellan könen, som är mer än ett främlingskap, det är ett våldsamt krig.” För att lösa upp främlingskapet måste vi gå in i det, till exempel genom psykoanalys, där vi ställer frågan om den andre. Kristeva ställer den fråga som för mig blivit avgörande, den fråga som måste ställas för att vi ska kunna se oss själva, nämligen ”Vad är det för en personlig vålnad jag omöjligt kan härbärgera inom mig och därför projicerar utåt (som gör den andre, främlingen, till syndabock)?” Men Kristevas frågeställning bär också på ett hopp, att vi i analysen, i mötet med främlingen inom oss, också kan så fröet till mötet med den andre.

”Främlingen; ett i halsen kvävt raseri, en svart ängel som stör genomskinligheten, ett otydligt spår, outgrundlig. Främlingen, hatets och den andres gestalt, är varken det romantiska offret för familjekretsens lättja eller inkräktaren, skyldig till samhällets alla olyckor. Han är varken den ständige avslöjaren eller den omedelbare motståndaren som måste undanröjas för att man skall kunna stifta fred inom gruppen. Underligt nog bebor främlingen oss; han är vår identitets skuggsida, den del av vår boning som ödelägger resten, tiden i vilken sämja och sympati går under. Genom att erkänna honom inom oss besparas vi avskyn inför honom. Främlingen är faktiskt det symptom som får ett ”oss” att bli problematiskt, kanske omöjligt, och som börjar när medvetandet om min skillnad dyker upp och slutar när vi alla erkänner oss som främlingar i uppror mot förenande band och gemenskaper.”⁷²

Kristeva menar att det finns vissa ögonblick i vår historia då vi varit nära att börja tänka analytiskt och vår kultur har erbjudit olika lösningar. En del har varit återvändsgränder ”men idag kan vi tänka om och finna en modern lösning”. Men vi måste förstå, i Freuds efterföljd, att ”erkännandet av det annorlunda går via hat, förkastande och våld”. Mötet med den andre går via att barnet förstår att det finns skillnader mellan sig själv och andra (mellan sig och modern) och reagerar med hat och bortstötning som en försvarsmekanism.⁷³ Men erkännandet föregås av att den andre konstrueras genom bortträngningen. När så den ene möter den andre med ett genuint intresse för att verkligen möta varandra, då kan det som var ett krig bli något spännande och vackert. Så tolkar jag det.

Att gå bakom spegelbilden

Den begränsande utgångspunkten hos många terapeutiskt inriktade förklaringar utgår från att ”problemen i världen primärt inte har sina rötter i samhället utan inom individen”, för att låna en formulering av Bengt Stern. All förändring måste enligt detta sätt att se på saken utgå från individen. Rasism, hat och så vidare är till exempel ”konsekvenser av en separation mellan en människas intellekt och hennes kärna av kärlek. Som följd av separationen inom individen uppstår sedan en separation mellan individer, och i förlängningen mellan nationer, religioner, raser etc.”⁷⁴ En genomgång av vissa psykologiska teorier belyser, tycker jag, relationen mellan mänskliga, vi kan kalla dem psykologiska problem, och rädslan för det främmande, för uppkomsten av rasism, främlingsfiendlighet och fascistiska rörelser. Men frågan är om dessa teorier räcker

som förklaringsgrund? Det gör de – som jag antytt tidigare – knappast. I vissa extrema varianter till exempel inom den så kallade New Age-rörelsen (men även bland vissa psykologiska teorier, till exempel hos Stern) leder insikten om nödvändigheten att överskrida intellektualiseringar som tjänar funktionen att hindra oss att få kontakt med våra känsloliv till anti-intellektualism. Denna världsfrånvändhet står långt ifrån den integrering av psykologiska och sociala perspektiv som är förutsättningen för en helhetsförståelse av varför rasistiska rörelser slår rot under vissa historiska omständigheter.

Enligt mitt sätt att se behöver inte olika perspektiv nödvändigtvis stå i motsatsställning till varandra, även om dess olika uttolkare ofta blir profeter för den enda sanningen. Olika perspektiv kan relatera till varandra i en flerdimensionell helhetssyn där vi kan ana korrespondensen mellan olika nivåer och öka förståelsen för växelverkan mellan det enskilda och det allmänna (det personliga och det politiska). Även om vissa psykologiska/psykoanalytiska perspektiv uttrycker världsfrånvändhet handlar psykoanalysen, som Kristeva uttrycker det i en intervju, ytterst om politik (intervju i DN 920123). Ett "helhetsperspektiv" som enbart fokuserar på ett socialt och ekonomiskt perspektiv är å sin sida lika begränsande som de ensidiga psykologiska teorierna.

De psykoterapeutiska/psykologiska teorierna kan tillföra en kompletterande bild för ett helhetsperspektiv på rasismen som ett samhällsligt problem. Eller, "kompletterande bild" är ett felaktigt uttryck. De psykologiska teorierna utgör i själva verket lika viktiga delar i ett kaleidoskopiskt perspektiv där skärvor av kunskap och förståelse fogas samman till ett helhetsperspektiv. Det ger oss möjlighet att exempelvis med Harald Ofstad bättre se sambandet mellan det förakt för svaghet som ingår som ett sätt att tänka i vår kultur och förutsättningarna för rasistiska rörelser blomstring under vissa perioder, eller att vi med Alice Miller ser sambandet mellan den svarta pedagogiken, det vill säga auktoritära förhållningssätt (inom uppfostran, i skolan och så vidare) och framväxten av auktoritära rörelser/personligheter. Wilhelm Reich och Erich Fromm levererar ytterligare skärvor för en helhetsförståelse.

Med Reich kan vi se hur det patriarkala samhället och förtrycket av sexualiteten ytterligare förstärker människans foglighet och behov av att finna surrogatuttryck för förträngda behov och han visar samtidigt hur stereotypa könsrollsmönster är förutsättningen för detta och blottlägger

ytterligare en skärva, kanske en av de grundläggande – sexismen. Och hos Fromm har vi mött rädslan för friheten, hur vi i panik flyr från frihetens möjligheter när tryggheten rämman under våra fötter, hur vi flyr rakt in i föhrens famn.

Att tidiga upplevelser av till exempel separationer, brist på kärlek, rivalitet och så vidare tillsammans med bestämda identifikationer som ger grogrund för fördomar/föreställningar i rasistisk riktning också har betydelse måste tas på allvar i en anti-rasistisk helhetssyn. Kanske kan Tomas Böhm få oss att fundera över hur tidiga separationer och trauman i våra liv får oss att reagera efter omedvetna mönster där projektionen av det onda förläggs ut till de andra. De psykologiska/psykoterapeutiska teorierna ger dessutom ett perspektiv som på det individuella planet erbjuder redskap att bearbeta rädslan för det främmande. Kanske kan det främmande bottna också i oss själva och det kan vara våra egna bortträngningar vi projicerar på de andra – och visst finns det anledning att med Julia Kristeva fråga sig om de andra i själva verket är du och jag? Steget från rädslan för det främmande inom oss själva, från förträngd smärta och sorg som vi projicerar utåt mot den andra/de andra är inte lång. Den kan yttra sig genom projektioner mot våra närmaste och dölja svartsjuka, avund eller separationsångest, förträngd smärta, sorg eller mindrevärdeskänslor.

Så, som Kristeva skriver, att bekämpa rasismen kan handla om att vi analyserar oss själva. Jag tror att vi måste gå bakom spegelbilden av det vi tror vi är. De flesta av oss, om inte alla, bär på sår från vår egen livshistoria. Vid "rätt" tidpunkt kan våra egna bortträngningar bli de frön som gro till aggression mot vår omgivning, till rasism. Men de räcker inte ensamma till för detta.

Så sluts detta kapitel med att anknyta till dess början. Visst kan jag konstatera, genom till exempel terapi, vad det är i mig, hur mina bortträngningar, hur min rädsla för det främmande påverkat mig själv och min omgivning. Men vad är det för könsrollsmönster, vad är det för konflikter som jag internaliserat från samhället? Hur lever det allmänna, hur lever samhällets berättelse om sig själv i mig? För att förstå det försöker jag gå från min självanalys till en förståelse av det samhälle jag lever i. För, som Kristeva skriver, en av de stora skillnaderna är den mellan man och kvinna och för att förstå det främlingskapet måste vi förstå samhället. Det är detsamma med rasismen. Vi kan konstatera rädslan i oss

själva för det främmande. Vi kanske till och med kan konstatera det främmande i oss själva. Men det räcker inte. Därför måste vi gå från det individuella och personliga till det allmänna och samhälleliga. Än återstår en hel del skärvor av kunskap och insikt, åtminstone för mig, för att bringa reda i kaos.

Rasism idag

– de andra i det moderna samhället

I början av den här studien anslöt jag mig delvis till Hansons definition av rasism, som en heuristisk utgångspunkt. När vi nu kommit till textens slutord är det dags att försöka formulera en definition med utgångspunkt från psykologiska, historiska och sociologiska infallsvinklar, vilken förhoppningsvis ger en motsvarande förståelse av rasismen och fascismen. Det betyder inte att definitionen behöver vara mindre precis. Tvärtom är det viktigt att mejsla fram en begreppsförståelse som fungerar intersubjektivt, för att den fortsatta diskussionen ska bli så klar och tydlig som möjligt. För det första, som vi sett, måste vi undvika anakronistiska fallgropar och se på rasbegreppet utifrån sina olika historiska sammanhang, ur vilket det vuxit fram och fått sina tidsbestämda konnotationer. Här är det avgörande om vi ser rasteorierna som en integrerad del av den övriga vetenskapens, filosofins, antropologins etcetera, utveckling eller inte. Väljer vi en definition där rasismen betraktas som en avart, en pseudovetenskap, den eller den vetenskapsmannens mörka, privata och personliga sida, leder det till vissa typer av definitioner. På så vis kan vi rentvå västerlandets stolta historia och betrakta rasismen som en till den rena vetenskapen, den rena filosofin, den rena antropologin etcetera, avskild historia som vi kan studera för sig, på samma sätt som vi kan försöka lyfta nazismen ur historien och betrakta den som en unik företeelse, mer eller mindre historielös, utan djupare rötter i den västerländska traditionen.

Söker vi en universell förklaringsgrund som strandar i den mänskliga biologin kan vi hamna farligt nära en renodlad biologism. Vi har redan sett vilka konsekvenser en sån syn kan föra med sig. Idag innebär det ofta en människosyn där rädslan för det främmande förklaras som en del av människans natur. Rasismen finns latent, inom oss, och det är det goda samhällets ansvar att genom goda demokratiska institutioner och genom uppfostran tygla de onda krafterna. Lange skriver om ett biologiserande idiom och hänvisar till en vardagsgenetik där han betraktar det som självklart att den lilla gruppen, familjen, släktkretsen utvecklar "... mer eller mindre artikulerade föreställningar och känslor, bland vilka föreställningarna om fysisk likhet och kontinuitet tycks spela en väsentlig roll." Och Lange menar att det han kallar "ett proto-rasistiskt föreställningssediment är just den uppsättning föreställningar, känslor och termer som är förtöjda i det biologiserande idiomet." Det vill säga att naturliga föreställningar framkomma ur grundläggande mänskliga livsprocesser som reproduktion och kontinuitet "flyttas över till andra – omfångsmässigt större – sammanhang".⁷⁵

En annan variant är vissa psykologiska perspektiv som ser rasismen som resultatet av en klyvning mellan det själsliga och det intellektuella och följaktligen menar att rasismen försvinner först när den enskilda individen löst sina egna personliga trauman och endast därigenom.

Vi kan koncentrera våra förklaringar än till det ena eller det andra, till psykologiska, biologiska, sociologiska, eller ekonomiskt-historiska förklaringar med mer eller mindre vattentäta skott mellan de olika perspektiven. Så till exempel ger en ensidig ekonomistisk analys visserligen en stor förståelse för sambandet mellan den kapitalistiska marknadsekonomins utbredning och rasismen. Det är ett avgörande kapitel i västerlandets historia. Men det förklarar inte rasism hos icke-kapitalistiska samhällen. Det förklarar inte den grymma rasismen i det förkapitalistiska Kina, eller antisemitismen i det feodala, eller förfeodala Europa. Eller den utbredda rasismen i de så kallade "reellt existerande socialistiska staterna", i det forna öst. Hos Hanson, och många med henne, blir rasismdefinitionen ett tydliggörande och synliggörande av de avgörande och mest utmärkande dragen hos rasismen, det uppenbara. Men en beskrivning innehåller inte nödvändigtvis en förklaring eller analys som kopplar samman definitionen med dess förutsättningar, även om till exempel Hanson gjort ett jättearbete genom att påvisa sambandet

mellan den västerländska vetenskapens utveckling och framväxten av olika rasteorier, genom att påvisa sambandet mellan empirismen som metod och en idealistisk världsbild. Vår världsbild bestämmer vilka frågeställningar vi ställer och vilka svar vi får. Hanson menar med rasism en uppfattning som delar upp mänskligheten i raser som skiljer sig åt, fysiskt och psykiskt. Dessa skillnader förklaras med ärftliga egenskaper och att man på grundval av dessa skillnader förutsätter eller konstruerar en värdehierarki.

Hierarkin måste ersättas

Men, efter att ha studerat rasismens historia, ser vi hur utdefinierandet av de andra vuxit fram i stratifierade samhällen, samhällen uppdelade i klasser där människor bedömts efter status, makt, ägande, pengar, släktskap. Alla dessa samhällen har varit klassamhällen, hierarkiska samhällen baserade på dominans och underkastelse, där ojämlig fördelning kännetecknat samhällets ekonomi. Hansons sista punkt, det som beskrivs som en följd av de första två kriterierna, konstruerandet av en värdehierarki, utgör i själva verket utgångspunkten, grundvalen för rasismen, rasismens förutsättning. Värdehierarkin är förutsättningen för utdefinierandet av de andra som fenomen. Värdehierarkin är det hierarkiska samhällets uttalade eller outtalade ideologi.

Det första, och det största, främlingskapet är mellan man och kvinna, skriver Kristeva. Med framväxten av det patriarkala samhället och uppkomsten av genusbaserade könsroller grundade på manlig makt, status och ekonomisk dominans läggs grunden för utdefinierandet av de andra i ett hierarkiskt uppdelat samhälle. Med det på makt, pengar och status hierarkiserade samhället är de andra en del av systemet, det är en av dess förutsättningar. Värdehierarkin är utdefinieringens, de andras, fader. Och de andra kan vara vem som helst, helt beroende av tid, plats och omständigheter. De andra är det hierarkiska samhällets skuggbild. Så länge det finns ett hierarkiskt samhälle och med det en värdehierarki finns de andra som kategori. Det går inte att råda bot på med mindre än att själva hierarkin bryts ned och ersätts med ett jämlikt samhälle, där våra olikheter är jämlikhetens förutsättning, snarare än dess motsats. Och utan ett system där våra olikheter värderas efter det hierarkiska maktsamhällets måttstock, där det som gör oss alla unika, det som skiljer oss åt, livets mångfald också är det som berikar oss och ger oss

möjlighet att växa med varandra i stället för mot varandra, där upphör i mina drömmar utslagningens mekanism, utdefinierandets system, och vi kommer alla att vara de andra, men för att mötas i stället för att skiljas åt. De andra är du och jag, som Kristeva uttrycker det. Men medvetna om det, stolta över det upphör det att vara skrämmande, främmande och hotfullt för att i stället bli berikande och utgöra en av kreativitetens utgångspunkter.

Rasismen är inte en varböld som vi kan försöka skära bort från ett i övrigt friskt samhälle. Rasteorierna var inte vetenskapens avigsida. De var vetenskapen. Rasismen är en del av vårt samhälle, precis som föraktet för svaghet är det. Så som sexismen är det. Eller homofobin. Det främmande är det främmande inom oss, inte som biologi, utan som det hierarkiska samhällets spegelbild, det hierarkiska samhällets berättelse om sig själv, omvandlad och internaliserad till den föreställningsvärld som vi bär omkring i våra huvuden. Och som vi handskas med utifrån våra egna personliga förutsättningar, utifrån vår livshistoria.

Värdehierarkier och mardrömmar

Rasism innebär en uppdelning av mänskligheten i mer eller mindre tydliga raser och att dessa raser skiljer sig åt i fysiska och psykiska avseenden. Uppdelningen i raser baseras på en värdehierarki som speglar det aktuella, hierarkiska, samhällets politiska och ekonomiska förhållanden och konflikterna inom detta samhälle.

Rasism är ett uttryck för uppdelningen av mänskligheten utifrån en värdehierarki. Eugenik är ett annat. Rasism och eugenik är olika exempel på utdefiniering av andra. Men det betyder inte att de ska förväxlas med varandra. Homofobi och rasism är inte heller samma sak, även om båda är resultatet av ett utdefinierande av de andra, på grund av rädsla för det främmande eller andra skäl. Utdefinieringens orsaker i västerlandet bottenar i vår patriarkala, hierarkiska kultur. Och vart vi än vänt oss i världen har vi tagit våra värdehierarkiska värderingar med oss.

I det forntida Aten var de andra, främlingarna, barbarerna, ett hot mot det patrilineära släktskapet, de accepterades i Sparta när de tillförde staten något, men deras uppehälle reglerades noggrant. De skyddades men man skyddade sig också mot dem. Och det man skyddade var framförallt privatäganderätten och makten. Men det hierarkiska samhället kan också skydda främlingen så länge det tjänar på hans närvaro.

Handelsmännen fick komma till Aten men måste stanna i hamnkvarteren. De arbetssökande fick gärna komma till Sverige i olika omgångar när vi behövde deras kunskande eller deras arbetskraft. Men bara så länge de tjänade konungarikets, statens, maktens och företagens syften. Vi skyddar oss mot och attackerar de andra när vi tror att de hotar våra privilegier, antingen de gör det eller inte. Vi skyddar oss mot och attackerar de andra när våra egna förträngningar får oss att projicera vår egen smärta utåt, när vi måste lokalisera det onda inom oss någon annanstans för att inte själva gå under.

Det personliga och det politiska samverkar i perfekt harmoni för att upprätthålla det sjuka samhälle som får oss att gå över lik för att slippa lösa våra egna undangömda smärtor eller för att försvara de sociala privilegier, positioner, den makt och status som vi har, eller inte har men anser oss berättigade till men som de andra står i vägen för. Makt och status som vi alla skulle må bäst av att vara utan.

Men ett jämlikt, icke-hierarkiskt samhälle, där makstrukturer, antingen de bygger på ekonomisk makt eller på status, får ge vika för mellanmänniska relationer baserade på ett jämlikt utbyte mellan fria människor som lyckas organisera sitt ömsesidiga beroende utan att förlora sin självständighet, framstår mer och mer som en naiv dröm. De socialistiska utopierna har burits upp av den drömmen, men drömmen har blivit en mardröm. De socialistiska rörelserna stirrade sig blinda på ägarförhållanden och trodde att jämlikhetens föutsättning enbart var en omfördelningsfråga, att en del av det hierarkiska samhällets stratifiering, klasserna, skulle försvinna. Men utan att ifrågasätta det hierarkiska samhället i sig, de patriarkala mönstren, det värdehierarkiska sättet att tänka, värdehierarkin som världsåskådning, som ideologi, bäddade man bara för en ny stratifiering av samhället. Nomenklaturen blev en än värre maktbas, inbäddad i byråkratin, än det som föregick den.

Så har också anti-fascistiska och antirasistiska grupper – som exempelvis RAF visat – som stirrat sig blinda på fascismen och kapitalismen men inte gjort upp med det värdehierarkiska sättet att tänka, i vissa fall blivit skrämmande spegelbilder av sina motståndare.

Så länge det förblir en dröm får vi leva med att utdefinierandet av de andra är en integrerad del av det samhällssystem vi lever i, antingen vi syftar på Sverige, Väst- eller Östeuropa, USA, eller resten av världen idag. Ibland, i vissa historiska situationer tar det sig uttryck som aktiv

rasism, framförallt när samhället befinner sig i kris, när vissa grupper faller nedåt i samhällshierarkin och svarar med att attackera andra, som befinner sig ännu längre ned.

Så länge vi lever i hierarkiska samhällen baserade på makt, privilegier, status, konkurrens, pengar och knapphet och överflöd sida vid sida får vi leva med att samhällets mellanmännsliga relationer genomsyras av förakt för svaghet, utslagning och utdefinierandet av de andra. Främlingen kommer att jagas med blåslampa så snart vi inte behöver honom, så snart vi inte kan utnyttja honom. Eller som när de europeiska regimerna och bolagen skövlat vad de skövla kan i den så kallade Tredje världen för att sedan lämna området åt sitt öde. När sedan olika grupper av människor slåss om resterna, som i exemplet Rwanda, hetsade mot varandra genom kolonialmaktens metod att söndra och härskas, att ställa lokala grupper mot varandra genom privilegier och maktpositioner, när de sedan slåss om resterna genom etnisk rensning, då kan vi lugnt sitta och gnugga våra händer och betrakta "stamkrigen" och konstatera att "vad var det vi sa, de klarar sig inte utan vår överhet, svartingarna."

Men, som vi sett, främlingen är inte entydig. Det kan vara främlingen inom oss, vars yttersta oskadliggörande är självmordet å ena sidan eller självinsikten å den andra. Eller främlingen som projektion. Eller främlingen som vi jagar, beväpnade till tänderna, för att rensa vårt territorium från vår före detta granne. Han som vi satt och fikade med för ett halvår sedan, men vars hus vi nu bränner ned, vars hustru vi nu våldtar... Eller främlingen som stör folkhemmet, som vi skickar ut för att oskadliggöras någon annanstans med hjälp av lagar som i sig inte har någon koppling alls till effekterna av deras tillämpning. Det är det som är institutionell rasism till skillnad från institutionaliserad rasism.

Även om nazisternas gaskamrar byggts om till museer lurar massmordet ständigt runt hörnet, den yttersta tillämpningen av den institutionaliserade rasismen, som nazisternas "slutgiltiga lösning". Civilisationen har rest sig så högt över "det primitiva" att vi kan organisera eller delta i masslakten som ett anonymt reningsbad. Vi kan planera det med hjälp av superdatorer, beordra det via fax och utföra det med hjälp av datoriserad målsökning och samtidigt beskåda det på satellit-tv. Massmordet kan vara modernt och tekniskt eller primitivt brutalt. Alla förutsättningar för det första alternativet finns för handen. Det primitivt brutala följer oss hela tiden, på den allra bästa tv-tid. Direktsänt från

Rwanda eller Bosnien. Med Harald Ofstads ord: "Nazismens brutalitet var en produkt inte bara av en bestämd situation i landets historia, utan också av en bestämd världsåskådning, en mentalitet, en viss uppsättning normer, attityder och verklighetsuppfattningar. Vi befinner oss inte i dag i nazisternas situation, men vi praktiserar många av deras normer och värderingar. En pessimistisk bild? Ja, men det farligaste är inte att vi är destruktiva, utan att vi stillatigande accepterar att vi är det."⁷⁶

Och vad vi än gör så gör vi ju bara vårt jobb. Ansvar finns någon annanstans.

Ingen kapitulation för cynismen

Definitionen av rasism som en det hierarkiska samhällets utdefiniering där vissa grupper av de andra delas upp i raser som skiljer sig åt i fysiska och psykiska avseenden, att denna uppdelning baseras på en värdehierarki som speglar det aktuella samhällets politiska och ekonomiska förhållanden och konflikterna inom detta samhälle, ger oss riktlinjer för ett anti-rasistiskt handlingsprogram. Även om det icke-hierarkiska samhället må vara en dröm behöver inte det innebära en uppgivenhet eller en kapitulation för cynismen. Tvärtom ger det oss en riktning och ett innehåll. Rasismen måste förstås i sin mångfald av uttryck och i sin dubbla botten, dels i samhället och dels i oss själva.

Antirasism är att analysera oss själva lika mycket som att konfrontera den organiserade fascismen eller rasismen. Det är att synliggöra det osynliga, att lyfta fram och visa den institutionella rasismen som är en del av det sinnrika system där ansvaret alltid finns någon annanstans.

Anti-rasism är att göra oss själva ansvariga, att påvisa att vi alla är ansvariga för våra handlingar, att få byråkraten som administrerar hemskickandet av värnpliktsvägraren från Serbien att tvingas ta ansvar för sin handling och att se dess moraliska och politiska konsekvenser. Omtanke är att ta ansvar för vårt känsloliv. Det är förutsättningen för att utveckla förmågan till empati. Dess förlängning är solidariteten.

Anti-rasism är att ifrågasätta den världsuppfattning som genomsyrar vårt samhälle och oss själva, det är att ta ansvar för vårt känsloliv, som ett kategoriskt imperativ: Behandla de andra som du vill att de andra skall behandla dig. Därför handlar anti-rasism lika mycket om att ifrågasätta utslagning av svaga grupper i samhället som att försvara de grupper som på grund av hudfärg eller härkomst utsätts för diskrimine-

"Antirasism är att ifrågasätta vår världs ordning. Och att ifrågasätta oss själva."

ring. Och vad är förlängningen av det annat än att ständigt sträva efter att omvandla samhället i solidaritetens tecken?

De senaste årens antirasistiska kampanjer vädjar ofta till att vi ska acceptera varandra och att vi ska uppskatta olikheterna mellan oss när vi nu går in i "det mångkulturella samhället". Men man glömmer de sociala konflikter, den rädsla och oro, det hat mot uppenbara orättvisor i samhället som ofta är de utlösande faktorerna för rasism och främlingsfientlighet.

Antirasismen i den allmänt humanistiska tappning som organiseras av Röda Korset, av konstruerade kampanjorganisationer och liknande, med statsbidrag, är säkert mycket seriösa och välmenande. Men den är dömd att misslyckas. Sättet att genomföra kampanjerna på, att vädja till det goda inom oss, och sättet att definiera rasismen på, som en oväkommen gäst i folkhemmet, som ett virus i en för övrigt sund samhällskropp, döljer rasismens verkliga rötter i stället för att hjälpa till att synliggöra dem. Men det vore en orimlighet att begära att kampanjer från grupper eller organisationer som menar att vi i grunden lever i det goda samhället medvetet skulle vilja klä av kejsaren hans kläder.

För att komma vidare, för att utveckla ett handlingsprogram som strävar efter att gräva upp rasismen med rötterna förutsätts att vi förstår rasismen i sitt vidare sammanhang, från det personliga, inom oss, till det samhälleliga, från det enskilda till det allmänna. Att göra upp med rasismen är att göra upp med sexismen, med homofobin, med det självstympade jaget, "människans identiska, målinriktade manliga karaktär" och det är att förändra de ekonomiska förhållanden i grunden, den "nya ekonomiska världsordning", där Syd snällt ska leverera de resurser Nord behöver för att upprätthålla sin ekonomiska dominans och sina privilegier. Antirasism är att ifrågasätta vår världs ordning. Och att ifrågasätta oss själva.

Ted Nordstrand

Noter

1. Citerat ur Berg 1994, s 154
2. Mosse 1978, s 154
3. Citerat ur Gould 1983, s 29
4. Stephan 1982, s 49f
5. Hanson 1994, s 170
6. Aa s 171 Förf. kursiv.
7. Se Darwin 1871, 1976 1 s 169
8. Darwin 2 1872, s 150
9. Citerat ur Berg 1994, s 136f
10. Aa s 137
11. Aa s 140
12. Darwin 2 1872, sid 294
13. Citerat ur Berg 1994, s 148
14. Lange 1992, s 254
15. Jonsson 1993, s 254
16. Hall 1993 s 5
17. Lange 1992, s 167
18. Hanson 1994, 20f
- 18b Lange 1992, sid 173f
19. En liknande definition finns hos Broberg: Rasism är "en uppsättning föreställningar som går ut på att en folkgrupp står över en annan moraliskt, kulturellt och i intellektuellt förmåga, alla egenskaper som går vidare från en generation till en annan genom arv." Gunnar Broberg: Rasism (Ur det mångkulturella Sverige...)
20. Hertha 1994, s 22f
21. Jonsson 1993, s 256
22. Hall s 9
23. Aa s 10
24. Renfrew 1990, s 222
25. Aa s 222
26. Citerat efter Wieland 1991, s 139
27. Schmidt 1986, s 72
28. Wieland 1991, s 14
29. Hall s 7f
30. Reich 1973, s 38. Hos Marx framställs tydligt sinnlig verksamhet som en social produkt. Den sinnliga åskådningen är praktisk, mänskligt-sinnlig verksamhet. "Den religiösa känslan" är till exempel en social produkt och den enskilda individens åskådning uttrycker en bestämd samhällsform. Men det är ingen enkelriktad rörelse. religionen kan också vara protesten mot det förhandenvarande. Det sinnliga är alltså också en kraft som kan förändra verkligheten då förutsättningarna finns. Se *Teser om Feuerbach* (Skrifter i urval s 251 och *Till kritiken av den hegeliska rättsfilosofin* (Aa s 133).
31. Reich 1973, s 51
32. Aa s 53 och s 153
33. Fromm 1979, s 49
34. Aa s 33
35. Aa s 32–33
36. Aa s 34
37. Jansson s 21–52
38. Aa s 49f
39. UD s 200
40. Fromm 1979, s 102
41. Aa s 112
42. Aa s 115
43. Böhm syftar här vad gäller medlöpare, om jag förstätt honom rätt, främst på de som rycks med när till exempel olika främlingsfientliga rörelser växer växer sig starka och ger sitt tysta medgivande. Självt tycker jag att begreppet kan utsträckas till alla oss som frivilligt accepterar att folkmord blivit en tv-thriller bland andra. Den ena stunden tittar vi på någon amerikansk deckare där män framställs som fascistiska robotar, rustade med allt vad vapen heter men utan hjärta eller hjärna, för att därefter, med ett litet knäpp på fjärrkontrollen titta på senaste nytt från Bosnien där militärt organiserade grupper med klart fascistiska ideologier fullbordar den etniska rensningen.
44. Se Igra 1983 och Friday 1991, Böhm 1993, s 65f
45. Böhm 1993, s 66
46. Friday 1991, s 152
47. Citerat ur Böhm 1993, s 79
48. Aa s 25
49. Aa s 80
50. Aa s 11
51. Aa s 201
52. Miller 1989, s 268
53. Aa s 21

54. Aa s 68
55. Aa s 95f
56. Aa s 71–72
57. Aa s 24–25
58. Aa s 43
59. Aa s 76
60. Aa s 77
61. Aa s 74
62. Aa s 75
63. Aa s 270
64. Ofstad 1990, s 62
65. Mein Kampf s 312
66. Ofstad 1990, s 36
67. Aa s 38 obs! not 43
68. Aa s 13
69. Aa s 198
70. Kristeva 1991, s 9
71. Aa s 10
72. Aa s 17
73. Aa s 11–13
74. Stern 1994, s 52
75. Lange 1992, s 171, 173
76. Ofstad 1990, s 222

Litteratur:

Bauman, Zygmunt, *Auschwitz och det moderna samhället* (Uddevalla 1991)

Berg, Lasse, *Världens ålder. Om rasism, människans godhet och livets mening* (Smedjebacken 1994)

Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet. Rashygiene och sterilisering i Sverige* (Värnamo 1991)

Böhm, Tomas, *Inte som vi. Psykologiska aspekter på främlingsfientlighet och rasism* (Falun 1993)

Camus, Albert, *Främlingen* (Sthlm 1989)

Conrad, Joseph, *Mörkrets hjärta* (Sthlm 1983)

Darwin, Charles, *Om arternas uppkomst genom naturligt urval eller de bäst utrustade rasernas bestånd i kampen för tillvaron*, (Sthlm 1871 samt Natur och Kultur, Sthlm 1976)

Darwin, Charles, *Menniskans härledning och könsurvalet* (Sthlm 1872)

Darwin, Charles, *Resa kring jorden, 1872* (Uddevalla 1969)

Darwin, Charles, *Självbiografi och andra skrifter, i urval* av Knut Hagberg (Sthlm 1959)

Darwin, Charles, *Brev till Linnean Society 11 juli 1858!* (i Johan Eriksson - Charles Darwin. Hans lif och verk (Sthlm 1909)

Fanon, Frantz, *Jordens fördömda* (Sthlm 1968)

Friday, Nancy, *Svartsjuka* (Prisma, Sthlm 1991)

Fromm, Erich, *Flykten från friheten*, (Natur och kultur, Sthlm 1979)

Gould, Jay Stephen, *Den felmätta människan* (Sthlm 1983)

Stuart Hall, *Rasism som ideologisk diskurs*, Häftet för Kritiska Studier nr. 3/93

Hanson, Hertha, *Alkemi, romantik och rasvetenskap* (Falun 1994)

Horkheimer, Max/Adorno W, Theodor, *Upplysningens dialektik* (Röda Bokförlaget Malmö 1981)

Illich, Ivan, *Genus*, (Sthlm 1985)

Jansson, Arne, *Mörda för att få dö*, ur: Arne Jarrick & Johan Söderberg (red), *Människovärdet och makten* (Sthlm 1994)

Johansen, Jahn Otto, *Zigenarnas Holocaust* (Sthlm 1990)

Jones, Greta, *Social Darwinism and English Thought. The Interaction between Biological and Social Theory*

Jonsson, Stefan, *De andra. Amerikanska kulturkrig och europeisk rasism* (Värnamo 1993)

Karlsson, Ingemar, *Historien som biologiskt öde* (Göteborg 1989)

Kristeva, Julia, *Främlingar för oss själva* (Lund 1991)

Lange Anders, *Reflektioner kring rasism* (Sthlm 1992)

Lindquist, Bosse, *Förädlade Svenskar* (Falun 1991)

Lindqvist, Sven, *Utrota varenda jävel* (Borås 1992)

Lodenius, Anna-Lena & Larsson, Stig,

Extremhögern (Sthlm 1991)

Marx, Karl & Engels Friedrich, *Skrifter i urval*, Filosofiska skrifter (Sthlm 1978)

Miller, Alice, *I begynnelsen var uppfostran* (Sthlm 1989)

Mosse, George L, *Toward the Final Solution* (London 1978)

Ofstad, Harald, *Vårt förakt för svaghet* (Sthlm 1990)

Papalagi, Tal av *Söderhavshövdningen Tuivaii från Tiavea* (Göteborg 1983)

Reich, Wilhelm, *Ideologin som materiellt våld i Psykoanalys och Marxism*, (Lund 1973)

Renfrew, Colin, *Arkeologi och språk*, (Sthlm 1990)

Rubenstein, L Richard, *Förintelsens lag* (Lund 1980)

Said, W Edward, *Orientalism* (Södertälje 1993)

Schmidt, Lars-Henrik, *Vetandets politik* (Sthlm/Lund 1986)

Spencer, Herbert, *Samhällslära* (Sthlm 1909)

Stepan, Nancy, *The Idea of Race in Science: Great Britain 1800-1960* (Oxford 1982)

Stern, Bengt, *Att må dåligt, En bok om den obegränsade människan* (Södertälje 1994)

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, *Tusen år av invandring* (Sthlm 1992)

Svensson, Birgitta, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan* (Kristianstad 1993)

Wieland-Burston, Joanne, *Att möta kaos. När själen söker ordning* (Sthlm 1991)

LÄS

tidningen brand

150 kr för 6 nr på postgiro 4782480-0

Gratis för fängar

Radikal frikottigt socialistiskt ungdomstidningst

DIREKT AKTION

D.A. ges ut av Syndikalistiska Ungdomsförbundet

Skicka 20 kr för provnr. D.A. Box 6507, 113 83 STHLM. Pren: 80 kr. för 6 nr på Direkt Aktions PG 64 99 67 - 7.

Folkkraft

Är du sugen...

Avtalströskan • Liverpool

8 mars • Massmilitans

Högern i USA • Kultur

Las nya Folkkraft

100 kronor för 6 nummer på postgiro 409 13 49 3

Nya nummer till 14

*"Vi tror inte att man kan lagstifta bort sociala problem.
Ett antifascistiskt arbete som ska nå effekt
måste föras på gräsrotsplan, av folk
som arbetar kontinuerligt utifrån sin egen vardag."*

Demonstration i Södertälje mot nazikonsert,
januari 1998

Foto: Jan-Åke Eriksson

INGA FASCISTER PÅ VÅRA GATOR!

– Antifascistisk Aktion, en kort historik

En av de yngre sociala rörelserna i Sverige är den antirasistiska rörelsen. Som social rörelse började den växa fram i början på 80-talet, som en förlängning på den borttynande vänster- och solidaritetsrörelsen från 70-talet. Den antirasistiska rörelsen växte alltså fram i en ny tid, för att möta en annan typ av problem än de sjuttiotalsvänstern bemött. Vänstern och de sociala rörelserna var försvagade, en högervind började göra sig märkbar, arbetslösheten ökade och den utomeuropeiska invandringen hade kommit igång på allvar. Rasismen dök upp som ett nytt samhällsproblem på den politiska dagordningen.

1980–1987:

Runt 1980 väckte rasistiskt klotter och rasistiska dåd starka reaktioner. Ur protesterna kring ett brandattentat mot en invandrarägd kiosk i en Stockholmsförort bildades Stoppa Rasismen, som växte fram som en genuin folkrörelse. Organisationen kom att knyta ihop olika invandrargrupper och vänsterorganisationer i en bred och brokig regnbågskoalition. Förutom att uppmärksamma rasismen i Sverige arbetade även Stoppa Rasismen mot inskränkningar i asylrätten och mot den statliga rasismen. Grundtanken i Stoppa Rasismen – en tanke de bar med sig från sjuttiotalsvänsterns enhetsfronts-strategi – var att skapa en bred sammanslutning för att bemöta och isolera rasismen i samhället. I och med att Stoppa Rasismen lyckades samla en mängd organisationer under sitt paraply och dessutom inte drog sig för att kritisera den statliga asyl- och flyktingpolitiken så bemöttes de som ett hot av socialdemokratin,

som svarade med att skapa sin egen statsstödda antirasistiska organisation, "Rör inte min kompis".

Från Stoppa Rasismens systerorganisation i Frankrike, gräsrotsinitiativet SOS Racisme, lyfte socialdemokraterna över "Rör inte min kompis"-symbolen (en hand som gör stopp-tecknet). Med "Rör inte min kompis"-kampanjen försökte staten ta över initiativet i den nya antirasistiska kampen och leda bort den från systemkritiska spår in på ett tryggare och liberalare "alla ska vara snälla mot varandra"-spår. Den statliga antirasistiska kampanjen skapade en stort intresse för antirasism i samhället och samlade in en mängd namn på intresserade men när kampanjåret var slut lades locket på och det nya antirasistiska intresset kvävdes därmed i sin linda.

"Rör inte min kompis"-kampanjen drog undan mark från Stoppa Rasismen. Men samtidigt hade Stoppa Rasismen själva svårt att handskas med gräsrotsengagemang: genom bildandet av ett riksförbund flyttades fokus från de lokala initiativen och kom att binda upp en stor del av krafterna till en riksomfattande organisation och byråkrati. Så här i efterhand kan man nog konstatera att ombildandet till ett riksförbund skedde alldeles för tidigt och kom att bli mer av en belastning än en tillgång för Stoppa Rasismen.

Gatan som forum

Högervridningen gick igen på många plan i samhället. Den bröt en vänsterliberal hegemoni i början av 80-talet och skedde inte bara i den politiska diskussionen och offentligheten utan även rent konkret i samhället genom en mobilisering, en organisering av reaktionära högerkrafter som arbetade mot de positiva förändringar vänstern nått. Från att under större delen av efterkrigstiden isolerats till små nazistiska sekter eller antikommunistiska grupper började extremhögern i början av 80-talet försöka göra sig synlig på gatorna.

Gatan är ett konkret fysiskt rum som måste erövrats för att kunna skapa en politisk rörelse. I första hand handlar det om att skapa "rum", frizoner, där rörelsens åsikter kan tolereras utan att angripas, för att sedan flytta fram positionerna och tränga ut andra. Men varje steg extremhögern tog ut på gatan mötte motstånd. Samtidigt började de långsamt förflytta gränserna högerut i samhället för vilka politiska åsikter som ansågs acceptabla.

En tidig frizon där extremhögern kunde söka "tolerans" var den apolitiska "skit i allt"-delen av punkrörelsen som existerade vid sidan av den större vänsterpunkströmningen. Från den apolitiska oi/skins-scenen dök naziskinsens upp i början av 80-talet, i direkt politisk konflikt med vänsterpunkarna. Ett annat frirum blev fotbollsklackarna, en "våldsam" mansvärld där nationalistiska symboler kunde kombineras med rasistiska åsikter. Men även i klackarna mötte rasisterna motstånd, från de som ville hålla klackarna apolitiska eller öppna för alla, oavsett hudfärg. Med naziskinsens fick den rasistiska extremhögern skydd, vilket var nödvändigt för att kunna ta det riktiga steget ut på gatorna. Från första början mötte de handgripligt motstånd. Första BSS-torgmötet 1980 i Södertälje slutade i kaos och i Stockholm blockerades ett helt kvarter runt en BSS-demonstration, när fascisterna försökte demonstrera första maj 1984. NRP:s demonstration i Växjö 1985 avbröts av VPK-are, som jagade bort naziskinsens. (Alla har väl sett fotot på tanten som dräpper en väska i huvudet på en fanbärande nazist.) I Göteborg avbröts ett fascistmöte i Folkets Hus av en bred motdemonstration.

Den del av vänstern som först kom att drabbas och känna av nynazismen var anarkopunkscenen. Här fanns både den fysiska närheten och den politiska konflikten. Naziattacker skedde mot festivaler som Glädjetåget, lokaler som bokkaféet "Svarta Månen" på Götgatan i Stockholm och husockupationer som Skaraborgsgatan. Attackerna mot anarkopunkscenen, som under tidiga 80-talet var pacifistisk, tvingade fram självförsvar, och antifascismen blev militant och konfrontationsinriktad. Som ett exempel på vändningen är Gärdesfesten -86/87, då nassar som kom för att spöa punkare själva blev spöade och bortjagade av festivalbesökare. Anarkopunkscenen slog tillbaka.

1986/87 drogs Bevara Sverige Blandat, BSB, igång som en lös aktionsgrupp av anarkopunkare som svar på BSS och Framstegspartiets klistermärken och klotterkampanjer. BSB kom tidvis att fungera som en radikal ungdomsorganisation till Stoppa Rasismen.

1987–1990:

Runt -86/87 uppstod ett mindre uppsving i naziskin-scenen. Med fler naziskins ökade våldet på gatorna och de fascistiska partierna började bli kaxigare. Sommaren 1986 misshandlades Ronny Landin till döds av naziskins på Nickstabadet i Nynäshamn och i samhället började för för-

sta gången det nynazistiska och rasistiska våldet diskuteras.

När Sverigepartiet 1987 började med flygbladsutdelningar vid gången i T-Centralen varje helg, svarade Stoppa Rasismen med att organisera blockader, som för det mesta var fredliga men ibland ledde till mer handfasta konfrontationer. Klimax nåddes 30:e november det året, då bortåt tusen personer lyckades blockera och stoppa Sverigepartiets fackeltåg vid Östermalmstorg.

30:e november, Karl XII:s dödsdag, hade under åren blivit den dagen då fascistsekterna vågade krypa fram ur kloakerna. Sedan början av 80-talet hade det uppstått konfrontationer mellan nazister och olika vänsterdemonstranter på den dagen. Med 30:e november -87 bröts nazi-boomen. Antifascistiska demonstrationer och en opinion mot de rasistiska våldsdåden (till exempel Ronny Landin-mordet) hade gjort sitt till.

Efter -87 släppte Stoppa Rasismen mycket av det antifascistiska arbetet och prioriterade istället kampen till försvar för asyl och mot diskriminering. Samtidigt fortsatte en organiserad anarkiströrelse i Sverige växa fram. Detta skedde kring demonstrationer, husockupationer, kvinnokaféer och musikfester.

I den antifascistiska kampen hade Stoppa Rasismen fortfarande huvudansvaret för att organisera evangemang som 30:e november, men i praktiken fyllde anarkiströrelsen en allt viktigare roll när det gällde att mobilisera till evenemangen. En sammanhållande kamp i landet för den anarkistiska/autonoma rörelsen blev Shell-motståndet, riktat mot Shells inblandning i apartheid-regimen i Sydafrika. I maj -89 gjorde tillresta nassar ett misslyckat försök i Stockholm att stoppa en anarkistisk demonstration mot apartheid. Husockupationerna, som allt mer utvecklats till en konflikt med polisen, hade gett oss en vana att försvara oss om det behövdes.

1990-1993:

Runt -90 började det röra sig igen i det bruna träsket. Efter Berlinmurens fall hade utrymmet för vänstern minskat. Till valet 1991 gjorde Ny demokrati sin debut och runt om i landet skakades vi av dåd mot flyktförläggningar, massmedia "hårdlanserade" Vitt Ariskt Motstånd, VAM, och den så kallade Lasermannen härjade och spred rädsla. Det nya med nazigruppen VAM var inte det rasistiska våldet, det hade vi sett

tidigare, utan lanserandet av en nynazistisk ideologi. Istället för Sverigepartiet-skinnskallarna så pumpade tv och tidningar ut bilder på teatrala nazistdemonstrationer med maskerade och uniformerade uttalade nazister.

Under ett halvår, från hösten -91 till våren -92 växte en kortvarig men bred antifascistisk rörelse fram. Det blev ett halvår späckat med antifascistiska demonstrationer, en invandrarstrejk och som en kulmen på allt detta deltog 10 000 personer i tre olika demonstrationer i Stockholm den 8 februari -92. Det kändes som om folk började säga ifrån. Högervågen hade gått för långt.

Ursprunget till AFA

När det stod klart att Stoppa Rasismen inte tänkte ordna någon motdemonstration mot fascisternas marsch den 30 november 1991 bildades en antifascistisk arbetsgrupp i Stockholm på initiativ av en grupp anarkister. Den spontant bildade gruppen hade som målsättning att förhindra marschen genom en massiv blockad av Karl XII:s torg, vilket också lyckades. Arbetsgruppen använde för första gången namnet Antifascistisk Aktion.

I Lund hindrade militanta antifascister samma dag den nazistiska Karl XII-manifestationen med hjälp av stenar och barrikader. 30 november 1991 kom att bli ett riksbekant datum som symbol för kamp mot rasism och fascism.

Våren -92 visade det sig att den antifascistiska mobiliseringen varit effektiv, nazirörelsen hade drabbats av ett rejält bakslag. Samtidigt hade snuten gript Lasermannen och Vam-bankrånarna.

Med den antifascistiska framgången började den antifascistiska rörelsen trappa ned sin verksamhet. Luften hade gått ur Stoppa Rasismen, och riksförbundet sjönk sakta ihop. Vänsterns antifascistiska intresse avtog och medias strålkastarljus på extremhögern slocknade. Vintern 1991-1992 präglades av spontana koalitioner och det var svårt att få till stånd ett kontinuerligt samarbete. Under ett landsomfattande anarkistmöte i mars -92 träffade vi och knöt kontakter med andra radikala

antifascister från olika delar av Sverige. Flera antifascistiska arbetsgrupper bildades bland anarkister och autonoma på olika håll i landet. Arbetsgrupper som så småningom fick upp en praktik som aktionsgrupper.

I mars -92 jagade vi tillsammans med lokala ortsbor bort den franska historierevisionisten Faurisson och hans Vam-livvakter och förstörde deras möte som var tänkt att hållas i Enskededalen strax söder om Stockholm.

Den 30 november -92 drabbade militanta antifascister samman med polisen i Stockholm i ett försök att ta sig fram till nazidemonstrationen och lyckades jaga en grupp nazister över halva stan. I Lund genomfördes en fredlig blockad med militant framtoning som återigen stoppade nazisternas demonstration.

Fler och fler runt om i landet började ta till sig en militant konfrontationsmetod för att stoppa nazisterna. Det visade sig tydligt till exempel på Hultsfredsfestivalen sommaren -93 då den nya vågen av Ultima Thule-skins som dykt upp, jagades bort. Efter det såg antifascister till att hålla sommarrockfestivalerna som fria zoner dit nazister inte var välkomna.

I september -93 samlades ett tjugotal olika antifascistiska grupper från hela Sverige och beslöt att bilda det landsomfattande nätverket Antifascistisk Aktion. Namnet AFA lånades dels från den engelska radikala vänsterns antifascistiska organisation AntiFascist Action och dels från den tyska prolterära självförsvarsorganisationen Antifascistische Aktion som fanns på 1930-talet. Parallellt med bildandet av AFA i Sverige uppstod AFA i Danmark och Norge.

Diskussionerna inom vänstern

Händelseutvecklingen mellan 91-93 har blivit en väldigt omdiskuterad konfliktfråga inom vänstern och kom att forma och påverka det nybildade AFA-nätverkets politiska praktik. Varför rasade den breda kortvariga antifascistiska rörelsen som växte fram 91/92 ihop? Under några månader organiserades "regnbågskoalitioner", breda antirasistiska allianser mellan vänstergrupper, invandrarorganisationer och allmänt humanistiska initiativ, som genomförde manifestationer i ett flertal städer i Sverige. Men alla koalitioner blev kortvariga och deltagarantalet minskade på antirasistiska demonstrationer.

Bland en stor del av vänstern och antirasistiska grupper lades skulden för detta på den militanta och konfrontationsinriktade antifascismen. Man menade att våld och braskande mediarubriker om att fascister och antifascister var "lika goda kålsupare" skrämde iväg vanligt folk från demonstrationer och manifestationer. AFA gav en annan förklaring. Enligt vår mening var det som skedde 91/92 ett svar på fascisternas egen upptrappning. Att det uppstod en uppdelning mellan bredare "regnbågs-konkationer" och en militant gatuaaktivistmiljö var inte så konstigt. I och med att militanta grupper organiserade sig hade den antifascistiska rörelsen breddat sitt arbetsfält. Det fanns olika former av antifascism/antirasism och folk kunde välja att delta i de evenemang som passade dem.

De koalitioner som bildats har alltid varit kortvariga, och ofta enbart samlats kring en fråga eller förberett en demonstration och sedan lagt ner arbetet. Ofta har en bredare antifascistisk mobilisering uppstått efter olika händelser, som till exempel nynazistiska mord, då många velat uttrycka sin ilska mot det rasistiska våldet. Dessa demonstrationer har samlat mycket folk, som demonstrationerna efter mordet på Jimmy Ranjbar, Peter Karlsson, John Hron eller attackerna mot homosexuella i Linköping hösten -97. Men det har alltid stannat vid några stora demonstrationer, ingen kontinuerlig organisering har fötts ur dessa snabbt ihopkallade koalitioner. Det har handlat om en antifascism som enbart plockas fram runt 30:e november eller när media satt sitt strålkastarljus på extremhögern.

Det fanns även en annan diskussion inom den antifascistiska rörelsen om koalitioner som strategi och hur man ska utforma en antifascistisk politisk linje. En stor del av vänster- och antirasiströrelsen har hävdatt målet är att bygga upp största möjliga bredd i koalitioner för att isolera extremhögern. Som vänstergrupp har det inneburit att sätta sin politik åt sidan och sluta upp bakom liberala och systembevarande paroller. AFA och andra utomparlamentariska vänstergrupper har istället betonat vikten av att bygga upp en antifascistisk opposition. Det är livsfarligt att – medan extremhögern försöker ge sken av att vara en radikal samhällsopposition – liera sig med de "etablissemangen" och låta extremhögern fånga upp missnöjet mot det samhälle vi lever i. En antifascistisk rörelse måste bygga på en kritisk samhällsopposition och försöka ge svar på de sociala frågor som ställs i samhället. I praktiken har dock AFA för-

hållit sig rätt pragmatiskt till frågan. Största delen av tiden har AFA ägnat åt att profilera en antifascistisk opposition, men har vid olika tillfällen under eget (eller annat) namn gått in och varit drivande i organiserandet av breda antifascistiska koalitioner.

1993–1995:

AFA bildades för att få till stånd ett samarbete för de militanta aktionsgrupper som arbetade kontinuerligt med antifascism och AFAs linje blev att bygga upp ett konkret motstånd över hela landet, att konfrontera fascismen både ideologiskt och fysiskt.

Framgångsrika kampanjer

Det landsomfattande samarbetet tog sig uttrycket i gemensamma kampanjer och att vi reste runt på varandras evenemang. Hösten -93 och våren -94 kom att bli ett elddop för AFA-grupperna (som de flesta var helt nybildade). En av de första kampanjerna kom att rikta sig emot nazidemonstrationerna i allmänhet och Sverigedemokraternas valkampanj i synnerhet. I en mängd städer konfronterades AFA-grupper fysiskt med poliser och fascister, vilket gav både direkta och indirekta resultat. Direkta resultat av konfrontationerna blev att flera fascistiska demonstrationer stoppades och att färre fascister vågade delta. Mer indirekta resultat blev att kostnaderna för staten att skydda fascistiska demonstrationer ökade samt att Sverigedemokraterna förlorade sin respektabla fasad. AFAs aktioner visade också att det gick att göra motstånd och de bröt den demoniserade bilden i vänstern av fascisterna som oöverbärliga slagskämpar.

Kampanjen "Nazifritt Södermalm" kan ses som ett exempel på en av AFA Stockholms mer framgångsrika kampanjer. Under 1995 startade vi en kampanj mot nazibutikerna Asgård och Last Resort och Fryshusets skinnskallebarack. Kampanjen bröt ett defensivt läge hos den bredare antifascistiska rörelsen i Stockholm.

Kampanjen lade upp konkreta målsättningar, att stänga lokalerna, och vi arbetade sedan pragmatiskt och brett för att nå detta mål. Vid sidan av större demonstrationer organiserades torgmöten, affischer sattes upp, föredrag hölls för andra organisationer, information om lokalerna lämnades till media, nazilokalerna sprejades konstant ner, läsen till butikerna limmades och aktionsgrupper slog sönder dem. Kampanjen

sammanföll med en ökad debatt kring Fryshusets skinnskalleverksamhet. Nazifritt Söder-kampanjen är ett tydligt exempel på att vår idé, att olika kampmetoder kompletterar varandra, fungerar i praktiken. Arbetet gav resultat och i dag är alla lokalerna stängda.

En annan kampanj som AFA drog igång tidigt riktade sig mot Ultima Thule, vikingarocken, och den nazistiska "vit makt-musiken". Vit makt-musiken, i kölvattnet på Ultima Thules framgångar, blåste liv i den avsmnade nazirörelsen. I en kampanj för att hindra nazimusiken från att få fäste och nya forum arbetade AFA med att få bort naziskivorna från skivbutiker. Kampanjen blev framgångsrik och fördes med en mängd metoder, allt från att aktivister informerade skivaffärer och delade ut flygblad, till sabotage och snodda naziskivor.

Eftersom pressen och konfrontationerna ökade vid nazistdemonstrationer, så förde vit makt-musiken med sig att fascisterna istället började ordna konserter. Konserterna hölls ofta hemliga, och kunde genomföras under polisbeskydd och blev betydligt säkrare att gå på för nazisterna än demonstrationerna.

Både smalare och bredare än tidigare rörelser

Konserter visade sig tidigt vara svårare för oss att stoppa än demonstrationer. Konsertverksamheten var mindre känslig för sabotage, eller i varje fall svårare att komma åt med sabotage. Istället blev det viktigt att skapa ett bredare politiskt tryck för att få stopp på konserterna. De "hemliga" konserterna tvingade AFA att bli bättre på att samla in information och vi började i större utsträckning än tidigare att använda media för att släppa information som kunde leda till att konserterna ställdes in. Med AFA:s betoning på antifascism har vi valt både en smalare och en bredare beteckning än den tidigare antirasistiska rörelsen. Smalare därför att vi fokuserar på att bekämpa den fascistiska rörelsen. I den antirasistiska rörelsen var kampen mot fascistgrupperna en liten del av verksamheten, den övriga verksamheten gick ut på att skapa mötesplatser mellan svenskar och invandrare och att bemöta både diskriminering och statlig rasism.

Men vi använder även antifascism som en bredare term än antirasism. Vi började en diskussion om vilka beståndsdelar och vilka maktstrukturer en fascistisk rörelse och ideologi knöt an till. Sexismen, homofobin och rasismen, som är dragna till sin spets i fascismen, är strukturer som

genomsyrar hela vårt samhälle. Den fascistiska rörelsen existerar inte i ett vakuum – den knyter an till och är en del av en större högervändning. Men samtidigt är den inte högervändningens enda uttryck, utan mer ett uttryck den tar på gatan, i konkret mobilisering. Det finns ett samspel mellan den höger som flyttar gränserna på gatan och fysiskt hotar folk, och den högervändning i politiken som skärper flyktingpolitiken och hänger ut invandring som ett samhällsproblem.

Med den här analysen har vi även arbetat med frågor som legat utanför ett snävt antifascistiskt fält men som vi bedömt som viktiga delar av en reaktionär mobilisering och högervändning. Ett sådant område, som flera AFA-grupper valt att prioritera, är ett arbete mot den ökade spridningen av porr i samhället och vi har gjort det genom att attackera porrbutiker och andra institutioner som spridit sexualiserat kvinnoförtryck.

Ett annat exempel är den kampanj inför EU-omröstningen som drogs igång vid sidan av det antifascistiska arbetet. Nordiska aktionsnätter mot ”Fort Europa” organiserades och Ja till EU:s propagandacentrum drabbades av över 100 aktioner. Motiveringen bakom kampanjen var den rasistiska och restriktiva flyktingpolitik som byggs in i EU:s polissamarbete och stängda yttre gränser samt det faktum att nej-sidan endast fick en bråkdel av ja-sidans resurser inför folkomröstningen och själva inte hade råd att öppna några flotta infocentraler. Aktionerna skedde för oss som ett komplement till arbetet med flygbladsutdelningar och deltagande i Nej till EU:s aktiviteter.

Arbetet slutade inte vid EU-omröstningen. Det senaste året har vi fortsatt att arbeta mot EU:s rasistiska flyktingpolitik och polissamarbete i Schengenavtalet.

Mellan åren -92 till -95 rådde ett spant förhållande mellan AFA och den övriga vänstern, framför allt Stoppa Rasismen, SAC-Syndikalisterna, Socialistiska Partiet, Offensiv och Ung Vänster. Samtidigt ledde ”konfrontations-linjen” till att AFA hamnade under hård press från snutar och media. Vänstern i sin tur ägnade sig åt valkampanj och inga kontroversiella frågor fick störa.

Mellan de åren fanns ingen bred antifascistisk rörelsen att tala om i Sverige. AFA var ensamma om att bedriva ett kontinuerligt antifascistiskt arbete. AFA försökte i denna situation att bredda sig och försökte fylla en roll som social rörelse. Bredvid aktionerna höll vi skolföredrag,

bedrev egen research på extremhögern och skrev artiklar. Vi försökte politisera de "subkulturer" som låg oss närmast för att kontra den nazistiska "vit makt-musiken". Och vi satsade på uppbyggnaden av AFA-nätverket inom och utom Sverige. Vi stod rätt ensamma men det bekymrade inte oss så mycket. Samarbetet med den övriga vänstern kändes mest lönlöst och vi kunde inte se att det gav några konkreta resultat i praktiken.

1995-1997:

Under -95 sågs resultatet av den nazistiska musikvågen, i form av ökat nazivåld: mordet i Kode, Klippan och Västerås och allvarliga misshandelsfall utanför Fryshuset i Stockholm. Med det ökade rasistiska våldet vaknade både media och den antirasistiska rörelsen igen. AFA stod plötsligt som enda grupp med ett kontinuerligt arbete, en aktivistbas, kunskap och erfarenhet, och hade därigenom stärkt sin position i den antirasistiska rörelsen. Vi hade en helt ny bas och självkänsla för att inleda ett samarbete med övriga grupper.

Brandkårspolitik och statlig rasism

Under -96 skedde ett organisationsförsök i naziskins-subkulturen, Nationella Alliansen. AFA kunde snabbt leta reda på deras lokal och militanta antifascistgrupper såg till att stänga den. Kronan på verket sattes när den internationellt viktiga Hessdemonstrationen – som Nationella Alliansen organiserade i Trollhättan – hindrades från att tåga på gatorna genom vår mobilisering och istället stängdes in vid en lastkaj på tågstationen.

Efter nazisternas fiasko i Trollhättan och en stängd lokal i Stockholm tog interna stridigheter över i nazirörelsen och Nationella Alliansen rasade. Antifascistiska aktioner, en ökad opinion mot fascism och en ökad repression från staten knäckte nassarnas lilla uppsving mellan 1993 och 1996. Idag är nazirörelsen på tillbakagång och upptagen av intern splittring medan Sverigedemokraterna inte hämtat sig från antivalkampanjen -94. AFA Stockholm har istället kunnat bredda sitt arbetsfält. Att vi fått erfarenhet av att kontinuerligt kartlägga nazistisk verksamhet har lett till att militanta aktioner eller mobiliseringar har fungerat som en "brandkårspolitik" som satts in vid behov medan majoriteten av det kontinuerliga arbetet har kunnat läggas på offensiv kamp som att bygga upp

de frihetligt socialistiska organisationerna och nätverken.

Samtidigt har vi kunnat arbeta med andra frågor, som till exempel mot porrindustrin och en kampanj tillsammans med Nätverket mot rasism mot det europeiska polissamarbetet och den restriktiva flyktingpolitiken i Schengenavtalet.

Efter det stora antalet nazimord -95 skedde en förändring i samhället. Diskussionen svängde. Från att tidigare i samband med nazimanifestationer tala om allas rätt till yttrandefrihet började nazismen istället betraktas som ett hot. Efter -95 kan man märka en ökad antifascistisk organisering och en mer aktiv statlig roll genom antirasistiska kampanjer och vändning vad gäller polisingripanden.

De senaste tre åren har det gjorts försök att förbättra kontakterna mellan alla antirasistiska/antifascistiska organisationer. På initiativ av Hasans Vänner mot våld och rasism, en Stockholmsbaserad grupp inom Riksförbundet Stoppa Rasismen, har Nätverket mot Rasism dragits igång. AFA har gått in i och hjälpt till att bygga upp Nätverket. Sammanhållande för Nätverket mot Rasism har de årliga Antirasistiska Rikskonferenserna varit. Vi har även gått in i det motsvarande internationella nätverket av antirasistiska gräsrotsorganisationer, United.

Inom AFA har vi inget förtroende för de statliga åtgärderna mot att bekämpa fascismen. De senaste femhundra statliga kampanjerna mot rasism/fascism, konstaterades det i en statlig utredning, har inte haft någon effekt (eller motsatt effekt) i arbetet mot rasism. En av anledningarna är att de inte försökt att skapa något lokalt och kontinuerligt antifascistiskt/antirasistiskt arbete utan istället inriktats på spektakulära jippokampanjer vars syfte mer varit att ge sken av att staten reagerar mot rasism än att försöka nå några konkreta resultat.

I vissa fall har till och med de statliga kampanjerna fungerat kvävande på det lokala antirasistiska arbetet genom att skapa ett intresse, samla in massor med namn och sedan lägga locket på. Så fungerade både "Rör inte min kompis"-kampanjen på 80-talet och "Ungdom mot Rasism"-kampanjen på 90-talet. De statliga kampanjerna har "avpolitiserat" antirasismen och lett bort diskussionen från att synliggöra statens egen roll för upprätthållande av rasismen – den restriktiva flyktingpolitiken och oviljan att ta itu med diskriminering.

Den svenska nazirörelsen har växt fram under polisbeskydd. Utan polisens beskydd hade de nynazistiska manifestationerna varit en omöj-

lighet. Den nynazistiska konsertverksamheten har varit beroende av att polisen inte ingripit och vid ett flertal tillfällen har polisen övertalat lokaluthyrare att låta konsert hållas när ägaren velat avbryta kontraktet efter det gått upp för dem vem de hyrt ut lokalen till. För att ”undvika bråk” har polisen ställt upp med bussar som skjutsat ut nazister till konserterna och hållit antifascistiska demonstrationer på avstånd.

Från och med hösten -95 kan man märka en förändring hos polisen. De har blivit aktivare i ingripandet mot nynazistisk verksamhet.

Vi är starkt skeptiska till dessa försök. Polisen har varit mer intresserad att ge sken av att de reagerar mot nazistiska aktiviteter, och de har endast reagerat efter påtryckning från media. Vi tror inte att man kan lagstifta bort sociala problem. Ett antifascistisk arbete som ska nå effekt måste föras lokalt på gräsrotsplan av folk som arbetar kontinuerligt utifrån sin egen vardag. Detta kan staten och myndigheter aldrig åstadkomma. Vi tror inte att stat eller polis har något genuint intresse av att bekämpa fascismen, eftersom det inte är de som drabbas av det fascistiska våldet. Vi kan därför inte sätta vår tillit till att polisen eller staten ska sköta det antifascistiska arbetet.

Under de tre första månaderna -98 har polisen gått in och stoppat tre vit makt-konserter. Men det har inte bara rört sig om tillslag mot den nynazistiska rörelsen. De ökade polisinsatserna har även använts för att försöka kväva initiativ från antifascistiska organisationer. När ”nazism” blivit ett polisärende, så ses antifascistisk mobilisering som något som stör polisarbetet. ”Vanligt folk” ska inte gå ut och gripa inbrottstjuvar, och de ska inte heller gå ut och agera mot fascister, eftersom ”nazism” är ett polisärende. På så sätt har man försökt stoppa antifascistiska manifestationer och lägga skulden vid misslyckade polisinsatser mot nazism på den antifascistiska rörelsen.

Verksamheten breddas

Till hösten fyller AFA-nätverket fem år. Under den tiden har vi inte bara hållit fascisterna korta utan också breddat vår egen verksamhet. En bredd som märks både vad det gäller aktionsformer och samarbete med andra grupper. Ett av våra mål har varit att vägra fastna i färdiga hjulspår, att varken låta oss sugas in i etablissemang eller stötas ut i isolering. Genom att bredda vårt samarbete på gräsrotsplan med andra sociala rörelser har vi ökat kontaktytorna, brutit vår isolering och skapat

kanaler där vi har kunnat ta en diskussion kring vår verksamhet. Rent självkritiskt har samarbetet med övriga antifasciströrelser tvingat oss att vara öppnare, rakare och inte gå in i samarbete med dolda dagordningar. men samtidigt har våra återkommande, militanta aktioner lett till att vi behållit en särställning i den antifascistiska rörelsen och att vi inte behövt kompromissa bort vår analys och vår antifascistiska profil.

Vi har också under de här fem åren lärt oss att förhålla oss taktiskt och pragmatiskt till den militanta kampform som vi har varit med om att etablera.

Vi har inte låtit militansen stiga oss åt huvudet och förvandlas till ett självändamål. Vi har istället vid varje aktion och kampanj först bestämt vilket politiskt mål vi velat uppnå, för att sedan bestämma metoder för att uppnå det resultatet. Protestverksamhet, opinionsbildning genom media, massmilitans och aktionsgruppsmilitans har fått komplettera varandra.

Det är där vår möjlighet att växa i framtiden ligger: att både vara en antifascistisk opposition och att arbeta pragmatiskt. Att både delta i ett samarbete med andra sociala rörelser och utveckla en antihierarkisk, decentraliserad, militant och resultatutriktad antifascistisk praktik. Och vi har inte glömt att AFA-nätverket bara är ett medel, lämpligt för stunden. Det övergripande målet är trots allt att skapa en bred och stark frihetlig, socialistisk rörelse. En stark vänster är det bästa botemedlet mot rasism, sexism, homofobi och kapitalism.

Olle Meurling, AFA Stockholm

